

**ОТДЕЛ ОБРАЗОВАНИЯ
ГОРОДА КАРАГАНДЫ**

**КГУ «ГИМНАЗИЯ №9»
ГОРОДА КАРАГАНДЫ**

***ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ҰЛЫ ДАЛА ПЕРЗЕНТІ
АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ: СЫН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ***

Материалы городской научно-практической конференции
20 декабря 2019 г.

Қарағанды 2019

Сборник рассчитан на широкий круг учащихся, педагогов, директоров, завучей, учителей, воспитателей школ, аспирантов, студентов педвузов, специалистов образования.

Рецензенты:

Зуева Л. И., кандидат исторических наук, профессор КарГУ им. Е.А. Букетова

Бейсенбекова Н. А., кандидат исторических наук, доцент КарГУ им. Е.А. Букетова

Досова Б. А., кандидат исторических наук, доцент КарГУ им. Е.А. Букетова

Кожаметова Г.Ш., руководитель Отдела Образования

Абдикерова Б.Х., заведующий методическим кабинетом Отдела Образования

Редакционная коллегия:

Балмаганбетова Ш.Ш., Ишмагамбетова К.О., Мухамадиева Н.В., Сайфуллин Х.Х., Шингиреева Е.Д., Грачева Д.А., Геккель С.П., Ратникова Т.А., Абдирбаева Ш.М., Жуманбаева А.О., Айтышева Б.К., Омарбаева Н.А.

21 ноября 2018 года в своей статье «Семь граней Великой степи» Первый Президент предложил систематизировать и активизировать деятельность по созданию и распространению научно-популярной серии «Выдающиеся личности Великой степи» – «Ұлы Дала тұлғалары». Основная идея статьи- необходимость изучения, систематизации, исследования прошлого выдающихся личностей нашего края во имя сохранения своей исторической идентичности.

Цель конференции - выявление и обобщение эффективного исследовательского опыта, обмен идеями и творческими инициативами, способствующими расширению знаний о творчестве, политической деятельности А. Бокейханова.

В ходе конференции собраны исследовательские материалы о жизни и деятельности великого мыслителя, патриота, руководителя партии «Алаш» А. Бокейханова. Каждая исследовательская работа, представленная на конференции, раскрывает различные аспекты деятельности А. Бокейханова, его вклад в становление независимости Казахстана. Конференция направлена на воспитание чувства патриотизма и гражданственности у молодежи.

Данный сборник содержит статьи участников конференции представленные в трех направлениях: «ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ «АЛАШ» МҰРАСЫ, «ҰЛЫ ДАЛА ПЕРЗЕНТІ», «Ә. БӨКЕЙХАН - ПУБЛИЦИСТ». Статьи учащихся и преподавателей истории и казахского языка города Караганды представлены в виде исследовательских работ и проектов, направленных на глубокое изучение и исследование деятельности Алихана Бокейханова.

НАПРАВЛЕНИЕ

«ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ «АЛАШ» МҰРАСЫ

«АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ И НАСЛЕДИЕ «АЛАШ»

«ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ «АЛАШ» МҰРАСЫ»

«...Әлихан Бөкейханов кім? Егер Латын Америкасы үшін Симон Боливар қандай болса, Әлихан Бөкейханов қазақ үшін сондай тұлға. Егер Ататүрік қандай болса, Әлихан қазақ үшін сондай. Егер Махатма Ганди Үндістан үшін қандай болса, Әлихан қазақ үшін сондай тұлға»
Мәмбет Қойгелдиев, тарихшы

*Ихласова А.А., қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
«№13 ЖББОМ» КММ*

Тарихшылар соңғы жылдары, еліміз тәуелсіздік алған соң ғана шынайы бағасын ала бастаған, Қазақстанның 20-30 жылдардағы қоғамдық-саяси өмірінде орын алған ауыр ахуалдың себептерін ашуға, оны талдауға және осыған объективті саяси баға беруге баса назар аударып келеді. Осы орайда Елбасы Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы аясында республикамызда «Алаш» партиясының әрекетін, бағдарламасын зерттеу, туған өлкенің тарихын насихаттау арқылы жастарды ұлтжандылыққа, патриоттыққа тәрбиелеу мақсатында көптеген іс-шаралар іске асырылуда.

Саналы ғұмырын ұлтына арнаған, қарақан басының қамынан гөрі ұлтының тағдырын биік қойған, халқының келешегін ойлаған, әрі сол жолда басын бәйгеге тіккен аяулы тұлға - Әлихан Бөкейханның өмірбаяны мен қайраткерлік тұлғасын жас ұрпаққа жақын таныстыру басты парызымыз. Қазақ әдебиеті тарихында, жалпы қазақ тарихында Әлиханның алатын орны әрқашан да ерекше, қазақ ұлтының нағыз жанашыры, Алаштың шоқтығы биік тұрар арысы! «Алаш» идеясын алға тартқан Әлихан: қазақ ұлтшылдығы - ол өз ұлтын, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін, ата-баба жерін, Отанды сүю, қорғау және қамқор болу деп насихаттады. Ол соңғы демі біткенше туған қазақ халқының ата-баба жеріне деген, ұлттық мемлекет құрып, өзін-өзі басқаруға деген қасиетті құқын табанды түрде қорғап, сол үшін күресіп өтті. Сонымен бірге, 1917 жылдың желтоқсанында Алаш ұлттық территориялық автономиясын жариялап, оның төрағасы, премьерминистрі болып сайлана келе, Әлихан Бөкейхан бұдан былай қазақтың қайта құрылған елі көпұлтты, көпдінді және сан мәдениетті, бірақ көп мәдениетімен тұтас мемлекет болатынын болжады.

Бөкейхан Әлихан Нұрмұхамедұлы – көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, ғұлама ғалым, ұлт азаттық қозғалысының теориялық негізін салушы әрі көсемі, қазақтың тұңғыш саяси партиясын ұйымдастырушы және Алашорда үкіметінің төрағасы. 1866 жылы бұрынғы Семей облысындағы Қарқаралы уезінің Тоқырауын болысы, қазіргі Қарағанды облысының Ақтоғай ауданында туған. Ата тегі Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошыдан тарайтын төре тұқымы. Арғы атасы атақты Көкжал Барақ. Қазақтың соңғы хандарының бірі Бөкей хан осы Көкжал Барақтың баласы. Бөкейден Батыр, одан Мырзатай, одан Әлиханның әкесі Нұрмұхамед. Балалық шағынан зерделі болып өскен Әлихан Омбы техникалық училищесінен кейін Санкт-Петербургтегі Орман институтына түсіп, ормантанушы ғалым дипломын алады. Ол оқып жүріп күнделікті сабақтарына қоса студенттердің саяси, әдеби, экономикалық және тағы басқа үйірмелердің жұмысына қызу араласып, студенттік толқуларға қатысады. Кейіннен Санкт-Петербург университетінің заң факультетіне төтенше емтихан тапсырып, заңгер дипломына да ие болды. Міне, осылайша Әлихан Бөкейхан Дала өлкесі – Қазақстанның халық шаруашылығы бойынша сарапшы маман, ірі ғалымға айналады. Сондай-ақ экономист, тарихшы, этнограф, әдебиетанушы ретінде танылды. Қазақ егіншілігі мен мал шаруашылығы, соның ішінде

қазақтың сиыр, қой және жылқы шаруашылығы туралы іргелі зерттеулер жариялады. Қазақ тарихы, этнографиясы, әдебиеті мен фольклоры туралы жүздеген мақалалар жазып, «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу», «Ер Тарғын», «Ер Сайын» секілді халық ауыз әдебиетінің бірнеше үлгілерін жинақтып, баспа бетіне шығарды. Оның қазақ халқының азаттық алып, еркін ел болуы мақсаты жолында жасаған қызметі сан қилы. Ол Ресей жергілікті және қалалық қоғам қайраткерлері съезінің делегаты, Ресейдің I Мемлекеттік Думасының және мұсылман халықтары съезінің депутаты, IV Мемлекеттік Думаның мұсылмандар фракциясының Бюро мүшесі, ғұлама ғалым ормантанушы, экономист, мал шаруашылығын зерттеуді ғылыми жолға қоюшы, тарихшы, этнограф, әдебиеттанушы, аудармашы, әрі публицист ретінде қазақ халқының саяси әлеуметтік, мәдени рухани тарихында өшпестей із қалдырды. Ол өз еңбектерінде қазақтар туралы шынайы мәліметтер келтіріп, қазақтарды асқақтатады. Қазақтың ой-өрісі мен дүние танымы, ежелгі мәдениеті мен тарихы сияқты қасиеттері анағұрлым озық тұрғанын аңғартады. Абайды алғаш рет орыс оқырмандарына таныстырады, оның қазақ әдебиетіндегі алатын орнын бағамдайды.

Ә.Бөкейхан қазақ даласының қонысының жер жағдайын зерттеген, яғни өкіметтің қазақтың «артық жерін» заң жүзінде негіздеу үшін құрылған Ф.А.Щербина экспедициясының құрамында болып, қазақты жерге орналастыру мәселесімен түбегейлі танысып, зерттейді. Ол Ресейдің көрнекті экономист, географ ғалымдарымен бірлесе отырып, «Россия біздің отанымыздың жалпы географиялық сипаттамасы» атты көп томдық еңбектің 1903 жылы шыққан қазақ өлкесіне арналған 18 томның тарауларын жазуға қатысқан. 1905 жылы Семей облысынан I Мемлекеттік Думаға депутат болып сайланып, Дума таратылар алдында ғана қызмет жасап үлгереді.

Әлиханнның саяси өмірге белсене араласуы осы кезден басталады. Орыс баспасөзінде қазақ даласындағы патша өкіметінің отаршылдық саясатын әшкерелейтін мақалалар жариялайды. Әр түрлі саяси жиналыстарға белсене қатысып, қазақ кадет партиясын құруды көздейді. Оны екі ғасырға жуық Ресей империясының қол астында отырған халқының ауыр тағдыры қатты толғандыра бастайды. Қараңғылық пен надандықтың шырмауында отырған халқына білім мен мәдениет керек екенін ұғады, елдің тұрмысын, мәдениетін, білімін көтеруді өзінің алдына мақсат етіп қояды. Оқуын бітіріп, Омбыға оралғанда Ә.Бөкейхан Ресей империясының қазақ даласына жүргізген отаршылдық саясатына деген өзіндік көзқарасы қалыптасқан, марксизмнің капиталистік қоғамның қанау тетіктерін ашып берген экономикалық қағидаларымен қаруланған, саяси астыртын күрестің түрлері мен әдістерін үйреніп, білген, күрес тартыстан біршама тәжірибесі бар саяси күрескер болатын. Ол Омбыға келісімен қаланың саяси әлеуметтік, қоғамдық жұмысына белсене араласады. «Халық бостандығы» партиясының қатарына өтіп, өзі қазақ зиялылары мен саяси белсенділерінің арасында осы партияның шағын тобын ұйымдастырады. Міне, Әлихан Бөкейханның осындай белсенді саяси қимылдары патша өкіметін сескендіріп, оны қазақ даласынан аластап, Самара қаласына жер аударады. Самарада 1908-1917 жылдары тұрып, қазақ қоғамының тыныс-тіршілігінен қол үзбей «Қазақ» газетіне «Қыр баласы» деген атпен ел тіршілігінің өткір де түйткіл мәселелеріне ден қойған мақалалар жазады.

Әлихан Бөкейхан сырттан таңылған жат заңдармен емес, қазақ халқының салт-дәстүрі мен ұлттық ерекшеліктеріне сай келетін жосын-жоралғылар бойынша үкім шығаратын қазақтың байырғы билер сотын қалпына келтіруді ұсынды. «Алаш» қозғалысының стратегиялық мақсаттарының бірі – Дала өлкесіне «земство», яғни жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жаппай енгізу. Земство енгізілген жағдайда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі күшейіп, белгілі бір аумақта жиналған салықты мектеп, аурухана, жол және тағы да басқа маңызды әлеуметтік нысандар құрылысын жүргізуге, яғни жергілікті инфрақұрылымды салып, дамыту мүмкіндігі болатын еді. Алаш көсемі 1904 жылдан бастап туған еліне жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі – земствоны енгізу үшін күресті. 1906 жылы I Мемлекеттік думаға сайланғанда Әлихан земство енгізу, қазақ иеленіп отырған жерді қазақтың қауымдық меншігіне беру, қазақты әскери қызметке тарту, іс қағаздарын қазақ тілінде жүргізу, қазақ мектеп-медреселерінде ана тілінде оқыту туралы бірқатар заң жобасын дайындап қойған еді. Әлихан ұлттық экономиканың ауыр өнеркәсіп саласын тұрғызып дамыту қазақ елінде жергілікті өзін-

өзі басқару жүйесі – земствоны енгізу қажет деп санады: «Соқасыз, шалғысыз, машинасыз қазақ болмайды. Көп земство қосылып, күрмеліп, союз болып завод ашпақ. Керек-жарақты осы заводта істетпек. Гәп егін салғанда, мал баққанда ғана емес: егін сал, мал бақ, кен қаз, бірақ – шебер бол!» [5] - деп үндеді Әлихан Бөкейхан соңына ерген Алты Алаш халқын. Алаш көсемі жерді меке-меншікке беруге үзілді-кесілді қарсы болды да, қауымдастық меншікке берілуін қолдады. Оның сырын былай деп түсіндірді: «Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса, башқұрдша көрші мұжыққа сатып, біраз жылда сыпырылып, жалаңаш шыға келеді!»[1]. «Алаш» партиясының жарғысында жер мен земство турасында былай делінеді: «Жер заңында жер сату деген болмау, әркім өзі пайдалану. Пайдасынан артық жер сатылмай, земствоға алыну. Жердің кені, астығы, байлығы қазынанікі болып, билігі земство қолында болу»[5]. Сондай-ақ, Әлихан земствоны – мемлекет қайраткерлерін тәрбиелеу мектебі деп қарастырды. Ресейдің XX ғасыр басындағы көрнекті мемлекет және қоғам қайраткерлерінің дені земстволардан өсіп шыққан еді.

Әлихан Бөкейханның аса зор көрегендік идеясының бірі, Мэйдзи бағдарламасын жүзеге асырудың нәтижесінде 21 жылда артта қалған аграрлық елден әлемнің ең дамыған мемлекетіне айналған Жапонияның тәжірибесін үлгі етіп, Алаш мемлекетін 20-25 жылда әлемнің төріне жеткізуді жоспарлауы болды. 1910 жылы С.-Петербургта басылып шыққан «Қазақтар» очеркінде атап көрсеткендей, өзі тәрбиелеп өсірген «Алаш» зиялыларын бастап Әлихан қазақ елін Батыс Еуропа өркениеті деңгейіне жеткізуді түпкілікті мақсат етіп алды. Осы мақсатқа ол мәдениеті мен әлеуметтік-экономикалық болмысы жағынан қазаққа бір табан жақын жапондардың әйгілі «Мэйдзи төңкерісі» тәжірибесін ден қоя зерттеді. Алаш көсемі жапондардың тәжірибесін қазақ еліне сол қалпында орнатпай, халқының өзіндік мәдениеті мен салт-дәстүрінің негізін сақтап жетілдіруді көздеді.

1913 жылы жазған «Қазақтың тарихы» деп аталатын мақаласында Алаш атауына тереңірек тоқталып, Алаш атауының астарында «жетекші» деген мағына жатқанын айтады. «Жошы ханды халық «Алаш» деп атап кетті. Бұл «Алаштың – алаш жұртының басшысы» екенін білдіреді» деп жазады «Түрік баласы» («Қазақ», 1913, № 7). 1917 жылы қараша айында өткен Құрылтай жиналысының сайлауында қазақтардың басым көпшілігі «Үш жүз» партиясын емес, «Алаш» партиясын қолдады, сөйтіп «Алаш» партиясы 43 депутаттық мандатты иеленді. Бұл тарихи сәт 1917 жылға қарай отарлықта отырған қазақтың «Алаш» идеясы, туы және ұранымен ұлт болып қалыптасқанын аңғартқан сәт болды. «Алаш» идеясы қазақ ұлтшылдығының идеясы, ұраны болып, ұлттық бірлік пен қайта өрлеудің туы ретінде 1930 жылдардың соңына дейін салтанат құрып тұрды. XX ғасырдың 20-жылдарында «Әлихан қазақты «Алаш» ұраны мен туының астына топтастырып, біртұтас Алаш ұлтын қалыптастырды, қазіргі қазақ ұлтының атасы болды деген пікір ашық айтылатын. Алаш қайраткерлерінің бірі Қошқе Кемеңгерұлы 1924 жылы «Қазақ тарихынан» атты очеркінде: «Үкіметтің қара қуғын жасаған күндерінде айдауына да, абақтысына да шыдап, ел үшін басын құрбан қылған ат төбеліндей ғана азамат тобы болды. Бұл топты баулыған – Әлихан. Әлиханның қазақ еліне істеген тарихи қызметі: әдеби тіл тууына себеп болды, өзіне ерген топты діни фанатизмге қарсы тәрбиеледі. Бұдан барып татардан іргесін аулақ салған қазақ ұлты туды», [4] - деп жазды.

«Алаш» қозғалысының аймақтық тарихи маңызы да зор болды. Әлиханның тапсыруымен 1917 жылдың қарашасында Мұхаметжан Тынышпаев, Мұстафа Шоқай, Серікбай Ақайұлы, т.б. Алаш қайраткерлерінің ұйымдастыруымен Қоқан қаласында Түркістан мұхтариатының және сол жылы Орынборда Алаш автономиялық мемлекетінің пайда болуы, ал 1918 жылы Сұлтанбек Қожанов, Нәзір Төреқұловтың тікелей қатысуымен Түркістан кеңестік автономиясының құрылуы - ақыр аяғында Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Тәжікстанның және Қарақалпақстан автономиясының дүниеге келуіне жеткізді.

Алаш автономиясының заманынан озық туған тағы бір ерекшелігі – ол дін істері мемлекеттен бөлінген зайырлы, біртұтас (унитарлық) демократиялық мемлекет болды. Дінді мемлекет істерінен бөлгенде Әлихан мемлекеттің де гүлденуін, діннің де аяқасты болмауын мақсатын етті. «Франсұз, орыс һәм өзге жұрттың тарихынан көрінеді, - деп атап көрсетті Әлихан «Мен кадет партиясынан неге шықтым?» атты шағын мақаласында, - молла үкіметтен

ақша алса, сатылып кетеді, рухани іс аяқ асты болады. Жалование алған моллалар үкіметке жетекшіл болып, еріп кетеді. Біздің қазақ-қырғыз дін ісін көркейтетін болса, үкімет ісінен бөліп қойған оң болады».[5]

Әлихан Бөкейхан Ақпан төңкерісіне дейін өзінің жақын үзеңгілестерімен мәдениет, оқу-ағарту саласындағы реформаларын бастап, жартылай іске асырып та үлгерді. «Қиаметке шейін қазақ қазақ болып жасамақ, - деп үзілді-кесілді мәлімдеді Әлихан «Қазақ тарихы» атты мақаласында, - Осы ғасырдағы әлем жарығына қазақ көзін ашып, бетін түзесе, өзінің қазақшылығын жоғалтпағандай, және өзіміздің шарқ әдетіне ыңғайлы қылып «Қазақ мәдениетін» құрып, бір жағынан «Қазақ әдебиетін» тұрғызып, қазақшылығын сақтамақшы» [3].

Уақытша үкімет, оның ішінде өзі мүшесі болып жүрген кадет партиясының көсемдері қазаққа автономия беруге қарсы болады. Оның үстіне олармен жер мәселесі жөнінде дымыраға келе алмайды да, ол бұл партиядан шығып, қазақтан сайланған тоғыз өкілді бастап барып, Томск қаласында Сібір автономистерінің құрылтайына қатысады. Осында болашақ Сібір республикасының құрамында Қазақ автономиясы құрылмақ болады. Құрылтайдан оралысымен Әлихан қазақ тарихындағы тұңғыш саяси ұйым Алаш партиясын ұйымдастыруға кіріседі. 1917 жылы шілде және желтоқсан айларында өткен жалпы қазақтық сиездерді ұйымдастырып, желтоқсандағы бүкіл қазақтардың құрылтайында Қазақ автономиясы жарияланып, онда «Алаш» партиясы мен «Алашорда» үкіметін құруға қол жеткізеді. Ә.Бөкейхан сол алғашқы Қазақ автономиялы республикасының, Алашорда үкіметінің тұңғыш төрағасы болып сайланады.

Бірақ көп ұзамай жеңіске жеткен большевиктер Қазақ автономиясының жұмысын тоқтатып, басшыларын қуғынға салады. Алашорда үкіметіне сайланғандарға жеке-жеке тоқталғанда алдымен ауызға алынатындардың арасында, әрине, сиез сайлаған оның төрағасы – Әлихан Бөкейхан болып табылады. Сондықтан Кеңес кезеңінде өкімет орындары оны Қазақстанда тұрғызбай, он жыл үй қамауында Мәскеуде ұстайды, саясатпен айналысуға мүмкіндік бермейді. Жаңа жағдайға байланысты, бұл кезеңде бұрынғы алаш зиялылары өздерінің күрескерлік жолын өз халқының сауатын ашу үшін оқулықтар жазып, фольклорлық әр түрлі жинақтар шығарып, ғылыммен шұғылданып, аудармалармен айналысып, қазақ шаруашылығын ұйымдастыруда басқа жұрттың озық мәдени түрлерін пайдаланудың жолдарын көрсетіп насихаттауға бағыттайды.

1927 жылдың 1 қазанынан бастап Әлихан Бөкейхан Мәскеуде ОГПУ органдарының бақылауында болады. 1929 жылы 2 маусымда 43 Алаш қозғалысының қайраткерлерімен бірге Алаш көсемі Әлихан Бөкейхан Алматыда қамауға алынып, осы жылдың соңына қарай Мәскеудегі Бутырка абақтысына жөнелтіледі. Мәскеуде Бутыркаға тергеуге түскенде, КСРО Халық комиссарлар кеңесі жанындағы ОГПУ “үштігінің” оған “1921 жылы Орынборда контрреволюциялық ұйым құрды, ортаазиялық пантүрікшіл ұйымның басшысы Валидовпен байланыста болды. 1927 жылы қазақ даласында қарулы көтеріліс даярлау әрекетіне қатысты” деп айып тағып, РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-бабының 2,4 және 11-тармақтары бойынша ату жазасына кесілуі тегін емес еді. Алайда, ОГПУ “үштігі” қазақ ұлты зиялыларының көсемі Ә.Бөкейхандай үлкен тұлғаны құртып жіберуге қорықты. Өкінішке қарай, оның сонау бір жылдары Семейде “Алаш” партиясының облыстық комитетін, Алашорда үкіметін бірге құрысып, қызметтес болған сенімді серіктері Халел Ғаббасов, Жүсіпбек Аймауытов және т.б. Мәскеудегі Бутырка түрмесінде жазықсыздан жазықсыз атылып кете барады. Әлихан Бөкейханға Кеңес органдары тыныштық бермей, 20-жылдары екі рет тұтқындап, кейін амалсыз босатып, ақыр аяғында 1937 жылдың науқанында қайыра тұтқындап, жалған жаламен өлім жазасына кеседі.

Елінің егемендігі үшін күресте ғұмыр бойы жапа шегіп өткен асыл азамат: «Біздің жұрт бостандық, теңдік, құрдастық, саясат ісін ұғынбаса, тарих жолында тезек теріп қалады», - деп күңіреніп өтті. Бұл күндері «мың өліп, мың тірілген» қазақ халқы әлем халықтарымен терезесі тең, бостандығын баянды ету жолында биікке ұмтылған, төрткүл әлемге танылған егеменді елге айналды. Көш түзелді, ел егемендігі баянды болып келеді, ғұмыр бойы күресті күндерді басынан өткізген Бөкейхан сияқты ерлердің есімдері мен тағылымы терең ғибраты кеше мен

бүгіннің, ертеңгі болашақтың жемісі болып тәуелсіз ұрпақтың санасында мәңгі жаңғырады, сақталады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Қазақ» газеті. 1913 жыл/Құраст.: С.О. Смағұлов, Ғ.Қ. Әнес, Т.А. Замзаева.- Алматы: «Арыс», 2009.- 480б.
2. «Қазақ» газеті. 1914 жыл/Құраст.: С.О. Смағұлов, Ғ.Қ. Әнес, Т.А. Замзаева.- Алматы: «Арыс», 2009.- 504б.
3. Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы. Том-2. Алматы, 1999. 76-б.).
4. Кемеңгерұлы Қ. Шығармалары (даярлаған Р.Рүстембекова). Алматы, 1995, («Қазақ тарихынан»).
5. *e-history.kz* Қазақстан тарихы порталы / Қыр баласыю Земство. //«Қазақ» газ., № 236, 17.07.1917 ж. Орынбор.

ИДЕИ НЕЗАВИСИМОСТИ АЛИХАНА БУКЕЙХАНОВА

*Кудайберген С., Смаилова А., учащиеся 7 «Б» класса
Смаилова Г.А., учитель истории КГУ «Гимназия № 38»*

*«Только поколение, которое знает о непростой истории государства, поворотах и зигзагах пути, пройденного предками, сложных этапах и судьбоносных решениях, «белых пятнах» и свершениях великих личностей, сможет успешно достичь намеченной цели»
Н.А. Назарбаев*

Для сбора информации мы посетили библиотеку гимназии, областную школу им. Бектурова, так же узнали, что одна из школ города Караганды носит имя А. Букейханова, посетили музей в данной школе где ознакомились и его биографией и трудами, благодарим за поддержку администрацию школы № 76, а то что с теплом встретили нас и провели экскурсию.

Алихан Букейханов является потомком Букейхана, родился 25 марта 1866 года в местности Кызыларай Токраунской волости Каркаралинского уезда (ныне Актогайский район Карагандинской области), согласно некоторым источникам он родился 5 марта 1870 года.

С детства он очень отличался от сверстников, ему были присущи такие черты как справедливость и честность, непереносимость лжи и фальши. Сначала он обучается грамоте в Каркаралинском медресе, затем в русско-казахской школе, поступает в Омское техническое училище, где готовили специалистов для Сибирской железной дороги. В 1890 -1894 году, Алихан Букейханов обучается в Санкт-Петербургском Императорский лесной институте, получив специальность лесоведа-экономиста, в 1894 году возвращается в город Омск где прожил 14 лет.

А.Букейханов – известный просветитель, великий учитель своей нации и преданный сын Великой степи

А.Букейханов был одним из основателей и идейным вдохновителем партии «Алаш», которая отстаивала идеи создания автономии. К сожалению, благородные цели лидеров Алаш Орды закончились трагически. Национальный дух не смог воплотиться в жизнь из-за системы тех времен. Глубоко мыслящий, красноречивый, пробудивший душу Великой степи, сумевший повести за собой народ был не угоден правительству того периода.

Предложенная им и другими лидерами «Алаш» автономная структура страны и независимость народа были никому не нужны. Поэтому и были ликвидированы правительство Алаш Орды где первым премьер министром был А. Букейханов. Лидеров расстреляли, уничтожали их труды стремясь стереть их из памяти народа.

А.Букейханов говорил о том, что никогда не поддерживал советскую власть, но был вынужден признать ее. У него была лишь одна мечта – получить независимость своего народа и увидеть создание национального государства.

С октября 1927 по июль 1937 гг. находился под домашним арестом в Москве.

26 июля 1937 года арестован и заключен в Бутырку, 27 сентября 1937 года осужден к высшей мере наказания по сфальсифицированным обвинениям в «организации и возглавлении контрреволюционной организации в Москве и Казахстане» и «японофильстве», в тот же день

расстрелян и похоронен на Донском кладбище в Москве. А.Н. Букейханов был женат на дочери политического ссыльного народовольца, коллеги по работе в газете «Степной край» Якова Севостьянова, Елене Яковлевне. Имел дочь и сына. Дочь – Канипа (по паспорту Елизавета) родилась в 1902 году в Омске, сын Октай (Угедей, по паспорту Сергей) – родился в 1904 году в Санкт-Петербурге.

Высказывания А. Букейханова

В своей работе мы постарались отобрать материал, который отражает идеи Независимости и патриотизма во взглядах А. Букейханова

Тірі болсам, хан баласында қазақтың хақысы бар еді, қазаққа қызмет қылмай қоймаймын.

Потомки ханов имеют непреходящий долг перед казахами, и, пока я жив, не перестану служить казахам.

The descendants of the khans have an enduring duty to the Kazakhs, and, while I am alive, I will not stop serving the Kazakhs.

На наш взгляд идея высказывания говорит о том, что султаны из которых в Казахском ханстве выбирали ханов- правителей государства, должны служить своему народу и во благо народа.

Бостандыққа апаратын жалғыз жол – ұлттық ынтымақ қана.

Только мир и согласие приведут народ к свободе

The only way to freedom is the unity of the people

Қазақ баласы бірігіп, тізе қосып іс қылса – халықтық мақсат сонда орындалады.

Если казахи объединятся и будут действовать вместе, цель народа будет достигнута.

If the Kazakhs unite and act together, the goal of the people will be achieved.

В современном обществе, огромное значение для процветания и независимости играет единство народа, его сплочение в единую нацию казахстанский народ - "Мәңгілік ел"

Бірліктен айырылған ел қаңғып қалады

Народ, потерявший единство, заблудится.

A nation that has lost unity will be lost.

Если среди народа в государстве не будет единства, это может привести к конфликтам внутри государства, и ослабит государство на международной арене.

Біздің жұрт бостандық, теңдік, құрдастық, саясат ісін ұғынбаса, тарих жолында тезек теріп қалады.

Если наш народ не осознает подлинное значение политики свободы, равенства и братства, то останется на задворках истории...

If our people do not realize the true significance of the policy of freedom, equality and fraternity, then it will remain in the margins of history ...

Өзін-өзі басқару, төменнен бастап, ауылдардан бастап, қазіргі ең жоғарғы әкімшілік бірлікке дейін. Барлығы таңдамалы болуы керек, барлығы халықтың рұқсатын алуы керек. Әйтпесе, бірде-бір мекеме өзінің жұмыс істеуін ақтала алмайды .

Самоуправление начиная снизу, с поселков, и кончая высшей теперешней административной единицей. Все должно быть выборное, все должно получить санкцию народа. Иначе ни одно учреждение не имеет оправдания в своем существовании.

Self-government, starting from the bottom, from the villages, and ending with the current highest administrative unit. Everything must be elective, everything must

receive the sanction of the people. Otherwise, no institution has an excuse for its existence.

Единственный источник власти — это народ, именно он выбирает власть, которая должна служить на благо

Жаңа тәртіпті нығайту үшін басқа халықтармен туысқандық байланыстарды күшейту қажет

*Для укрепления нового порядка необходимо скрепить братские узы с другими народами
To strengthen the new order, it is necessary to bond brotherly ties with other peoples*

В период всемирной глобализации мы должны жить в мире и согласии со всеми государствами.

Байлық түбі - ақыл һәм қол ұсталығы.

Основа богатства - это разум и мастерство

The basis of wealth is intelligence and mastery.

А. Букейханов видел и верил, что народ добьется успеха в будущем

Заң адам пайдасына жазылады, адам заң үшін тумайды ғой.

Закон писан для человека, а не человек рожден для закона.

The law is written for man and not man is born for the law.

Все законы создаются во благо человека

Үстіміздегі ХХ ғасыр – өркеніет бәсе-келестігінің заманы.

Нынешний ХХ век-это время конкуренции цивилизации.

The present twentieth century is a time of competition of civilization

Для того чтобы добиться успеха нужно быть конкурентоспособным

Кейінгі ұрпақ не алғыс, не қарғыс беретін алдымызда зор шарттар бар.

Соны ойла, Қазағым

Перед нами стоят задачи, за которые будущее поколение нас будет либо благодарить, либо проклинать. Подумай об этом, родной мой Казах.

We are faced with tasks for which the future generation will either thank us or curse us. Think about it, my dear Kazakh.

Нужно жить так чтобы в будущем не было стыдно перед потомками

Идеи алашской интеллигенции сегодня являются серьезной и актуальной проблемой казахской истории. Идеи, которые в начале ХХ века, которые не смогли получить достойную оценку, стали своеобразным показателем формирования сознания национального пробуждения в казахском обществе.

В своих стихах А. Байтурсынов раскрывал зло царского и советского времени.

Национальное сознание развивается посредством исторической памяти народа, почитания мудрецов и батыров нашей нации, ежедневного осознания связи со своим духовным корнем...

Как сказал глава государства Н.А. Назарбаев «...алашская интеллигенция-это вечные ценности, которые поднимают для нас вопросы великих имен, личностей, нации.»

Алихан Букейханов стал истинным лидером Алаша и навсегда будет служить примером личностной модели и образа будущего лидера нации.

К сожалению идеи партии, Алаш», Алашской автономии не получили возможности реализоваться, поэтому мы дети Независимого Казахстана должны ценить, то, что мечта сынов

Великой степи, за которую они сложили головы наконец осуществилась и нам в будущем строить процветающий Казахстан.

В своей работе мы проанализировали идеи независимости и патриотизма Алихана Букейханова, который жил в начале XX века, их актуальность сейчас в XXI веке. И поняли, что эти высказывания могут стать словами назидания для нас и будущего поколения.

Знамя любого народа — есть и будет его интеллигенция. В 1937—40 гг. была предпринята попытка уничтожить с корнем блестящую плеяду казахской интеллигенции. Сегодня суверенному Казахстану необходимо возвращение к историческим корням своего народа, его культурным традициям. Один из путей к этому — глубокое и разностороннее изучение богатейшего наследия А. Н. Букейханова и его единомышленников.

Литература:

1. Аманжолова Д.А., Рыскулов В.В. «Председатель западного отделения Алаш-Орды Д. Досмухамедов и судьбы казахской интеллигенции в период сталинских репрессий»/ <https://kyrgyz.ru>

2. Аяган Б.Г., Шаймерденова М.Д. *Новейшая история Казахстана. Алматы. «Атамұра». 2005г.*

3. Аяган Б.Г. Красные и черные (материалы Гуверского архива). – Алматы, 2005.

4. Движение Алаш. Сборник документов и материалов. — Алматы: Алаш, 2004. – Т. 1. <https://e-history.kz/> © e-history.kz

5. Козыбаев М., К.Нурпеисов и др. *История Казахстана (1914-2009 гг.). Алматы «Мектеп». 2009г.*

6. Нурпеисов К. Алаш и Алаш-Орда. Алматы, 1995.

7. С. Сейфулин Трудный путь опасный переход.- Алматы: Жазушы, 1978.-195-б

8. Қозыбаев М. Ақтаңдақтар ақиқаты. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. — 272-б.

«ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА: ИЗВЕСТНЫЕ И НЕИЗВЕСТНЫЕ ФАКТЫ»

Гольженков Я., ученик 10 «А» класса

Досова Б.А. доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, к.и.н.

Кошербаев А.И. учитель истории КГУ «Гимназия №95»

В современных реалиях, когда наше молодое независимое государство находится на пути становления и динамичного развития несомненно актуализируется тема становления государственности и личностный вклад деятелей прошлых эпох. Несомненно, что в первую очередь здесь можно выделить вклад в дело обретения независимой государственности представителей казахской интеллигенции начала прошлого столетия. Среди них особо стоит отметить личность Алихана Бокейханова лидера партии "Алаш»

Алихан Бокейханов: известные факты из биографии Казахстан - независимое, светское, демократическое государство. Но так было не всегда. Еще в начале XX века наша страна находилась под сильным колониальным давлением Российской империи, сменившимся позднее диктатурой большевиков. С чего же всё начиналось?

Если внимательно приглядеться к истории двадцатого столетия, то казахская интеллигенция породила немало выдающихся деятелей уже в первой трети столетия. [1,с269]

Первые попытки превратить Казахстан из колонии Российской империи в национальную автономию в составе нового российского государства были предприняты национальной казахской интеллигенцией. Одной из главных задач своей деятельности она считала не только сохранение национальной самобытности казахского народа, но и воссоздание исторического прошлого и воспитание национальных чувств. Именно интеллигенция стояла в

авангарде борьбы народа с колониальным гнётом. Среди видных представителей казахской интеллигенции был и Алихан Бокейханов.

Алихан Нурмухаммедулы Бокейханов (1866-1937). Общественный деятель, учёный, журналист, публицист, преподаватель. Окончил Омское техническое училище, экономический факультет Санкт-Петербургского лесотехнического института. С 1905 года член конституционно-демократической партии, депутат в Первую Госдуму от казахского населения Семипалатинской области. Принимал активное участие в работе Всероссийского земского союза. [2,с127]

Ярким примером его борьбы может послужить знаменитая "Каркаралинская петиция" или "Петиция казахов", одним из главных инициаторов которой являлся А. Бокейханов.

В этой петиции казахи требовали внедрения казахского языка и письменности во всех начальных школах, где обучаются их дети, издания газет и введения делопроизводства на казахском языке. Позднее Алихан Бокейханов предлагал восстановить суд народных биев, которые могли бы отправлять правосудие не на основе навязанных извне чуждых законов, а на глубоком знании истории, народных традиций и национальных особенностей казахов.

В июле 1917 г., выразив свое несогласие с программными положениями кадетской партии по земельному, государственному строительству и религиозным вопросам, объявил о своем выходе из партии и вместе с другими представителями казахской интеллигенции создал партию Алаш... Избран председателем правительства Алаш-Орды, создал вооруженные отряды, вел антибольшевистскую пропаганду...[3]

В ноябре 1917 года по итогам выборов в Учредительное собрание большинство казахов партию «Алаш», которая получила 43 депутатских мандата. Партия «Алаш» заняла восьмое место среди 50 партий, существовавших в России накануне Октябрьского переворота.

Алихан Бокейханов был убежденным демократом. Будучи политиком-реалистом, он видел недалекое будущее своего народа и страны в составе Российской федеративной парламентской республики

Условия того времени не позволяли создать суверенный Казахстан, вследствие этого в программе появляется положение о федеративной, демократической России, состоящей из самостоятельно управляемых автономий.

"Самоуправление начиная снизу, с поселков, и кончая высшей теперешней административной единицей. Всё должно быть выборное, все должно получить санкцию народа. Иначе ни одно учреждение не имеет оправдания в своем существовании"

Многие положения, в свое время выдвинутые руководителями партии Алаш, сохраняют свое значение и поныне. Это была не

националистическая, а патриотическая организация, которая ставила своей целью постепенную трансформацию казахского общества и ее адаптацию к современным реалиям.

Несмотря на свое непродолжительное существование партия "Алаш" стала символом сопротивления Казахского народа в начале XX века, его стремления обрести суверенитет. Также партия "Алаш" вошла в историю Казахстана как первая национально-демократическая партия нашей страны. Как и многие другие представители национальной интеллигенции Алихан Бокейханов подвергся репрессиям за свои убеждения и активную позицию. Сталинская тоталитарная машина не щадила таких ярких людей видя в них опасность для режима. Жизнь Алихана Бокейханова оборвалась в застенках НКВД, но его наследие и память о нем сохранится в сердцах казахстанцев навсегда.

Малоизвестные факты из жизни Алихана Бокейханова.

В данной работе хотелось бы обратить внимание на малоизвестный факт из жизни Алихана Бокейханова касающийся его нахождения в ссылке в Самаре с конца 1907 или начала 1908 года до февральской революции 1917 года. Новые сведения и документы, полученные из Самары, дополняют уже известные исторические факты. Хотелось бы сделать акцент на том что Алихан Бокейханов являясь глубоко разносторонней личностью посвятил часть своей деятельности участию в масонской ложе "Великий Восток народов России" об этом факте из его жизни свидетельствуют рассекреченные данные царской охранки. [4] По другим данным Бокейханов участвовал в деятельности масонов еще в Петербурге. [4] Кстати будущий председатель Временного правительства Александр Керенский также был замечен в рядах масонов и несколько раз приезжал в Самару. Новизна этого факта в том, что Алихан Бокейханов предстает как лидер по крайней мере самарских масонов. Сохранились воспоминания некоего Александра Елшина, который описывает эпизод, когда его принимал в масоны именно Алихан Бокейханов в доме князя Кугушева. [4] Мы задались вопросом почему Алихан Бокейханов связал себя с этим тайным обществом? И пришли к такому выводу: Его цели совпадали в то время с масонскими, а именно: в их лице были объединены и скоординированы все прогрессивные и демократические партии с целью свергнуть царское самодержавие, а также противодействовать большевикам, которых они тоже считали злом. Скорее всего Бокейханов попал в поле зрения масонов как видный общественный деятель имевший влияние на весь Степной край. Не стоит забывать, что основу российских масонских лож составляли кадеты, с которыми в то время сотрудничал Бокейханов. Вероятнее всего, что назначение Бокейханова комиссаром Временного правительства по Казахстану это выбор его масонского «брата» Керенского. Его сотрудничество с масонами заканчивается после февральской революции 1917 года, когда он видит, что Временное правительство не в состоянии и не в желании идти ему навстречу в вопросе создания национальной автономии. Важно также отметить что в "самарский период" жизни Алихана Бокейханова борьба казахской политической элиты за национальное самоопределение и самоуправление поднялась на новый более современный и качественный уровень. Подтверждением тому является организация лидером движения "Алаш" издания первой общенациональной газеты "Казах" "Самарский период" лидера "Алаш" был плодотворным и в научно- публицистическом аспекте. Он сотрудничал с журналом "Сибирские вопросы" питерскими газетами "Речь" и "Слово" состоял в редколлегии "Нового энциклопедического словаря" Брокгауза и Эфрона (СПБ)[4] Также нам показался интересным тот факт что царская охранка вела непрерывное негласное наблюдение за Бокейхановым и он проходил у них в отчетах под псевдонимами "Асман" и "Калмык" Это говорит о том что его личность представляла опасность для империи. Несомненно, что данный период жизни Бокейханова требует более тщательного изучения так как представляет собой кладь ранее малоизвестной информации. И нам важно знать историю нашей страны не только из учебников, а изучать ее более глубоко и осмысленно.

Алихан Бокейханов оставил после себя богатое бесценное наследие. Его публикации печатались в более чем 50 газетах и журналах. Он написал ряд фундаментальных трудов в различных отраслях науки. Судьба казахской интеллигенции отразилась и в биографии Алихана Бокейханова который подвергался гонениям со стороны царизма и советских властей. В свое время им были сказаны слова: " Потомки ханов имеют непреходящий долг перед казахами и пока я жив не перестану служить казахам!"[3] Все своей деятельностью -он служит примером для молодого поколения. Своей человечностью порядочностью состраданием к соотечественникам он служил народу и внушал ему эти качества.

Список использованной литературы

1 Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы: Атамұра, 1999. – 269 с.

2 Казахская ССР. 4-томная краткая энциклопедия. – Алма-Ата: Гл. ред. каз. сов. энцикл. – Т.1. – 1985

3 Попов Ю.Г. Алихан Букейханов: возвращение имени. // Индустриальная Караганда. – 1992. – 2 октября

4 Султан -хан Аккулыулы Алихан Букейхан и русское масонство //Казахстанская правда -1993 28 октября

НАСЛЕДИЕ АЛАШ В ВОПРОСАХ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

*Низамеева Д., ученица 9 «Б» класса
Малиновская В.Б. учитель истории КГУ «СОШ № 63»*

*Никогда не нужно забывать, что на самостоятельную жизнь вправе претендовать только тот народ, который говорит на своем языке и имеет свою литературу...».
Алихан Бокейханов*

Н.А.Назарбаев в своем Послании « Стратегия «Казахстан -2050» Новый политический курс состоявшегося государства», -подчеркнул :«Нам необходимо, начиная с 2025 года приступить к переводу нашего алфавита на латиницу. Это принципиальный вопрос, который нация должна решить. Когда- то в истории мы такой шаг уже совершали. Ради будущего наших детей мы должны принять такое решение. Это создаст условия для нашей интеграции в мир, лучшего изучения нашими детьми английского языка и языка Интернета, и самое главное -даст толчок модернизации казахского языка».

За долгую свою историю казахский народ пережил несколько алфавитов.До начала XX века в обиходе казахов был арабский алфавит. Одним из первых его реформаторов стал алашевец Ахмет Байтурсынов- выдающийся казахский просветитель, поэт, писатель, известный общественный деятель,ученый. Основная сфера его научных поисков исследование языка, его роли в общественной жизни людей. Он вошел в историю не только как один из руководителей партии "Алаш,но и как один из организаторов периодической печати на казахском языке.

Казахское устное народное творчество дало ему возможность приступить к изучению особенностей казахского языкознания.Ахмет Байтурсынов особое значение придавал словесному искусству ,объясняя двумя обстоятельствами. Во -первых, словесное искусство было традиционно преобладающим в казахской национальной культуре в течение довольно значительного времени, во- вторых,потому что сам ученый придерживался мнения,согласно которому ни один вид искусства не может заменить собой искусство слова. Словесное искусство, рассуждал А.Байтурсынов, опирается на ум, фантазию и настроение. Словом владеют все люди, но не все могут пользоваться им умело, точно выразить с его помощью свои мысли, чувства и переживания. Звуковая речь и ее графическое изображение являются формами выражения мысли. Совпадать должны слово, мысль, письмо.Исходя из этих соображений, А.Байтурсынов предпринял попытку усовершенствования казахского алфавита. Его идея была предельно проста и потому гениальна.Для того чтобы сделать казахскую речь доступной, он предложил убрать из казахского алфавита лишние звуки и их графические изображения. Он обосновал идею, согласно которой казахский язык вполне может обойтись тридцатью семью звуками и их обозначениями. В 1912 году он исключил все чисто арабские буквы, не используемые в казахском языке и добавил буквы, специфические для казахского языка.Новый алфавит, получивший название «Жаңа Емле» («Новая орфография»), до сих пор применяется казахами, живущими в Китае, Афганистане, Иране. Он также является автором таких работ как: «Пособие по родному языку», «Изложение курса казахского языка», «Руководство к изучению грамматики», «Развитие речи» и разных хрестоматий.Новый казахский алфавит, названный в честь ученого байтурсыновским, в свое время служил хорошим образцом для всех тюркоязычных народов при проведении реформы письменности.

Он реформировал казахскую письменность на основе арабской графики, дав возможность пользоваться ею миллионам казахов, живущих за границей

Однако в 1928 году арабский алфавит был заменен латиницей, которая, в свою очередь, в 1940 году уступила свое место кириллице. Причиной перехода с латиницы на

кириллицу послужили события 1930-х гг. в результате которых отношения Турции и СССР резко ухудшились. Для советской власти латиница стала символом другого, буржуазного мира. В 1939 г. началась тотальная кириллизация национальных письменностей СССР. Как отмечал Сталин, русский народ являлся лидером социалистических народов, поэтому все люди страны должны знать русский язык и стремиться к упрочению связей с русскими. В условиях тоталитаризма СССР любое развитие и попытки реформ казахского языка были просто невозможны. Когда мы перешли на кириллицу под давлением советского режима, был уничтожен механизм переделывания слов, заимствованных из русского языка, на произносительный лад казахского языка. До перехода на кириллицу этот механизм хорошо работал. Лишь с концом эпохи СССР появилась возможность вернуть казахскому языку его самобытность. В 2006 году, Президент Республики Казахстан, Елбасы – Нурсултан Абишевич Назарбаев, в очередной раз поднял вопрос перехода казахского языка на латиницу. В его речи четко прозвучало задание - изучить опыт других стран, взвесив все плюсы и минусы.

На латиницу успели перейти наши соседи – азербайджанцы, туркмены, узбеки. Казахстанцы не тратили попусту время, за эти годы наше суверенное государство окрепло, в результате социального и рыночного реформирования произошел этап становления общественно-политического имиджа страны как стабильной и быстро развивающейся. Политико-экономические преобразования всегда оказывают влияние на общество, требуя от него адекватного ответа на реалии нового исторического этапа. Социально-экономические изменения, происходящие в обществе, пробудили самосознание народа. Возросла востребованность казахского языка как государственного как внутри страны, так и за его пределами. Стремление молодых людей владеть иностранными языками, компьютеризация общества, влияние западной культуры через телевидение, кино, стремление к евростандартам – все это неуклонно и последовательно продвигает наше общество в «объятия латиницы».

«Казахский язык – это наш духовный стержень. Наша задача – развивать его, активно используя во всех сферах. Мы должны оставить в наследство нашим потомкам современный язык, в котором к опыту многих поколений наших предков был бы гармонично добавлен и наш заметный след... Наш суверенитет, наша независимость наконец-то обретут то, что скрепляет нацию, цементирует ее, – это родной язык. Это главный бриллиант в короне суверенности нашего государства».

[из послания Президента народу «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»]

При этом существует мнение что в результате смены алфавита государство и народ дистанцируются от России, потеряется целый культурный пласт, основанный на кириллице. Эта точка зрения некорректна, так как наши культурные и родственные связи так сильно переплетены, что мы пожизненно «обречены» быть вместе. Знание русского языка, владение кириллицей в будущем, как мне кажется, станет главным критерием образованного человека. Это наше национально-культурное достояние, и, как говорит Президент, «важно, чтобы это народное достояние не было утрачено для последующих поколений казахстанцев, к русскому языку и к кириллице мы должны относиться столь же бережно, как и к казахскому языку, владение русским языком – это историческое преимущество нашей нации». Казахстанцы 2050 года – это общество образованных, свободных людей, говорящих на трех языках, написано в Послании. Молодая казахская нация обладает мощным потенциалом, наша молодежь по степени развития, образованности не уступает никому в мире. Молодые казахстанцы XXI века – есть живое воплощение надежд и видений сотен представителей казахской интеллигенции прошлого века, положившей свои жизни во имя процветания своего народа. А потому, мы как никогда ответственны за светлое будущее нашей великой нации и всегда должны помнить тех, кто пожертвовал собой во имя нашей Родины, среди которых золотыми буквами вписано имя настоящего патриота – Ахмета Байтұрсынұлы, друга и соратника Алихана Бокейханова.

«Для того, чтобы сохранить свою самостоятельность, нам необходимо всеми силами и средствами стремиться к просвещению и общей культуре, для этого мы обязаны первым делом заняться развитием литературы на родном языке».

Список литературы:

Послание Президента народу «Стратегия «Казахстан 2050: новый политический курс состоявшегося государства»

Писатели Казахстана: справочник/ Алматы, 1992 г.

Ю. Жуков, Сталин: тайны власти/ Москва, 1988 г.

Гурский А.С., Твердая поступь страны/ Астана, 2007 г.

Аубакирова Ж., Эке туралы сөз. Страницы памяти/ Алматы, 2009 г.

К. Бегалин, В составе Империи: детская энциклопедия Казахстана/ Алматы, 2009

ИССЛЕДОВАНИЯ НАСЛЕДИЯ АЛАШ И СОВРЕМЕННЫЕ УЧЕНЫЕ

Махмудова Р. С., ученица 10 класса

Тё О. Р., учитель истории, КГУ «Гимназия №97» Г. Караганда.

Осмысление проблем истории Казахстана первых двух десятилетий XX века являются одними из актуальнейших, сложнейших во многом противоречивых вопросов современной исторической науки. Широкое рассмотрение вопросов истории казахского народа, тесно связано с элитой, сформировавшаяся в конце XIX - начале XX века, интеллигенцией представляющая собой «не однородный пласт». Получив блестящее образование в российских университетах, казахская интеллигенция стремиться к освобождению народа и активно включается в борьбу с несправедливостью данной политики. Творчество А. Бокейханова, как яркого представителя казахской интеллигенции того времени, интересно для изучения как с точки истории, так и с точки зрения литературы.

Тема данной работы «Исследования наследия Алаш и современные ученые».

Тема Алаш постоянно поднимается в трудах ученых исследователей. До сих пор нет единых представлений о роли Алаш в истории казахского народа. В начале 2017 года в правительстве Казахстана состоялось совещание по вопросам изучения и актуализации творческого наследия деятелей «Алашорды». На совещании говорилось о необходимости создания документальных фильмов и издания книг совместными усилиями с историками, литераторами и специалистами в области кино и телевидения, был рассмотрен вопрос передачи в государственную собственность дома-музея Ахмета Байтурсынова с присвоением ему республиканского статуса. Наряду с Ахмедом Байтурсыновым в летописях Алаш упоминается имя Алихана Бокейханова. Планировалось, что здание дома-музея Ахмета Байтурсынова будет внесено в государственный список памятников истории и культуры республиканского значения и в нем будет создан научный центр. Историк Мамбет Койгельды считает, что об «Алашорде» должны рассказывать не только историки, но и власти. Почему мы стали изучать эту тему.

Первая причина была в том, что нас заинтересовала история становления казахского государства. Мы недостаточно глубоко информированы о роли Алаш его идейных вдохновителей в становлении казахского государства.

Таким образом, цель нашего исследования: изучить наследие Алаш через призму исследования деятельности А.Бокейханова современными учеными.

Задачи:

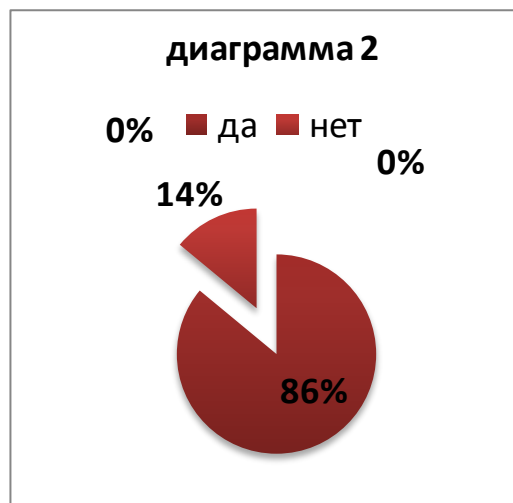
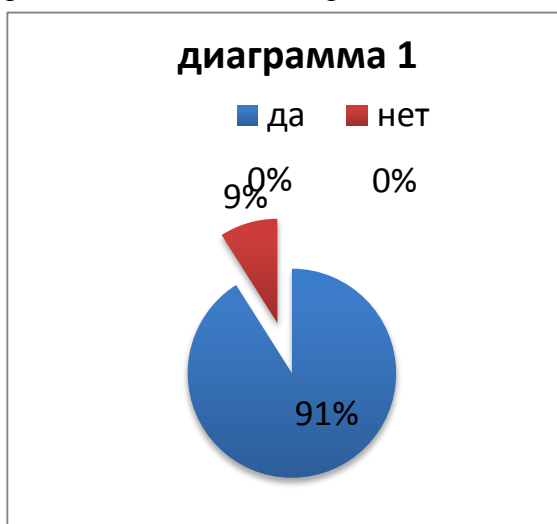
- Изучить наследие «Алаш»;
- Выявить роль Алихана Бокейханова как политического деятеля.
- Исследовать мнения современных ученых о роли А.Бокейханова в партии «Алаш»

Актуальность исследования состоит в том, что мы планируем расширить представления учащихся о роли А. Бокейханова в деятельности партии «Алаш», его роль как просветителя, а не только как литератора.

Практическая значимость исследования состоит в том, что материалы исследования будут использоваться как на уроках истории, так и во внеурочной деятельности. И это будет собственное исследование, основанное на исторических данных.

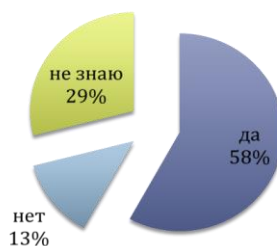
В ходе исследования мы провели анкетирование учащихся гимназии. Результаты анкетирования вы видите на представленных диаграммах.

Был проведен опрос среди учащихся 9-10 классов. В опросе участвовало 84 человека.

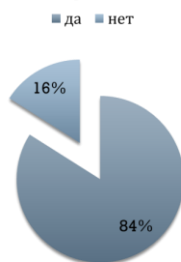
1. Известно ли вам о существовании партии Алаш?
2. Положительно ли сказались идеи партии на современности?
3. Считаете ли вы, что партия Нур-Отан взяла за основу программу Алаш?

диаграмма 3

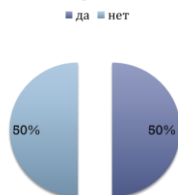
4. Как вы считаете, способствовала ли партия развитию общественной мысли нации?

диаграмма 4

5. Считаете ли вы, что идеи и программа Алаш будет востребована и в будущем?

диаграмма 5

Изучив данные о партии Алаш, мы определили ее наследие на основе исследований современных ученых, и узнали, что данная программа и по сей день имеет большое значение в

современной политике Казахстане, так как является одной из основополагающих моментов в программе Нур-Отан, и по крайней мере на сегодняшний день на ней формируются большинство политических принципов. Но исходя из опроса учащихся старшей школы, можно заявить, что, по их мнению, программа партии Алаш может быть не так актуальна, как на данный момент, потому что страна и ее развитие не стоит на одном месте. Возможно она и не будет являться основной идеей, а станет неким фундаментом для будущей политической деятельности.

Научное наследие ученого, политика, борца за лучшую долю казахского народа – Алихана Нурмухамедовича Букейханова громадно, хотя, как нам кажется, не все его гениальные труды открыты и откомментированы. Удивительно, что его работы в области общественно-научной истории, наконец, его мысли как политика и государственного деятеля ничуть не устарели и в наши дни. Напротив, они стали еще более актуальными. Неслучайно Лидер нации Нурсултан Абишевич Назарбаев, в назидание молодому поколению, говорил: «Нам необходимо взглянуть в прошлое, чтобы понять настоящее и увидеть контуры будущего».

Анализ политической деятельности Алихана Букейханова в период в 1905-1913 годах, его политические взгляды этого периода дают возможность сделать ряд методологически важных выводов, способствующих воссозданию картины общественно-политического развития Казахстана в начале века.

Именно в рассматриваемый период, политические взгляды А. Букейханова окончательно оформившись, способствуют четко выраженной политической деятельности.

Деятельность А. Букейханова оказала немалое влияние на процесс консолидации разных течений национально-освободительного движения.

В этот период ярко выразились такие черты Букейханова - политика, как умение объединить людей противоположных взглядов, аргументировано и последовательно отстаивать свою позицию, сохраняя способность к компромиссу.

Букейханову в этот период были свойственны иллюзии относительно возможности изменения положения казахов в рамках существующего монархического строя путем конституционных методов борьбы.

Политические взгляды А. Букейханова получили отражение, в основном, в русской периодике. Печатная полемика с представителями реакции ускорила процесс дифференциации общественной мысли, явилась важным фактором нарастающего национально-освободительного движения.

Литература

1. Букейханов А.Н. *Всё тайное станет явным. Алихан Букейхан. Полн. Собр. соч. Т. II. На казахском и русском языках монографии, исследования, статьи, литературные переводы. 1904-1906. (Омск-Каркаралы-СанктПетербург-Омск).* – Астана: Издательский дом «Сары-Арка», – С. 362. 565 с. *Его же. К истории октябрьских дней в Омске. Там же.* – С. 344-345.

2. Кан Г.В. *История Казахстана. Учебник для ВУЗов.* – Алматы: Алматыкітап баспасы, С. 204-205. 303 с.

3. Назарбаев Н.А. *В потоке истории.* – Алматы: «Атамұра», 1999.

4. Алихан Букейхан. *Абай (Ибрагим) Кунанбаев (Некролог) Избранное.* – Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 1995. – С. 308-309. 478 с.

АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ И НАСЛЕДИЕ «АЛАШ»

Кретова А., ученица 8 класса

Жакупова Б.Т., учитель истории, ОСШ № 73 г. Караганда.

Алихан Нурмухамедович Букейханов казахский общественный деятель, преподаватель, журналист, этнограф. Один из лидеров партии «Алаш», комиссар Временного правительства по Казахстану (1917). Председатель (премьер-министр) Алашской автономии с 1917 по 1920 годы.

Принадлежал к султанскому роду торе. Окончил Омское техническое училище, затем экономический факультет Петербургского лесотехнического института.

В период обучения в Лесном институте Алихан впервые привлек к себе внимание жандармских органов и, как следствие, попал в список "политически неблагонадежных элементов". Годы пребывания А. Н. Букейханова в Санкт-Петербурге, являвшемся центром общественно-политической жизни Российской империи, оказали огромное влияние на формирование его общественно-политических взглядов.

Самое принципиальное в политическом наследии А. Букейханова - идея национально-государственного самоопределения, она была выношена им и его соратниками, которые отдали все силы на ее претворение, провозгласив в декабре 1917 года государство "Алаш-Орда", и в конечном счете поплатившись за это собственной жизнью.

Программа "Алаш" была составлена Букейхановым А., Байтурсиновым А., Дулатовым М., Гумаровым И. Она состояла из десяти параграфов и была опубликована в газете "Казах" 21 ноября 1917 года. В программе партии говорилось о том, что Россия должна стать демократической федеративной республикой. Субъекты федерации "автономны и управляются сами собой на одинаковых правах и интересах". Государственное устройство России должно включать Учредительное собрание, Государственную думу, Президента, Совет министров. Выборы органов государственной власти должны быть прямыми, равными, тайными. Автономия казахов — на принципах равенства с другими народами федерации. Провозглашались демократические ценности: равноправие, неприкосновенность личности, свобода слова, печати и союзов. Религия должна быть отделена от государства. Все народы равны перед судом; суд каждого народа должен быть сообразен обычаем. Взимание налогов должно происходить по степени богатства и имущественного состояния вообще. В аграрном вопросе партия выступала против продажи земли, за возвращение казахам не заселённых переселенцами земель, определение размеров наделов в зависимости от качества почв и рода хозяйств ("Казах", 1917, 21 ноября). Рабочее законодательство должно быть в пользу рабочих... партия "Алаш" поддерживала в этом вопросе программу социал-демократов, меньшевиков". Партия "Алаш" ставила следующие задачи: создания войск для защиты народа; социальное партнерство; поддержка неимущих слоев населения; развитие народного образования; решение аграрного вопроса. Все это предполагалось сделать на основе демократических, гуманных принципов. Печатным органом партии стала газета "Казах", выходившая в Оренбурге до января 1918 года? затем ее, сменила газета "Сары Арка".

(резкий переход к революции) Октябрьскую революцию не принял. После того как 14 ноября Оренбург был занят отрядами атамана А.И. Дутова, Букейханов сделал город центром сбора сил своих сторонников. 1 декабря в "Памятке крестьянам, рабочим и солдатам" писал: "Запомните, крестьяне, рабочие и солдаты, большевики считают: 1) ответственность перед народом правителей, 2) свободу слова, свободу печати, свободу собрания, 3) всеобщее прямое тайное голосование, 4) неприкосновенность граждан и депутатов, 5) власть народа - буржуазным предрассудком... С лица большевика спала красная маска революционера и обнажила его сущность черносотенца" (Центральный государственный архив Казахстана, ф. 17, оп. 1, д. 21, л. 1 – 2). В газете "Южный Урал" 10 декабря призвал киргизов (казахов) объединиться под знаменем "Алаш".

Организатор 2-го Общекиргизского (Общеказахского) съезда в Оренбурге (5 – 13 декабря), товарищ председателя президиума съезда, докладчик по вопросу "Отношение к автономии Сибири, Туркестана и юго-восточному союзу". Съезд по докладу Букейханова единогласно постановил: "...имея в виду, что... Российская Республика лишилась власти, пользующейся доверием народа и моральным авторитетом, что ...возможно возникновение гражданской войны, что анархия... угрожает опасностью жизни и имуществу казахско-киргизского народа", образовать территориально-национальную автономию областей, "представляющих сплошную территорию с господствующим населением казахско-киргизского единого происхождения, единой культуры, истории и единого языка", назвав её "Алаш", гарантировать права национальных меньшинств и пропорциональное представительство во всех учреждениях автономии. Был образован Всекиргизский (Всеказахский) Народный Совет

Алаш-Орда из 25 человек. 10 мест в нём отводилось русским и другим народам, живущим среди киргизов (казахов). Букейханов голосовал против немедленного объявления автономии, за провозглашение её "по выяснении отношения некиргизского населения степных областей к Киргизско-Казахской автономии", доказывал, что "обособляться... политически и взять самостоятельный курс чисто автономного управления было бы нецелесообразно". Из 3 кандидатур избран председателем Всекиргизского (Всеказахского) Народного Совета Алаш-Орда. Позже указывал: "Постановление съезда было вызвано желанием предотвратить анархию на территории, населённой киргизами, не допустить возможности развития большевизма в Степи. После того, как 23 января 1918 Оренбург был занят советскими войсками, Букейханов переехал в Семипалатинск, где 17 февраля победила Советская власть, и Букейханов установил контакт с советскими учреждениями. 2 апреля вместе с Х. Габбасовым и А. Ермаковым по прямому проводу из Семипалатинска вёл переговоры с В.И. Лениным и И.В. Сталиным о предоставлении территориально-национальной автономии Казахстану. 11 июня М. Тынышпаев, Габбасов и Букейханов подписали основные декреты "Алаш-Орды", которые признавали «недействительными на территории автономии "Алаш" все документы, изданные Советской властью», и "действующими законы и декларации Временного правительства", восстанавливали земства, объявляли набор в "народную милицию", вводили налоговую систему. Возглавлял делегацию "Алаш-Орды" на Уфимском государственном совещании (сентябрь). Вошёл в состав аппарата Главного уполномоченного по управлению территорией "Алаш", созданного правительством А.В. Колчака (конец ноября).

В декабре 1919 после поражения армии адмирала Колчака перешёл на сторону Советской власти. Участник 1-го Учредительного съезда Советов Киргизской (Казахской) АССР (4 – 12 октября 1920). Затем находился на советской и хозяйственной работе, переводил произведения русской классической литературы. В 20-30-е гг. трижды арестовывался.

Легендарный человек Алихан Нурмухамедович прожил сложную, наполненную надеждами и разочарованиями, победами и поражениями жизнь. Закончилась она, а иного в те времена и не следовало ожидать, трагически. Арестованный в июне 1937 года, он был обвинен по двум политическим статьям и расстрелян. Лишь полвека спустя, в 1989 году, приговор этот за отсутствием состава преступления был отменен, но исполненное множества политизированных смыслов слово "алаш" по инерции и сегодня несет в себе если не печать запрета, то некий пугающий, отрицательный оттенок. Ведь несколько десятилетий ничего, кроме осуждения, в адрес "Алаш-Орды" и "алашординцев" не говорилось.

Список используемой литературы

- 1. Абильдинов Д. Наш современник Алихан Букейханов // Казахстанская правда.-1996.- 7 авг.*
- 2. Аккулыулы С. Жизнь и смерть лидера Алаш-Орды: Очерк об общественно-политической и научной деятельности А.Н. Букейханова (Букейханова) // Нива.-2001.-№6.*
- 3. Алихан Букейханов // Возвращенные имена (Казахские писатели и поэты): Рекомендательный библиографический указатель /Карагандинская ОУНБ имени Н.В. Гоголя.-1991.*

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПРОБЛЕМАТИКИ ПАРТИИ «АЛАШ»

*Каипова Кристина, Махмудова Диана,
науч. рук. Гагина М.Н.,
Голобородько С.М., учителя истории,
КТУ «СОШ №59»*

Историография движения «Алаш», объединившая исследования партии «Алаш», «Алашской автономии и «Алашординского» правительства, началась с публикациями 1919-1920 годов, авторами которых были А. Байтурсынов и С. Сейфуллин. В еженедельнике «Жизнь национальностей» в статье Байтурсынова «Революция и казахи» впервые были

проанализированы причины возникновения движения «Алаш», имеющего целью консолидировать казахский народ, остановить разгул анархии после Октябрьской революции. В статье «О киргизской интеллигенции» С. Сейфуллин выступал с критикой движения. С начала 1920-х годов в печати постоянно появлялись публикации сторонников и критиков движения. А. Байдильдин в статье «Революционное движение в Восточной Киргизии» и А. Кенжин в статье «Революционное движение в Киргизии» выступали против однозначного отрицания исторического значения «Алаш» орды. Научность и публицистичность характера этих работ в значительной степени отличают их от последующих публикаций, появившихся в 1920-1930-е годы [1].

Первый этап можно обозначить как исследования с правильными наблюдениями и объективными выводами по многим важным аспектам исследуемой темы, прослеживаются причины и мотивы переселения крестьян в Казахстан, дается оценка переселенческой политики царизма, ее колониальный характер и социально-экономические последствия.

Работы А.Букейханова и А.Байтурсынова, содержащие ценную научную информацию об истории Алашского движения, оказались, по существу, последними, написанными ее руководителями.

Во второй половине 1920-начале 1930-х годов история движения «Алаш» была сознательно фальсифицирована в целях политической дискредитации наиболее авторитетных ее представителей. После этих разоблачений» долгие годы имена А.Букейханова, А.Байтурсынова, М.Дулатова и других причислялись к буржуазным националистам», феодально-байским элементам», классовым врагам».

В 1922 г. в средствах массовой информации молодой Киргизской республики началась дискуссия о деятельности движения «Алаш». В «Степной правде», ежедневной газете КирЦИКа Советов и обкома РКП (б), появилась статья с негативными оценками, как самого движения, так и его лидеров. В качестве ответа в этой же газете, а также в журналах «Қызыл Қазақстан» и Известия Киробкома РКП (б) были опубликованы статьи А. Кенжина, А. Байдильдина, посвященные истокам казахского национального движения, раскрывающие роль казахской интеллигенции в революционных преобразованиях в республике [2]. Бывшие Алашордынцы, которые в свое время перешли на сторону партии, завоевавшей власть, и назначенные на видные посты в советском правительстве, несмотря на начавшиеся гонения, еще имели определенный вес и имели возможность открыто отстаивать свою позицию [3].

Второй этап 1940-1980-х годов. Особенностью данного периода можно отметить практически полное отсутствие работ по данной проблематике в СССР. Для этого этапа характерно, что большинство трудов, так или иначе освещавших страницы истории «Алаш», ограничивались повторением немногих общеизвестных и кочевавших из одной книги в других фактах и утвердившихся оценок. Крайне узкая источниковая база, упрощение и схематизм в изложении сложных и противоречивых событий войны, теоретическая и политическая запрограммированность существенно обедняли результаты исследований [4].

В целом, для советской историографии было характерно, что большинство трудов, так или иначе освещавших страницы истории «Алаш», ограничивались повторением немногих общеизвестных и кочевавших из одной книги в другие факты и утвердившихся оценок. Крайне узкая источниковая база, упрощение и схематизм в изложении сложных и противоречивых событий войны, теоретическая и политическая запрограммированность существенно обедняли результаты исследований.

Третий этап с 1980-1990-х годов характеризуется постепенной оттепелью в изучении партии «Алаш» и, следовательно, повышенным интересом отечественных историков к данной проблеме [6].

На рубеже конца 1980-начала 1990-х годов исследователи и массовая читательская аудитория получили возможность изучения трудов и оставшегося творческого наследия прежде репрессированных представителей движения «Алаш». В июле 1989 г. в Институте истории партии при ЦК КП Казахстана состоялся круглый стол» по теме «Алаш-Орда»: история зарождения, деятельности и крушения», где оговаривались разночтения в переводах документов партии «Алаш». Историки считали, что в проекте программы партии «Алаш»,

опубликованной в сборнике Мартыненко, содержатся многочисленные неточности, искажающие смысл некоторых положений принципиального характера. И вновь составитель был обвинен, только теперь не в пропаганде политической деятельности «Алаш» ордынцев, а в том, что, вероятно, именно эти искажения сути программы послужили поводом для злобных обвинений, предъявленных многим бывшим членам «Алаш» [7].

Четвертый этап 1990-е годы и по сей день характеризуется выходом в свет целого ряда содержательных исследований по истории движения «Алаш». Все эти работы посвящены воссозданию подлинной истории этого движения [8].

В начале 1990-х гг. с получением Республикой Казахстан независимости ученым-исследователям стали доступны ранее закрытые фонды Комитета национальной безопасности и государственных архивов. Последние пятнадцать лет тема изучения движения «Алаш» стала одной из центральных в казахстанской историографии. К сожалению, многочисленные разрозненные публикации не давали полного представления по теме, поэтому Архив Первого Президента Республики Казахстан совместно с Институтом истории и этнологии им Ч. Валиханова вновь обратились к изучению движения «Алаш», выпустив в 2004–2007 гг. три тома в 4 книгах. Параллельно с выпуском сборников документов и материалов по истории движения «Алаш», сотрудники архива стали собирать материалы и о своих коллегах, первых публикаторах по этой теме. И если биографии Бочагова и Шафира в какой-то мере удалось прояснить, то следы Мартыненко и Брайнина оборвались практически сразу после изъятия их сборников из обращения.

Новый этап в изучении движения «Алаш» и деятельности лидеров «Алаш» начался с 1991 года, после обретения Казахстаном независимости. Показательно расширение круга источников и литературы, обсуждение наиболее острых вопросов, возникающих: на фоне вооруженных конфликтов в СНГ, роли и судьбы политических лидеров. Значительно активизировалось привлечение работ зарубежных исследователей национального вопроса. В их трудах содержались обобщенные характеристики программных основ национальных движений в Средней Азии и Казахстана; анализ причин их поражения с учетом объективных показателей уровня национальной самоидентификации и социальной дифференциации общества [9].

Таким образом, до сих пор данная тема характеризуется разнообразными и противоречивыми оценками движения «Алаш». На сегодняшний день историография партии «Алаш» содержит в себе многочисленные труды, требующие тщательного изучения и анализа [10].

Список литературы:

1. Аманжолова, Д.А. На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана.
2. Алматы: Таймас, 2009.- 412 с.
3. Аманжолова, Д.А. Алаш: исторический смысл демократического выбора. - Алматы: Таймас Баспа Үйі, 2013.- 400 с.
4. Алаш-Орда». Сборник документов //Сост. Н.Мартыненко.- Алма-Ата: Айкап, 1992.- 193 с.
5. Движение Алаш: Сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Т.1: Документы, допросы и ответы. Синхронные переводы.
6. Материалы судов. Конфискованные письма.- Трехтомный сборник
7. документов и материалов. Астана: Ел-шежіре, 2011.- 418 с.

«ОПЫТ МОДЕРНИЗАЦИИ ЯПОНИИ («МЕЙДЗИ ИСИН») В ИДЕЯХ ЛИДЕРА ПАРТИИ «АЛАШ» А. БОКЕЙХАНОВА»

*Даулетова К.М. ученица 10 «Б» класса
Ходко Т.В., учитель истории, КГУ «СОШЛ №53», г.Караганда*

Елбасы Нурсултан Назарбаев в своей программной статье «Семь граней Великой степи» отмечал необходимость отдавать дань уважения великим личностям Великой степи. Глава государства Касым-Жомарт Токаев, продолжает политику преемственности в данном направлении.

Начало XX века в истории казахов занимает особое место. **В настоящее время по-прежнему остается актуальным интерес к истории Алаш, требующий серьезного осмысления его роли в истории страны, изучения наследия представителей казахской интеллигенции.**

Алихана Бокейханова мы знаем, как идейного основоположника и политического лидера движения "Алаш", основателя и главу Алашско-Казахской автономии как, выдающегося учёного-энциклопедиста, журналиста и публициста. Между тем, за все свои выдающиеся достижения ему были выдвинуты абсурдные обвинения: «враг советского строя», «возглавление контрреволюционного движения казахской буржуазии в годы гражданской войны», «руководство контрреволюционным правительством «Алаш-Орда», «продолжение контрреволюционной работы на идеологическом фронте», «связи с руководителями контрреволюционного пантюркистского террористического центра в Москве и Казахстане». И еще одно обвинение, предъявленное только А. Бокейханову - это пропаганда и распространение идей «японофильства».

В данной статье сделана попытка рассмотрения последнего приговора в адрес алашского лидера. Целью работы является изучение влияния опыта реставрации Японии «Мейдзи Исин» на взгляды лидера партии «Алаш» А. Бокейханова. "Японофил" - это одно из обвинений, на основе которого, глава казахского государства "Алаш" Алихан Бокейханов 27 сентября 1937-го года был приговорен к смертной казни. Понятие «японский шпион» использовалось в период политических репрессий как ярлык. За японофильство репрессировали и татар, и бурятов, и представителей других народов России.

Нами была рассмотрена проблема: «Были ли выдвинутые обвинения в «японофильстве» А. Бокейханову обоснованными?» Действительно, А. Бокейханов планировал за 20-25 лет превратить воссозданное из руин Казахского ханства современное государство "Алаш" в мировую державу, следуя примеру самых успешных стран мира, и прежде всего Японии. Но повторение "Реставрации Мэйдзи" в Казахской степи было невозможно. Ведь Япония была независимым государством и провела радикальные реформы без вмешательства или влияния извне, тогда как казахский же народ находился под колониальным игом Российской империи, лишившись своей государственности и исконных земель. Также Япония сохранила монархию и даже усилила ее, а А. Бокейханов, будучи правнуком хана Бокея, считал воссоздание прежнего ханства архаикой и видел будущее Великой степи демократическим государством западного образца с парламентско-президентской формой правления.

Основные идеи лидера партии «Алаш», по модернизации страны, можно выразить, разделяя их на четыре основных принципа, которые в начале XX века были актуальными для казахского народа.

1. По проекту Бокейханова, недра земли, ее богатства должны приносить пользу казахскому государству. То есть благами земли в первую очередь должно пользоваться местное население. Лишь после переизбытка прибыли от земли можно давать ее в аренду.

2. Необходимо было стремиться к экономической независимости. Алихан Бокейханов был единственным из казахских государственных деятелей, кто еще на заре XX века мыслил рыночными категориями: «Приносит прибыль лишь то, что на рынке пользуется спросом. Богатство теперь измеряется не количеством, а тем, каким спросом оно пользуется на рынке. Если не хочешь отстать в этом состязании, улучшай породы своего скота» [1].

3. В казахском государстве, по мнению Бокейханова, верховенство должно было отдаваться национальному языку, культуре, обычаям и религии. То есть национальной культуре должно отдаваться предпочтение, должно создаваться национально-демократическое государство, по примеру Японии, законодательство которой опирается на национальные обычаи.

4. В статье «Мугалимдер жиылысы» («Съезд учителей») Алихан писал: "Чтобы не отстать от цивилизации, казахам следует твердо встать на путь просвещения и образования..."

Если казахи не найдут средств на петербургский съезд, то это значит, что они смирились со своей отсталостью...» [1].

Алихан Бөкейханов всю свою сознательную жизнь посвятил борьбе за свободу и политическую самостоятельность казахского народа. Поэтому те амбициозные цели, которые ставит перед страной алашский лидер, актуальны сегодня. Такие здоровые амбиции нужны для Казахстана, чтобы достичь большого успеха на современном этапе своего развития. В этой связи японский опыт модернизации, которого придерживался Алихан Бөкейханов, свидетельствует, что мы должны отказаться от консервативных подходов, и перенять современные западные инновационные технологии как в области образования и науки, так и в других сферах. Свой замысел превращения родной страны в мировую державу Алихан Бөкейханов словно завещал народу независимого Казахстана. Современное общество нуждается в новаторских идеях и мировоззренческих ориентирах, в лидерах, которые способны мыслить оригинально и действовать нестандартно. И хотя каждое время ставит новые задачи, идеи «Алаша» продолжают жить и вновь напоминают о себе в период кардинальных изменений в стране. Это: равноправие, общественное согласие и мир, культурный прогресс нации, меритократия, государственный язык, привлечение не только элиты, но и широких масс к делам управления государством.

Алашская идея, рожденная в начале XX в., продолжает служить интересам независимого Казахстана. Пройдет время, придут новые поколения, но и в последующие десятилетия и столетия достойное наследие общественной мысли и духовного опыта алашской интеллигенции будет поддерживать казахстанский народ в потоке истории.

Литература

1. Аккулы С. Лидер «Алаша» мечтал превратить Казахскую степь во вторую Японию (часть I). <http://camonitor.kz/21467-lider-alasha-mechtal-prevratit-kazahskuyu-step-vo-vtoruyu-yaponiyu.html>
2. Аккулы С. Лидер «Алаша» мечтал превратить Казахскую степь во вторую Японию (часть II). <https://camonitor.kz/21610-lider-alasha-mechtal-prevratit-kazahskuyu-step-vo-vtoruyu-yaponiyu-chast-ii.htm>
3. Аккулы С. Приоритет ханам, или почему «Алаш» остается на задворках истории. <http://ruz.azattyq.org/author/19067.html>
4. Ахетов А. Русские и казахи: столетия вместе. О колонизации Степи глазами прогрессивных россиян 19-го века. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=138354948>
5. Малеев С. Казахский ген. Японцы утверждают, что их предки происходят из казахских степей. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1238223780>
6. История Японии. М., 1998. Т. II, с. 69.
7. Енисеевна-Варшавская Л. Сын степей. <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=532>

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН «АЛАШ МҰРАСЫ»

*Жаксылыкова С.М.
қазақ тілі мен әдебиет мұғалімі, №48ЖББОМ*

Ешкімнің Әлиханға бар ма сөзі,
Демейді қандай қазақ оны оң көзі.
Семей тұрсын, жеті облыс - бар қазақтан,
Талассыз жеке-дара тұр ғой өзі, –

С.Торайғыров.

Алаш қозғалысының жетекшісі, Алашорда үкіметінің алғашқы төрағасы Әлихан Бөкейхановтың қазақ ұлты үшін орны бөлек. Қазақ қоғамында Әлихан Бөкейханды XX ғасырдың ең көрнекті тұлғасы деп қарастырады. Ата тегі Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошыдан тарайтын төре тұқымы. Арғы атасы атақты Сұлтан Барақ. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов 1870 жылы, наурыздың 5 жұлдызында бұрынғы Семей облысы, Қарқаралы уезінде, Тоқырауын болысының ауылында дүниеге келген. Ол Ақпан төңкерісінен үлкен үміт күтеді. Бірақ ол үміті ақталмайды. Уақытша үкімет, оның ішінде өзі мүшесі болып жүрген кадет партиясының көсемдері қазаққа автономия беруге қарсы болады. Оның үстіне олармен жер мәселесі жөнінде де ымыраға келе алмайды да, ол бұл партиядан шығып, қазақтан сайланған тоғыз өкілді бастап барып, Томск қаласында Сібір автономистерінің құрылтайына

қатысады. Осында болашақ Сібір республикасының құрамында Қазақ автономиясы құрылмақ болады. Құрылтайдан оралысымен Әлихан қазақ тарихындағы тұңғыш саяси ұйым Алаш партиясын ұйымдастыруға кіріседі. Артынша, 1917 ж желтоқсанында бүкіл қазақтардың құрылтайында Алаш аутономиясы жарияланып, Ә. Бөкейхан сол алғашқы Қазақ республикасының тұңғыш төрағасы болып сайланады.

Алаш — қазақтың саяси элитасы Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш көсемдері Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы. Олардың ең басты мақсаты қазаққа қызмет ету болды. Иә, тек қана қазаққа қызмет ету. «Біле білсеңіз, анамыз халық, ана сүтін ақтайық» дейді Ахмет Байтұрсынов.

Осы орайда бұл мәселеге қатысты көрнекті алаштанушы М.Қойгелдиевтің мына бір пікірін келтіре кеткен жөн. Ғалым былай деп жазады: «Бізге бүгін жалпыұлттық деңгейде қорытындылап, жалпыұлттық деңгейде игерілген, яғни ұлттық дүниетаным мен ұстанымның іргетасы міндетін атқара алатын тарих қажет. Ал Алаш қозғалысы сол дүниетанымдық тарихтың өзегі. Өйткені Алаш - халқымызды бесігінде тербетіп, есейіп ат жалын тартып мінгенде бойына күш-қуат және сенім берген ұлттық идея. Алаш - ұлттың өзін бөлінбес тұтас жер, яғни территория ретінде сезінуі. Алаш – ұлттың аспан асты, жер үстінде өз орны бар ел ретінде өз еншісі мен үлесін анықтау харакеті».

Әлбетте, Алаш қозғалысы кезеңі мен бүгінгі кезеңнің өзіндік ерекшеліктері бар екендігін жақсы түсінеміз. Айтпағымыз, Алаш қайраткерлері ту еткен ұлттық сананы көтеру, одан туындайтын қазақтың тілі мен тарихын, өнері мен мәдениетін қазақ ұрпағының бойына сіңіру сияқты іргелі мәселеде Алаш зияларының сан-салалы мұрасынан, олардың ерекше іс-қимылдарынан алар тағылым мол. Сондықтан да Алаш қозғалысына өткен дәуірдің тарихы ретінде ғана қарамай, оны бүгінгі заманымызбен үндес өміршең көзқарастар жиынтығы ретінде бағалап, яғни бүгінгі тәуелсіздік мұраттарымен сабақтасып жатқандығына мән беріп, одан өрісті өнеге, ғұмырлы ғибарат алғанымыз ләзім.

Бұл ұлтшылдық, адамсүйгіштік, отансүйгіштік сезімдерінен ой мен іске айналған табиғи талпыныс болатын. Яғни, Алаш қайраткерлерінің ұлтшылдығы өз дәуірі туғызған, қазақ ұлтының алдына сол дәуірдің өзі қойған сауалдарға пікір жүзінде де, әрекет барысында да берген жауабы еді. Бұл жөнінде Мәннан Тұрғанбайұлы былай деп осы құбылыстың сырын толық жеткізе алған: «Қазақ қатарға кіріп жұрт болсын деген кісі тәрбиенің жолынан айрылмасқа керек, әуелі қазаққа өзінің кім екенін, адамшылық құқығын білдіруге, онан соң жақын ағайын, туғандарын сүйгізіп, міндетсіз қызмет қылдыруға, онан соң Отанын танытып, жақсы көргізуге, ұлт жұмысы, жұрт намысы деген сөзді тоқып көңіліне кіргізуге, сонан соң дүниедегі барлық адам баласы бауыр екенін білдіріп, көпшіл адамды сүйгіш қылуға тырысу керек. Ұлтшылдық(ты), кісішілдікті айыра білмеген, бас пайдасынан басқаны ойына алмаған, дін хұқымі шарифатқа бас иіп іске асырмаған, әдебиеттен жырақ жатқан қазақ секілді жұртты салғаннан көпшіл қылам демей, әуелі ұлтшыл қылу керек». Осы тұста жазылған көркемдік бағыты жағынан ағартушылық, сыншыл реализм, сентиментализм, романтизм шегінде туған өлеңдер мен поэмалар, әңгімелер, алғашқы қазақ романдары Абайдың «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп...» деген ұлы гуманистік декларациясын жалғастырған, оны жаңа ұлт-азаттық мазмұнмен өрістеткен көркем дүниелер болды. Олардың негізгі арқауында адамның ішкі жан дүниесі бейнелене отырып, оның күйзелісіне рақыммен қараған шынайы адамсүйгіштік пафос жатты. Алаш зиялыларының гуманизмі - олардың қайраткерлік әрекеттерінің де өзегі еді. Мұндай гуманизм болмаса, олар ұлт тағдыры жолындағы жанкештілік әрекеттерге де бармас еді. Алаш қайраткерлерінің осы тұстағы ұлт мүддесі жолындағы мақсатына беріктілігін шынайы терең көрсеткен «Қалам қайраткерлері жайынан» мақаласында А.Байтұрсынұлы дәуір куәгерінің көзімен былай деп жазады: «...қазақ қалам қайраткерлері қаламын ұлтының ауырын жеңілту, ауырын азайту жолына жұмсамасқа мүмкін емес: кемшілік көрген жұрттан туып, кемшіліктен құтқаруды мақсат етіп, ылғи сол жолда жұмыс қылған қазақ қалам қайраткерлері жұртшыл, ұлтшыл, яғни халқына жаны ашитын, халқының жаны ауырғанда жаны бірге күйзелетін, бауырмал болмасқа тағы мүмкін емес». Ахаңның айтып отырғаны адам баласының өз ұлтының тағдырына деген табиғи жанашырлығы, адамгершілігі. Осыны советтің оспадар саясаты бейнебір адамға тән емес теріс әрекет ретінде бағалады.

Алаш қозғалысының көпжылдық тарихында және облыстық, жалпы қазақ съездерінде Алашорда үкіметінің жұмысында үнемі басты назарда болған мәселенің бірі - жер мәселесі. Оны Алаш көсемдері өте жақсы түсінген болатын. Айталық, сол дәуірде Ә.Бөкейхан: «Жер мәселесі - өмір сүру мәселесінің ең зоры» деген болатын. Бірінші жалпықазақ сиезінің қаулысында: «Қазақ халқы өзіне еншілі жерге орнығып болғанша Қазақ жері ешкімге берілмесін» делінсе, бұл «Алаш» партиясының бағдарламасында: «Учредительное собрание негізгі закон жасағанда жер сыбағасы алдымен жергілікті жұртқа берілсін деу; қазақ жер сыбағасын отырған жерлерден алып орнасқанша, қазақ жеріне ауған мұжық келмеу» делініп бекітіле түсті. Алашорда үкіметі автономия жариялай отырып, оның бірінші бабында: «Бөкей елі, Орал, Торғай, Ақмола, Семей, Жетісу, Сырдария облыстары, Ферғана, Самарканд облыстарындағы һәм Әмудария бөлімдеріндегі Қазақ уездері, Закаспий облысындағы һәм Алтай губерниясындағы іргелес облыстардың жері бірыңғай, іргелі халқы қазақ-қырғыз қаны, тұрмысы, тілі бір болғандықтан, өз алдына ұлттық, жерлі автономия құруға...» деп жер тұтастығын басты мәселе ретінде бекітті.

Ә. Бөкейханов Мәскеуге жер аударылады, зор беделінен қорыққан большевиктер өкіметі оны Қазақстанға жолатпады. Онда он жыл үй қамауында отырған Әлиханды 1937 жылы тамызында қайыра тұтқындап, бір айдан кейін жалған жаламен 71 жасында Мәскеуде ату жазасына жазасына кеседі.

Әлихан Алаштың шын көсемі болды және болашақ ұлт көсемдеріміздің тұлғалық үлгісі һәм кісілік бейнесінің өлшемі келбетімен Алашпен бірге мәңгі жасай бермек! Алаш мемлекеттігі Әлиханмен басталады. Алаш мемлекеті мен халқы гүлденген сайын Әлиханның жарқын бейнесі тіптен жарқырай бермек! Әлиханды туған Алаш халқы Алаш мұратын жүзеге асыруды әсте тоқтатпақ емес!

Пайдаланған әдебиеттер :

- 1. Ә.Бөкейханов. Тарихи тұлғалар шығармалары.*
- 2. Ә.Бөкейханов. Таңдамалы шығармалар жинағы.*
- 3. Қазақстан тарихы. Алматы 1994.*
- 4. Маданов Хамит. Ұлы дала тарихы.*

АЛИХАН БУКЕЙХАНОВ И НАСЛЕДИЕ «АЛАШ»

*Сунцова Е.Н., учитель истории,
Калиева А.Б., учитель русского языка,
СОШ №82, г. Караганда*

Крупнейшим общественным и политическим деятелем конца XIX – начала XX века является Алихан Нурмухамедович Букейханов (1866-1937). В своих острых бескомпромиссных выступлениях он подвергал резкой критике власть держащих, переселенческую политику царизма русских крестьян в Казахстане, насильственное изъятие земель у казахов. Вместе с тем, он стремился к развитию просвещения среди казахского населения, созданию национальной газеты и партии «Алаш» с программой создания казахской автономии в составе России.

До сих пор современные люди поражаются величайшей гражданской позицией и смелостью Алихана Букейханова, который в период страшной реакции в Российской империи открыто выступал против бездумной переселенческой политики русского крестьянства на территорию Казахстана, против насильственного изъятия плодородных пахотных и пастбищных угодий у казахов, против грубого отношения русской администрации к местному населению. Букейханов открытым текстом говорил о том, что местная администрация, во главе которой стоял генерал-губернатор Западной Сибири Н.Н. Сухотин, устраивала провокационные шествия в Омске в 1906 г., тем самым дискредитируя истинные действия русских и казахских трудящихся, чем, собственно, стремилась разобщить народы по национальному признаку [1].

16 марта 2016 г. в прекрасном Зале выставок Национальной библиотеки Республики Казахстан состоялся вечер памяти, посвященный 150-летию со дня рождения выдающегося государственного и общественного деятеля, руководителя движения «Алаш», ученого,

переводчика Алихана Нурмухамедовича Букейханова. Организаторами этого знаменательного вечера были сотрудницы библиотеки: Ж.Абдикеримова, Оспанова Б., Нурсейтова А., Тажбенова Ж., Мамбаева А., Жаксылыкова С., Касымбекова К., Жанпейсова Б. и др. Мероприятие открыла руководитель Службы редких книг и рукописей Национальной библиотеки РК А.К. Бекпулатова. Модератором выступил известный алихановед, ученый, журналист Султан Хан Аккулы, который, в свою очередь, презентовал свою книгу «Алихан Букейхан», в которой включены наиболее интересные исследования А.Букейханова. На вечере выступили известные общественные деятели, ученые и, в частности, У.Айтбайулы, Б.Насенов, Е.Кажыбек, А.Исмакова, Б.Оразалиев, М.Темирбаев, К.Кеменгер, О.Ыкылас, близкие родственники Букейханова А.Н. и др.

Как известно, лишь в конце 80-х годов XX века имена героической, демократической казахской интеллигенции (А.Байтурсынов, Ж.Акпаев, А.Букейханов и мн. др.) были возвращены народу. Они всецело реабилитированы как жертвы политических репрессий не только самодержавной России, но и большевиков. Алихан Букейханов своими яркими, смелыми выступлениями в печати и с высокой трибуны Государственной Думы России интересен и понятен для понимания событий того периода, которые происходили в Казахстане на рубеже двух веков.

Алихан Букейханов - политик, историк, общественный деятель не только в казахстанском, но и Российском масштабе. В ходе грозных революционных событий 1905-1907 гг. в России, как грибы после дождя стали возникать всевозможные общественные, молодежные организации, политические партии. И среди них в 1905 г. Конституционно – демократическая партия. На II съезде (5-11 января 1906г.) к названию партии был прибавлен подзаголовок «Партия Народной Свободы» (сочетание «Конституционно-демократическая» было не очень понятно массам малограмотного населения). Съезд утвердил новую программу, в которой определенно высказался за конституционную парламентскую монархию и распространение избирательных прав на женщин. Помимо того, съезд принял решение принять участие в Государственной Думе, несмотря на противодействие администрации и избирательный ценз, отсекающий от выборов рабочих и часть крестьян. В случае победы на выборах съезд объявил главной целью работы в Думе введение всеобщего избирательного права, политических и гражданских свобод и принятие неотложных мер для успокоения страны. Возможно эта довольно прогрессивная по тем временам программа кадетов привлекла внимание Алихана. Он становится активным участником партии и избирается членом ЦК. Таким образом, Букейханов долгое время был видным представителем кадетской партии.

В ноябре 1905 года Букейханов выступает как делегат на съезде земских и городских деятелей России, где подготовил доклад с требованиями о необходимости свободного употребления родного языка, свободе вероисповедания, либеральном законодательстве о выборах. А.Букейханов часто публикуется на страницах газеты, его имя становится известным. В 1906 году А.Букейханов на короткий период становится депутатом I Государственной Думы Российской империи. Причем в депутаты А.Букейханов прошел, получив 175 голосов «за» (только выборщик был против). Воспользовавшись высокой трибуной, он пишет «Открытое письмо членам Государственной Думы», в котором беспокоится о том, что казахи не только незаконно оторваны от традиционно-кочевого скотоводческого хозяйства, но местная администрация в купе со Святейшим синодом стремятся ввергнуть казахов в лоно православия. Вот это письмо: «Переселенческое Управление озабочено не одной задачей казенной земли в Киргизской (Казахской – К.К.) степи лицам «всех сословий»: малоземельным князьям Кочубеям, Касаткиным – Ростовским и др., а также подготовкой киргизского (Казахского – К.К.) народа к «восприятию православно-христианского вероучения». И далее он приводит документ, который свидетельствует о том, что местная администрация и Синод делают активную подвижку вовлечения казахов в лоно православия. Приводим текст без купюр.

«Заведующему переселенческим делом в Тургайско-Уральском районе.

Святейший синод, по определению делом от 5(26) апреля сего (вероятно 1905 г. – К.К.), за №3067, признал желательным, чтобы при землеустроительных работах на местах поселения киргиз (казахов – К.К.), киргизы-магометане и киргизы-православные были поселены вместе с

русскими крестьянами, с тем, чтобы при поселении их с русскими крестьянами, число киргиз-магометан не превосходило бы половины православного населения данной местности, дабы православные люди при решении всех вопросов, касающихся их хозяйственно быта и нужд, могли иметь преимущество перед инородцами. Указанными мероприятиями, по мнению священного синода, киргизское население Степных областей и Туркестанского края может быть подвинуто к восприятию православно-христианского вероучения. Подпись: член 1-й Государственной Думы Алихан Букей-Хан» [2]. Судя по тексту этого письма, Алихан Нурмухамедович был ярким противником введения казахов из религии мусульманской в религию православную.

В 90-е годы Министерство Земледелия и Государственных Имуществ, желая определить т.н. излишки земель, которые без ущерба казахскому скотоводческому хозяйству могут «быть отчуждены под переселенческие участки», снарядили в 1896 г. статистическую экспедицию, во главе которой стоял известный статистик Ф.А. Щербин. В этой же экспедиции, будучи студентом 3-го курса лесотехнического института города Санкт-Петербурга, энергичную деятельность проявил А.Н. Букейханов – первый из казахов статист по земельным вопросам, блестящий знаток истории казахов, их хозяйственной деятельности и быта, этнографии и культуры. Экспедиция в течение нескольких лет собрала богатейший материал по земельным «излишкам» у казахов и их традиционной культуре. Обработанный фактический материал о казахском хозяйстве при активном участии А.Букейханова был издан в 13 томах.

А вот выдержка из выступления самого А.Букейханова: «Земли казахов кочевников, казачьи-юртовские, войсковые, офицерские. Последние продаются, и на них селятся разные пришельцы ради овцеводства. Правительство старается отнять у казахов землю. Отсюда, так называемый, аграрный вопрос». Аграрный вопрос решался не в пользу казахов, а вопреки их интересов. Даже те наделённые казахам земли по результатам экспедиции Ф.Щербина переселенческое управление пересматривала в ущерб казахов. Вот что писал по этому поводу А.Н. Букейханов: «Исследуем вопрос, в какой степени господа чиновники переселенческого управления считаются с нормами экспедиции Щербина. Посёлки Максимовский и Семёновский расположены в районе XVI, где фактически приходится на киргизское скотоводческое хозяйство 70,6 и на мужскую душу 22,2 десятины призимовочной, или приусадебной территории, а по нормам Щербина должно быть 130 десятин, то есть не достаёт до нормы на каждое киргизское хозяйство 60 десятин». Этот открытый грабёж земельного фонда у казахов не мог не вызывать волну возмущения и открытого сопротивления [3]. Букейханов по этому поводу писал: «Судебные учреждения имели дело уже со случаями убийства киргиз переселенцами на почве поземельных столкновений. Всем памятна побоища между киргизами и крестьянами в Петропавловском уезде в июне 1906 г. В этом столкновении принимали участие сотни вооружённых переселенцев и киргиз; в результате – несколько убитых с той и другой стороны» [4]. Таковы были, порой, печальные результаты необдуманной переселенческой политики царизма».

Особая роль в развитии национальной прессы принадлежит газете «Казах», вышедшей в Оренбурге. При активном участии А.Букейханова газета «Казах» сыграла громадную роль в подъеме духовной жизни казахского населения. «Казах» (каз. Қазак) – общественно-политическая и литературная газета, публиковалась с 1913 по 1918 гг. Первый номер вышел 2 февраля 1913 года. Редактором газеты, по мнению Букейханова, был «общественный деятель, известный всему казахскому краю и глубоко любимый казахским народом истинно национальный поэт Ахмет Байтурсынов». До 1915 года газета выходила раз, впоследствии – два раза в неделю. В газете публиковали свои, остросюжетные и общественно-политические статьи такие выдающиеся казахские общественные деятели, как Ахмет Байтурсынов, Алихан Букейханов, Мыржакып Дулатов, Мустафа Шокай, Шакарим Кудайбердиев, Мухамеджан Тынышпаев, Гумар Караш, Райымжан Марсеков, Жумагали Тлеулин, Габдолгазиз Мусагалиев, Магжан Жумабаев, Кайретдин Болганбаев, Халел Габбасов, Жакып Акпаев, Жанша Сейдалин, Султанмахмут Торайгыров, Ахмет Маметов, Сабит Донентаев, Халел Досмухамедов и др.

Возникает вопрос. Зачем в малограмотном казахском крае необходимо было выпускать газету? Какую цель преследовали её организаторы? На эти вопросы дал ответ, выдающийся

казахский политический деятель Алихан Нурмухамедович Букейханов. Подводя итоги годовой деятельности газеты «Казах», он писал: «Кому неизвестна могучая и культурная роль печатного органа в историческом развитии всего человечества. В виде этого важного факта вполне понятно, что чем какой-нибудь народ стоит выше в умственном отношении, тем больше на его собственном языке существуют разные печатные органы, освещающие все жизненные вопросы этого народа. Результаты этих органов, конечно, приводят постепенно к умственному, нравственному, экономическому и политическому расцвету развития народа». Букейханов с великим сожалением пишет, что шестимиллионный казахский народ на всём степном пространстве практически не имел ни одного печатного органа, который пропагандировал и проливал бы свет знаний. Всего лишь за год издания газеты «Казах» результаты были на лицо: «население не только получило теоретические сведения из разных отраслей науки, искусства и техники, но и во многих местах, по инициативе этой газеты, фактически осуществились давно заветные мечты. Открылись национальные школы, учреждены были стипендии, возникли мелкие кредитные товарищества, живо и энергично происходил обмен мыслей по разным жизненным вопросам» [5]. По мнению Букейханова, такова блистательная значимость печатного органа «Казах» для степного человека.

Алашское движение – неотъемлемая часть политической и творческой деятельности Алихана. 21-28 июля 1917 г. в Оренбурге состоялся первый Всеказахский съезд. На этом съезде было решено создать казахскую национальную партию «Алаш». Фактически после Февральской революции в Казахстане возникли следующие политические силы, отражавшие интересы коренного населения: «Алаш» - партия национальной демократической интеллигенции, «Уш-Жуз» - партия радиальных, пробольшевистски настроенных слоёв населения и «Шуро-и-Ислами» - организация, проповедующая идеи исламизма и тюркизма [6]. Алихан Букейханов в своём прекрасном научном творении «Киргизы» отмечал, что в движении «принимали участие, с одной стороны, интеллигенция, воспитанная на русской литературе. С другой стороны, выступала и интеллигенция, воспитывавшаяся в духе национально-религиозной исключительности... Если провести некоторую аналогию с русской интеллигенцией, то первую группу казахской интеллигенции можно было бы назвать западниками, а вторую тюркологами и поборниками панисламизма» [4, с. 76]. Президент РК Н.А. Назарбаев в своей книге «В потоке истории» метко замечает: «Сам факт создания национальной политической организации в нашей отечественной истории не до конца осознается, так как многие положения, в свое время выдвинутые руководителями партии «Алаш», сохраняют свое значение и поныне. Это была не националистическая, а патриотическая организация, которая ставила своей целью постепенную трансформацию казахского общества и его адаптацию к современным реалиям...» [7].

Алихан Нурмухамедович Букейханов был не только историк, экономист, статист, этнограф, знаток скотоводческой и земледельческой деятельности казахов, то есть энциклопедически образованным человеком. Он был и пропагандистом деяний великих. В 1905 году в газете «Семипалатинский листок» был опубликован некролог великому казахскому просветителю Абаю (Ибрагим) Кунанбаеву, написанный Алиханом Букейхановым. Некролог был адресован русскому, европейскому читателю, в котором Букейханов описывает биографические сведения Абая, делая упор на то, что русские политические ссыльные Северин Гросс, Евгений Михаэлис и другие оказали «огромное влияние на просвещение и образование Абая». Стихи же самого Абая читали и перечитывали не только старшее поколение, но и молодёжь. О чём утвердительно писал Алихан: «Каждое стихотворение, сказанное или написанное Абаем по случаю, на первом попавшемся лоскутке бумаги, разбиралось молодежью и заучивалось. Стихи Абая, особенно сатирические, встречаются во всех концах Киргизской степи» [8].

Научное наследие ученого, политика, борца за лучшую долю казахского народа Алихана Нурмухамедовича Букейханова громадно, хотя, как нам кажется, не все его гениальные труды открыты и не всем даны комментарии. Удивительно, что его работы в области обществознания, истории, наконец, его мысли как политика и государственного деятеля ничуть не устарели и в наши дни. Напротив, они стали еще более актуальными. Неслучайно Лидер нации Нурсултан

Абишевич Назарбаев в назидание молодому поколению говорил: «Нам необходимо взглянуться в прошлое, чтобы понять настоящее и увидеть контуры будущего».

Литература.

1. Букейханов А.Н. *Всё тайное станет явным. Алихан Букейхан. Полн. Собр. соч. Т. II. На казахском и русском языках монографии, исследования, статьи, литературные переводы. 1904-1906. (Омск-Каркаралы-Санкт-Петербург-Омск).* – Астана: Издательский дом «Сары-Арка», – С. 362. 565 с. *Его же. К истории октябрьских дней в Омске. Там же.* – С. 344-345.

2. Алихан Букейхан. *Открытое письмо членам Государственной Думы. Избранное.* – Алматы: Главная редакция «Хазау энциклопедиясы», 1995. – С. 409, 478 с.

3. Алихан Букейхан. *Переселенческие наделы Акмолинской области. Избранное.* – Алматы: Главная редакция «Хазау энциклопедиясы», 1995. – С. 247, 478 с.

4. Алихан Букейхан. *Киргизы. Избранное Алматы Главная редакция: «Хазау энциклопедиясы», 1995 С. 72, 478 с.*

5. Алихан Букейхан. *К годовщине киргизской газеты «Казах». Избранное.* – Алматы: Главная редакция «Хазау энциклопедиясы», – С. 88, 478 с.

«ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН» ЖӘНЕ «АЛАШ» МУҰРАСЫ

Калиева Д. М.
тарих пәні мұғалімі, тарих магистрі
«№25 мектеп» КММ

Автор тарихи деректер арқылы Әлихан Бөкейханұлының және «Алаш» қозғалысының тәуелсіздік жолындағы күресін ашып көрсетеді. Тарихи оқиғаларды ретімен жаза отырып, негізгі болған оқиғаларды баяндайды. Тәуелсіздік жолындағы «Алаш» қайраткерлерінің: Әлихан Бөкейханұлының еңселі еңбегі халық есінде екенін дәлелдеп, тарихи фактілерді келтіреді. «Алаш» қозғалысын зерттеген ғалымдар туралы баяндайды. Сонымен қоса автор «Алаш» қозғалысының әлі де зерттеу мәселесін ашып көрсетеді. «Алаш», қозғалысы, тәуелсіздік, жолындағы, күресі, тарихи, оқиғалар.

XX ғасыр басындағы қазақ зиялылары бүкіл қазақ халқы атынан іс – қимыл жасай отырып, отаршылықтың нәтижесінде елді экономикалық және рухани дағдарыстан шығару жолын іздестірді, қазақ халқының мемлекеттігін қалпына келтіріп, халықты жалпы адамзат құндылықтарымен таныстыруға ұмтылды. Қазақстан ұлттық мемлекетінің идеяларының қалыптасуы Алаш қозғалысының идеясынан және Алаш партиясының бағдарламасынан бастау алды. Алаш партиясының бастау көздері, Алашорда үкіметінің саяси рөлі және қазақ зиялыларының халық бостандығы жолындағы күресін және олардың ғылыми саяси еңбектерінің маңызын зерттеуі маңызды болды. Алашорда үкіметінің саяси процестегі ақ гвардияшылдармен және Кеңес үкіметі арасындағы қарым- қатынастары, Алаш зиялыларының Алаш қозғалысындағы рөлі толық зерттелмеуде. Қазақ автономиясын құрған кеңес өкіметі емес, Алашорда кеңесі мен Алашорда үкіметі. Алашорда үкіметі 1917жылдың желтоқсан айында құрылды, ал 1919 жылдың желтоқсан айында оны кеңес өкіметі ресми мойындады. 1919 жылдың сәуірінде А.Байтұрсынов Қазақ Өлкелік революциялық комитетінің мүшесі болып бекітілді. 1920 жылы қазанда Қазақ АССР-і болып өзгертіліп, әкімшілік атқару комитеті қайта құрылды. Біздің тәуелсіздік алу идеямыз 1917 жылы желтоқсан айында құрылған Алашорда үкіметінің құрылуынан басталады. [1] Қазақтың сан ғасырлық тарихының ең жарқын беттерін жазған Алаш қозғалысы тарихи-саяси айрықша құбылыс ретінде ұлтымыздың мәдени- рухани даму жолын жаңа арнаға бұрғаны сөзсіз. Ол Қазақ баласының саясат, мәдениет сатысына көтерілгендігін айғақтай отырып, ендігі жерде ұлт ретінде дербес өмір сүруге, өзге елдермен терезесі тең халық ретінде азат күн кешуге болатындығына әлеуметті сендіре алған жаңашыл қозғалыс еді. Алмағайып кезеңде амал тауып, халқының басын қосып, ертеңіне сендірген осындай ұлы топ бұғанға дейін болмағаны тарихтан белгілі. Олар сол тұста кездескен қиындықтардың барлығын жеңе білді, түпкі мақсатқа жету үшін, қандай да болмасын, замана

сауалының оңтайлы шешімдерін таба білді. Алаш қозғалысы совет өкіметі тарапынан терістелгенімен, оның идеялары ұлтжанды азаматтардың жүрегі мен санасында өмір сүріп келді. Оның жарқын әрі бұл тартпас мысалы — тәуелсіздіктің қарсаңында Алаш идеясының қайтадан жаңа күшпен жаңғыруы. Ес жиып, етек жапқан бүгінгі күнде алаштық идея саналы қазақ баласын, елжанды Қазақ азаматын қайтадан баурап алу үстінде. Мұның басты себебі, Алаш қозғалысының ең ұлы мақсаты — ұлттық тәуелсіз мемлекет құру идеясымен сабақтасып жатқанында еді. Оның дәлелі — тәуелсіз Қазақстанның барлық түкпіріндегі қазақ зиялы қауымының ісіндегі, ойындағы алашшылдық сана. Бұл алашшылдық сана уақыт жылжыған сайын қазіргі қазақ қоғамында тереңдей түссе, халқымыздың ұлттық өресі де биіктей бермек. Алаш зиялыларының Қазақ даласында ұлттық идеяны негіздегені жөнінде Елбасы Н.Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» кітабының «Алаш мұрасы жене осы заман» атты тарауында: «XX ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын алға тартқан рухани-зерделі игі жақсылар қазақтың ұлттық идеясын жасау міндетін өз мойнына алды. Олар қоғамның түрлі тарабынан шыққандар, әрі ең алдымен дәстүрлі дала ақсүйектерінің өкілдері еді. XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамында зиялы қауым қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал» — деп көрсеткен болатын.[2] Алаш қозғалысымен бірге Ә. Бөкейханов, ұлт пен тарих алдындағы еңбектеріне лайықты баға беру, құрмет көрсету — біздің тарихи жадымыздың беріктігі мен азаматтық адалдығымыздың айғағы болмақ. Есімдері аталмаған қаншама азаматтар XX ғасыр басындағы отаршылдық қамытындағы халқы үшін бастарын бәйгеге тікті. Олар сол ерен істері не марапат алмақ түгілі, жеке бастарына қауіп төндіріп алды. Кеңес үкіметінің зымиян саясаты бастапқыда ыдырату мақсатында Алаш қайраткерлерін бауырына тартқан болып, диктатурасы күшейгенде оларды қуғын-сүргінге ұшыратты. Алаштың атымен ұлы іс бастаған оның қай тұлғасы да құрмет пен марапатқа әбден лайық. Біздің құрметіміз бен марапатымыздың белгісі — олардың ұлт алдындағы еңбектерін бағалау, оны ұрпақтың рухани уызына айналдыру. Бұл, түптеп келгенде, өзіміздің ұлттың санамызды қалыптастыру, ел алдындағы перзенттік парызымызды орындау, ұрпағымызға ұлағат дарыту болмақ. Еліміздің тәуелсіздігі тарихымызды түгендеуге, рухани болмысымызды бүтіндеуге кең мүмкіндік ашып отырған қазіргі кезеңде ұлт ретінде қалыптасу жолында бедерлене байқалған тарихи белестердің сыр-сипатын зерделеу барынша терең ғылыми ізденістерді қажет етуде. Бұл Алаш қозғалысын зерттеуге де тікелей қатысты. Айтулы қозғалысқа тек саяси-қоғамдық тұрғыдан ғана баға беру тарлық етеді. Қозғалыстың өз дәуіріндегі тарихи мәні айқындалып келеді, оның рухани жаңғырығының дәйектей түсер тұстары мол. Мәселен, оны аса ірі рухани-мәдени құбылыс ретінде кешенді түрде қарастырып, осы құбылыстың әлеуметке, жеке тұлғаға ықпалын анықтаудың концептуальды жолдарын қарастырғанымыз абзал. Ең алдымен, Алаш қозғалысының қазақ баласына, адамға, тұлғаға, содан шығып, әлеуметке деген көзқарасын дәйектеуіміз керек. Алаш қайраткерлерінің, қаламгерлерінің еңбектерімен танысқанда, олардың ой-пікірлеріндегі гуманистік аңсарды аңғармау мүмкін емес. Әрбірден соң, қозғалыстың өзі — адамға, ұлтқа деген жанашырлықтан туған гуманистік әрекет. Ұлттың еркіндігі мен азаттығы, оны құрайтын жеке адамдардың бақыты мен теңдігі ұранын көтерген қозғалыс — білімі кемел, ой-өрісі кең, мәдениеті жоғары, адам мен қоғамның мәселелерін жетік білетін ұлтшыл ғана емес, гуманист азаматтардың белсенділігінен туғанына күмән келтірмесек, онда бұл тарихи-саяси құбылыстың дінгегі — елжандылық пен адамсүйгіштік екендігіне шүбә келтірмегеніміз жөн. Алаш қаламгерлері шығармашылығында қазақ әдебиетінде толымды түрде ана тақырыбы, әйел теңдігі мәселесі — басты тақырыптардың біріне айналды. Ізгілік пен адамгершілікке құрылған осы туындыларда гуманистік идеалар, гуманистік ой алдыңғы қатарға шығып, ұлттың адамсүйгіштік қасиеттері бейнеленді. Алаш қозғалысының тарихы — отандық ғылым үшін қазақпен бірге жасайтын мәңгілік тарих. [3] Ұлтының мәңгілігін ойлаған ұлы азаматтардың жүріп өткен жолын, ерлікке татырлық еңбектерін бағалау – есі бар ұрпақтың жадынан шықпайтын қастерлі борышы деп білеміз. Бұл бағытта осы уақытқа дейін бірқатар үлкенді-кішілі ізденістер жасалды. Әсіресе К.Нүрпейісовтің, Ғ.Ахмедовтің, Р.Нұрғалидың, М.Қойгелдиевтің, Т.Омарбековтің, Ү.Субханбердинаның, Т.Жұртбайдың, М.Әбдешевтің, М.Құл-Мұхамедтің, Ө.Әбдиманұлының, Ғ.Әнестің, Д.Қамзабекұлының, М.Төж-Мұраттың, А.Ісмақованың, Ә.Қараның, Д.Аманжолованың, А.Махаеваның, Д.Сүлейменованың,

К.Илиясованың, Қ.Сақтың т.б. еңбектері — алаштануға қосылған қомақты үлес. Алаш тарихы, әлбетте, сан тарапты зерттеулерді қажет етеді. Қазіргі кезеңде Алаш қозғалысының мәнін, идеяларын халық санасына сіңіру — қазақ қоғамы үшін аса көкейкесті мәселелердің бірі. Алаш қозғалысының идеялары — ұлтымыз үшін ең қасиетті, ең қымбатты құндылық — тәуелсіздігімізді нығайтумен сабақтасып жатыр. Ата-бабаларымыздың қазақ елінің тәуелсіздігі мен азаттығы жолындағы күрестері, істері, ұрандары — бүгінгі ұрпаққа үлгі хәм аманат. Қазіргі қол жеткен еркін шағымызды баянды ету үшін біз азаттық жолы арман болған ата ұрпақтың аманатына берік болуды борышқа айналдыруымыз қажет. Ал бүкіл қазақ даласын осыдан бір ғасырдай уақыт бұрын Алаш рухына бөлеген ұлы қазақтар аманатының жөні бөлек. Біздің ата рухы алдындағы адалдығымыз бен перзенттік парызымыз Алаштың аманатын санамызға сіңіру, соған лайық еңбек ету, өткенге құрмет көрсету. Ал құрметтің көкесі — Алаш идеясын бүгінгі жас ұрпақ бойына сіңіру. Алаш идеясы — ұлтты біріктіруші, тұтастырушы идея ретінде қашан да қазақпен бірге жасайды десек, онда сол орасан мақсатты орындау үшін қазақтың тілі мен мәдениеті, өнері мен әдебиеті, тарихы мен салт-дәстүрі, айналып келгенде, қазақты ел ететін, мемлекет ететін рухани олжасы Қазақстанда айрықша орынға ие болу керек. Сонда ғана ұлттығымызды әлемге әйгілейтін, жасампаздығымызды жаһанға жариялайтын тұрпатымыз бен тұлғамыз айқын көрінбек. Тағылымды істі аманат ретінде қабылдау — алаш баласының әуелгі қасиеті, дәстүрлі жоралғысы. Алаштың жолы, Алаш қайраткерлері қалыптастырған ұлттық санамызды жаңғырту сапары — бүгінгі тәуелсіздігімізді тұғырлы етер берік ұстанатындардың бірегейі болатынын естен шығармағанымыз абзал. [4] «Алаш» қозғалысы мен қайраткерлерінің алдына қойған ауқымды стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру үшін ұлт жақсыларына ғана емес, қалың бұқараға да түсінікті, сана-сезімі мен жүрегіне ұялайтын идея қажет болды. Әлихан алты алашын ру-руға не жүзге, бай не кедейге, білімді не надан, текті не қарадан деп жік-жікке бөлген емес. Ол қазақты бір ұлт деп көргісі келді, соған жетеледі. Қазақтың мәдени қайта өрлеуі мен ұлттық бірегейлігінің идеологиясы, ұраны, туы ретінде Әлихан ұсынған «Алаш» идеясы зор нәтижеге, жеңіске жеткізді. Бұл идея оның ойында көптен бері жүрді. Мысалға, «Қазақтар» очеркінде ол «Алаш - миф болса-дағы қазақтың ортақ атасы» деп жазса, 1913 жылы «Қазақ» газетінде: «Шыңғыс хан бүкіл мемлекетін төрт баласына бөліп бергенде, Дешті Қыпшақты, Сібірдің күнбатыс жағын, осы күнгі Сарыарқаны, Еділ-Жайық өлкесін үлкен баласы Жошыға беріп еді. Ол күнде Жошы ұлысына қараған алты рулы ел бар еді. Сол алты рудың һәр қайсысына бөлек Шыңғыс алты ұран береді: һәр руға өзіне бөлек таңба, ағаш, қос береді. Сол күнде бүкіл Жошы ұлысының ұраны «Алаш» болыпты. Жошы ұлысында алты ру болғандықтан «алты алаш» болады. «Алаш» деген сөздің лұғат мағынасы: «отан кісісі» («отечественник») деген сөз болады. Мұны бір ақынның Абылайға айтқан өлеңінен білеміз: Тақсыр-ау, ұнатсаңыз, қарашыңмын; Ұнатпасаң, жай жүрген алашыңмын, - дейді. Сол өлеңде «Алаш» отан кісісі мағынасында», - деп атап көрсетті. 1917 жылдың қарашасында Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына қазақ жерінде сайлауға түскен үш партия - «Үш жүз», большевиктік социал-демократиялық жұмысшылар және «Алаш» партияларының ішінде жалғыз «Алаш» ұранды партия бақталастарын ойсырата жеңіп, 43 депутаттық мандатқа ие болды. «Алаш» идеясын алға тартқан Әлихан: қазақ ұлтшылдығы - ол өз ұлтын, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін, ата-баба жерін, Отанды сүю, қорғау және қамқор болу деп насихаттады. Ол соңғы демі біткенше туған қазақ халқының ата-баба жеріне деген, ұлттық мемлекет құрып, өзін-өзі басқаруға деген қасиетті құқын табанды түрде қорғап, сол үшін күресіп өтті. Сонымен бірге, 1917 жылдың желтоқсанында Алаш ұлттық-территориялық автономиясын жариялап, оның төрағасы, премьер-министрі болып сайлана келе, Әлихан Бөкейхан бұдан былай қазақтың қайта құрылған елі көпұлтты, көпдінді және сан мәдениетті, бірақ көп мәдениетімен тұтас мемлекет болатынын болжады. Автономия жариялаудың қарсаңында «Қазақ» газетіне солай деп жазды да. Оны Алаш автономиялық мемлекетінің 25 мүшеден жасақталатын Халық кеңесі - Алашорда үкіметінен 10 орынға өзге ұлт өкілдерін шақыруы айқын дәлел бола алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрпейісов К. Алаш хәм Алашорда. Алматы: Ататек, 1995. – 256б

2. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында.- Астана: Елорда, 1999.
3. Балқаш Бафин: Тарихи шежіре. Тағдырлы тіл. Хат жаздым қалам алып.- Алматы: Ел-шежіре, 2007.- 576 б.
4. Қамзабекұлы Д. Алаштың рухани тұғыры.- А.: Ел-шежіре, 2008.- 360
5. Алаш. Алашорда. Энциклопедия/ Құраст. Ғ. Әнес, С. Смағұлова.- Алматы: Арыс, 2009.- 544 бб.

АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ: СТУДЕНТ САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОГО ЛЕСНОГО ИНСТИТУТА

*Огородникова Ю.С., ученица 10 «В» класса, КГУ «Гимназия №3»
Досова Б.А., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, к.и.н.
Рыбалко А.В., учитель истории КГУ «Гимназия №3»*

***Потомки ханов имеют непреходящий долг перед
казахами и,
пока я жив, не перестану служить***

А.Н. Бокейханов

Статья Елбасы Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» явилась продолжением программы «Рухани Жанғыру». Статья дает старт модернизации исторического сознания в казахстанском обществе. Наряду с новыми инициативами по восстановлению степного наследия, Н.А. Назарбаев поручил начать работу по ряду таких крупных проектов, как восстановление городища Отырар, созданию исторических туристических маршрутов, восстановлению «Великих имен Великой степи» и ряд других. В частности, Первый президент написал: «...необходимо систематизировать и активизировать деятельность по созданию и распространению **научно-популярной серии «Выдающиеся личности Великой степи» – «Ұлы Дала тұлғалары», охватив широкий исторический горизонт» [1]. Восстановление Великих имен Великой степи является важным, в первую очередь, для восстановления исторической справедливости. Многие представители казахского народа в годы сталинских репрессий были подвергнуты репрессиям лишь за то, что хотели дать своему народу истинную свободу. Безусловно, одним из таких ярких представителей Великой степи является **Бокейханов Алихан (Галихан) Нурмухамедович (1866-1937) – видный общественный и государственный деятель, организатор и лидер национально-демократической партии «Алаш», глава первого казахского национального правительства Алашорда, ученый, публицист.****

21 ноября 2019 г. исполнилось ровно год после опубликования статьи Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи». За этот период были организованы мероприятия различного уровня, посвященные общественно-политической деятельности Алихана Бокейханова.

В данной работе мы бы хотели затронуть студенческий период в жизни Алихана, так как этот период является важным в плане становления Бокейханова как профессионала и личности. Литература о жизни и деятельности А. Бокейханова стала издаваться с 1991 г. и на сегодняшний день насчитывает более 200 работ на казахском и русском языках [2]. Множество материалов научного и научно-публицистического характера размещены в интернете [3]. Из всего массива источниковой литературы о жизни и деятельности А. Бокейханова невозможно вычлнить отдельный труд, который бы подробно описывал его пребывание в Санкт-Петербурге в период обучения. Пожалуй, можно назвать работу карагандинского краеведа Попова Ю., который в 2011 г. опубликовал статью «Из степей Казахстана на берега Невы» [4].

Поэтому в данной работе мы попытаемся систематизировать информацию о студенческих годах Алихана Бокейханова, рассказать о его успеваемости, дисциплине и по какой причине студент Бокейханов проявлял интерес к антиправительственным движениям российского студенчества.

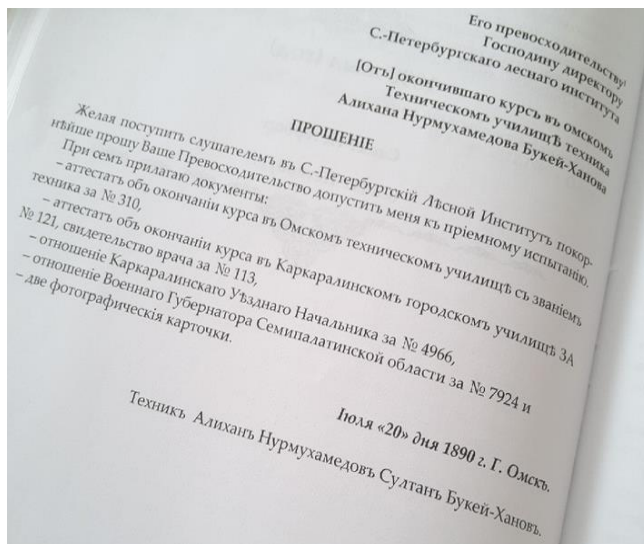
Нынешний Санкт-Петербургский государственный лесотехнический университет им. С.М. Кирова был образован в 1803 году как Царскосельский лесной институт [5]. Санкт-Петербургский государственный лесотехнический университет имени С.М. Кирова является одним из ведущих вузов Российской Федерации. Не менее престижным учебным заведением он был и в период обучения в его стенах представителя казахской степи Алихана Бокейханова.

Алихан Нурмухамедулы Бокейхан родился 5 марта 1866 года в Семипалатинской области (ныне территория Актогайского района Карагандинской области). Он рос своенравным, честолюбивым и очень упрямым мальчиком и выделялся среди своих сверстников сильной жаждой знаний. Прожил более 9 лет в Каркаралинске, 7 из которых посвятил учебе в начальной школе и в городском ремесленном училище, где овладел ремеслом «сапожных дел мастера» (Об этом свидетельствует документ в гос. архиве Омской областной администрации Российской Федерации (в котором, правда, фамилия Алихана ошибочно указана как «Нурмухамедов»). *”...Во время пребывания въ Киргизской школе, онъ, Нурмухамедовъ, съ успехомъ обучался сапожному мастерству и можетъ заниматься этимъ ремесломъ самостоятельно”* [6]

В 1886-1890 гг. А. Бокейханов обучался в Омском техническом училище (ОТУ) для подготовки кадров для строящейся в то время Сибирской железной дороги. После его окончания в 1890 году он *«изъявилъ желаніе»* поступить в С.Петербургский Императорский Лесной институт, в связи с чем директор ОТУ в письме от 26 апреля 1890 года ходатайствовал перед Каркаралинским уездным начальником *«продолжать выдавать Алихану Нурмухамедову степендіи киргизскихъ обществъ въ размере 200 рублей въ годъ....»*, ибо, по мнению автора письма, *«поступленіе вышеозначеннаго воспитанника Нурмухамедова въ высшее учебное заведеніе крайне желательно ввиду весьма отличныхъ его успеховвъ и способностей....и безупречнаго его поведенія»* [7].

Спустя примерно месяц после этого письма директора ОТУ, в мае 1890 года, руководитель училища Е.Н. Доброхотов сам получает заявление от Алихана о том, что *«действительная его фамилия не Нурмухамедов, а Букейханов»*. Директор ОТУ снова обращается к Каркаралинскому уездному начальнику с просьбой сообщить ему: *«Можетъ ли Нурмухамедовъ называться Букейхановымъ?»*

Однако, что и как ответил Каркаралинский уездный начальник на это письмо, не известно.

Прошение А. Бокейханова о поступлении в институт

Таким образом, хорошие природные данные, самостоятельно приобретенные познавательные навыки, огромное желание приобрести знания помогли Алихану Бокейханову в 1890 г. поступить в один из престижных высших учебных заведений Российской империи.

Алихан Бокейханов, успешно окончив Омское техническое училище, получил в Канцелярии Степного генерал-губернатора рекомендательное письмо директора ОТУ Е.Н. Доброхотова на имя Бородина И.П. В результате, *«киргизскій мальчикъ султанъ Алиханъ*

Нурмухамедовъ» (именно на это имя был выписан аттестат зрелости в ОГУ) снова отправляется в далекий путь – в Санкт-Петербург. По прибытию в столицу он незамедлительно принят на 1 курс экономического факультета Санкт-Петербургского Императорского Лесного института, судя по архивным документам, под фамилией Букейханов-Нурмухамедов.

82

90
97

Открыт

АТТЕСТАТЪ

Данъ отъ Соймта С.-Петербургскаго Леснаго Института въ томъ, что предъавитель сего
Сейт-Буханъ Алиханъ Нурмухамедовъ Сейт-Бухей Хановъ въро-
 поповданія *Магометанскаго* родившійся *02* 1870 году и вос-
 питывавшійся въ *Самаркандъ* *Таджикскомъ* *Училищѣ*
 по постановленію Соймта Леснаго Института *7* *октября* 1890 года принятъ былъ
 въ число слушателей Института и, по изслушаніи полного курса наукъ, выдержалъ испытаніе
 по всѣмъ предметамъ институтскаго преподаванія, оказавъ усѣхъ:

по Богословію —	
» Ботаникѣ —	<i>5</i>
» Дендрологіи —	<i>5</i>
» Зоологіи —	
» Минералогіи и Геогнозіи —	
» Химіи —	
» Почвовѣдѣнію —	
» Физикѣ —	
» Метеорологіи —	<i>5</i>
» Математикѣ —	<i>5</i>
» Геодезіи —	<i>5</i>
» Политической Экономіи —	<i>5</i>
» Статистикѣ —	<i>5</i>
» Общему Законодѣнію —	
» Поліцейскому праву —	
» Лѣснымъ и мѣстнымъ законамъ —	<i>5</i>
» Лѣсоводству —	
» Лѣсной таксаціи и Оѣнскій лѣсовъ —	<i>5</i>
» Лѣсостроенію —	
» Лѣсному Инженерному Искусству —	<i>5</i>
» Лѣсной Технологіи —	
» Нѣмецкому языку —	<i>5</i>

и потому отъ *Сейт-Буханъ Алиханъ Нурмухамедовъ* на основаніи § ВЪСОЧАЙШЕ утвер-
 деннаго въ 15 день апрѣля 1880 году положенія о С.-Петербургскомъ Лѣсномъ Институтѣ и
 § 19 правилъ для пенсіонантъ Соймтскаго Института, въ заведеніи *12* *сентября* 1894 года,
 удостоенъ знанія **ученаго лѣсовода втораго разряда**, со всѣми правами и преимуществами
 действительныхъ студентовъ Россійскихъ университетовъ (ВЪСОЧАЙШЕ утв. 18-го іюня 1863 г.
 уст. унив. § § 142, 143 и 144).

Въ удостовѣреніе сего данъ сей аттестатъ съ подписанною подписью и съ приложеніемъ
 институтской печати. С.-Петербургъ, *сентября 19* *дня* 1894 года.

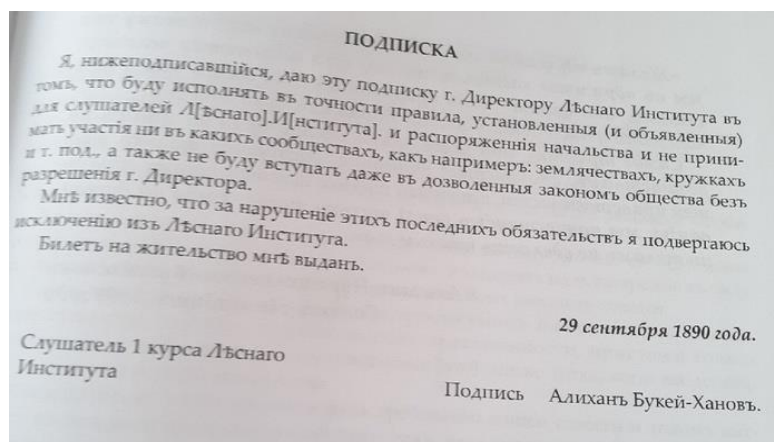
У око Аттестата С.-Пeters-
 бургскаго Леснаго Института
 печати.

Директоръ *В. С. Сивертинъ*
 Помощникъ Директора *В. Д. Родкинъ*
 Секретарь *А. Д. Давыдовъ*

Аттестат Алихана Букейханова

В 1894 г. Алихан окончил институт с блестящими результатами: по 10-ти дисциплинам из 14 оценка «5», по остальным – «4».

Пребывание Алихана в столице Российской империи совпало с периодом, когда поднималась новая волна революционного движения, и умами передовой российской интеллигенции и студенческой молодежи властвовала идея революционного преобразования России. Прибывший из далекой азиатской части империи казахский юноша не был безучастным свидетелем происходящих событий. Более того, судя по архивным материалам и публикациям периодической печати того периода, он являлся одним из организаторов и руководителем студенческих волнений и «беспорядков» в столице, активно участвовал в деятельности различных литературно-политических ячеек и кружков. К примеру, по мнению исследователей общества изучения Центральной Азии при Оксфордском университете, «в юности Букейханов был радикальным революционером, социалистом и членом антирусской литературной группы «Зарзаман» («Эпоха горестей»)), или как сообщала кадетская газета «Наша жизнь» после избрания А.Н. Букейхана депутатом первой Государственной Думы от Семипалатинской области, что Алихан «Въ бытность студентомъ Леснаго института принималъ самое деятельное участіе во всѣхъ студенческихъ делахъ всегда примыкалъ къ крайней левой. Во время разгара споровъ о марксизме, очень энергично отстаивалъ тезисы экономического материализма» [8].

Подписка об исполнении правил института и неучастии в землячествах и кружках, подписанная Алиханом Бокейхановым

Судя по архивным документам, в эти годы деятельность Букейханова впервые привлекает внимание Департамента царской полиции, его имя попадает в черный список «Политически неблагонадежных». Алихан Бокейханов, по характеристике начальника Омского жандармского управления, являлся «душой всех митингов и петиций и противоправительственных агитаций и как главный инициатор и руководитель всего религиозно-политического движения киргизов». Все эти действия пересекаются полицейским надзором (с 1892-1893 гг. – под вниманием жандармерии) [4]. По историческим источникам известно, что студент А. Бокейханов не привлекался к различного рода ответственности за свои общественно-политические взгляды, но тот факт, что местная жандармерия поставила его под надзор, говорит о том, что уже в студенческие годы у него стала формироваться активная гражданская позиция, стремление к справедливости и страстное желание добиться лучшей судьбы для своего народа.

Таким образом, обучение в Санкт-Петербургском лесном институте сыграло огромную роль в становлении Алихана Бокейханова как профессионала, а также дало опыт общественно-политической деятельности, который будущий великий общественный деятель Казахстана применит в борьбе за независимость казахского народа.

Безусловно, в современной России исследуют жизнь и деятельность Алихана Бокейханова в основном в рамках исследования политических репрессий 30-40 годов XX в. По последним данным тело А. Бокейханова покоится в общей могиле на Донском кладбище Москвы, где вместе с ним захоронен Ныгмет Нурмаков и еще многие люди, подвергнутые репрессиям с 1934 по 1942 гг. Памятный бюст лидера национальной партии «Алаш» Алихана Бокейханова был открыт 24 ноября 2016 г. в Санкт-Петербурге. Бюст установлен в Таврическом дворце-здании, где заседала Первая Государственная Дума, депутатом которой был Бокейханов [9].

Ученый совет Санкт-Петербургского лесотехнического университета в октябре 2018 г. принял решение установить мемориальную доску в честь одного из своих легендарных выпускников – Алихана Бокейханова. Решение было принято большинством голосов членов ученого совета: 27 – «за», 7 – «против», еще 5 членов совета воздержались [10].

Таким образом, память о выдающемся политике, общественном и государственном деятеле сохранилась в сердцах не только казахстанцев, но и россиян. Личность Алихана Бокейханова знаковая, и его судьба является свидетельством тоталитарного режима Советской власти. Общая судьба народов постсоветского пространства прослеживается как раз через сохранение памяти о таких героях, как **БОКЕЙХАН ӘЛИХАН НҮРМҰХАМЕДУЛЫ**.

Список литературы

1 Статья Главы государства «Семь граней Великой степи» 21 ноября 2018 г. [ЭР]. Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi

2 **Бектұров Ж.** Ақиқаты осы еді: естеліктер. – Алматы: Ғылым, 1995. - 116 б.; Қойшыбаев Б. Әлихан Бокейханов. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 160 б.; Вайдман Л. Инакомыслящий: [диалог о

видном политическом деятеле А. Букейханове] // Казахстанская правда. – 1991. – 7, 10 сентября; Ахметова А. Вспоминают Алихана в Москве // Казахстанская правда. – 2016. – 10 марта. – С. 5 и др.

3 Бүкіләлемдік шынайы даңқты қайраткер Әлихан Бөкейхановтың туғанына 150 жыл [ЭР]: [өмірбаян] // alihan-bukeihan.ucoz.org: сайт. – Режим доступа: <http://alihan-bukeihan.ucoz.org/index/0-2>; Букейханов Алихан Нурмухамедович (1866-1937) [ЭР]: [биография] // Восточно-Казахстанская областная универсальная библиотека им. Абая: сайт. – Режим доступа: http://semeilib.kz/?page_id=2845&lang=ru; Попов Ю. Прикосновение к биографии [ЭР]: // Индустриальная Караганда: сайт. – Режим доступа: <http://inkaraganda.kz/articles/140564>

4 Попов Ю. Из степей Казахстана на берега Невы: Алихан Букейханов: награжден вечностью // Нива. – 2011. – № 11. – С. 161-187

5 Санкт-Петербургский государственный лесотехнический университет им. С.М. Кирова [ЭР]. Режим доступа: // <http://spbftu.ru/history/>

АЛАШТЫҢ АХМЕТИ ІЗІМЕН

*Маратова А., 8«Ә» сынып оқушысы
Баймолдина Жадыра Сабыровна
«А. Байтұрсынұлы атындағы
№41 мектеп-гимназия» КММ-нің
тарих пәнінің мұғалімі*

Ұлт көсемі, ұлт ұстазы деп атауға әбден тұрарлық, қазақтың маңдайына біткен біртуар алаш арысы Ахмет Байтұрсынұлы. Ол ХХ ғасырдың басында қазақ ұлтын әлемдегі өзге ұлттармен тең дәрежеде білім алып, өркендеп-өсуіне өмірінің соңында дейін тынбай еткен еңбек етті. Сол еткен еңбекті біз қаншалықты бағалап жүрміз? деген сұрақ туындайды.

Алаштың арысы Ахмет Байтұрсынұлы 1872 жылы 5-қыркүйекте қазіргі Қостанай облысы, Жангелдин ауданындағы Сарытүбек елді мекенінде дүниеге келген. Бұған дәлел, 1925 жылы қарашада толтырған сауалнамада және 1929 жылы 12-мамырдағы өз қолымен толтырылған өмірдерегінде 5-қыркүйек 1872 жыл деп жазылған. Осыған байланысты мектеп оқулықтарындағы 1873 жылы 25 қаңтарда дүниеге келді деген қателіктер толығымен жойылуы керек.

Анасынан ең алғашқы жазу-сызуды үйреніп, 1886 жылы Торғай қаласындағы 2 сыныптық орыс-қазақ мектебіне оқуға түсіп, оны 1891 жылы бітіріп шығады. Бұл жөнінде А. Байтұрсынұлының өзі: «Торғайдағы екі сыныптық орыс-қырғыз мектебінде 1886-1891 жылдары оқыдым» деп мәлімдейді. Яғни, бастауыш білімді А. Байтұрсынұлы Ыбырай Алтынсарин негізін қалаған мектеп қабырғасында оқып, онда қазақ тілі мен әдебиеті, араб каллиграфиясы, тарих, география, ислам дінінің ілімі, арифметика пәндері бойынша білім алып, дене шынықтыру сабағына да қатысқаны анықталды.

1891-1895 жылдары Орынбор мұғалімдер мектебін бітіріп, еліне мұғалім болып оралады.[1]

Елге келгеннен кейін, Аманқарағай мектебінде бір жылға жуық бала оқытады. Осы жердегі Аманқарағай қорықшысының қызы Александра Ивановаға үйленіп, Қостанай уезіндегі Әулікөл елді мекенінде бастауыш мектепте мұғалім болады. А. Байтұрсынұлының қалауымен Александра атын Бадрисафа деп өзгертіп, мұсылман дінін қабылдайды. Сол жерде некесін қыйдырып, Зейнолла имамның қарамағында екі ай мұсылман мектебінде оқиды. А. Байтұрсынұлының туыстары Бадрисафаны «Ақ келін» деп атаса, ал қалғандары «Пәдес апа» деп атаған екен. Қайраткер Аманқарағайға екінші рет мұғалім болып барғанда, оның тұрған үйі Әулікөл жанында орналасқан. Мұғалім қолы бос уақытта Әулие көлдің жағасына келіп тынығып, өз ойларын реттегенді әдетке айналдырған, сондықтан ел аузында бұл жер «Мұғалім көл» деп аталып кеткен. А. Байтұрсынұлы Әулие көлде қысқа мерзім ғана жұмыс істеген, сонан соң Қостанай қаласындағы 2 сыныптық орыс-қазақ мектебінде мұғалім болады. Мұғалімдік кәсіпті таңдағандығын «Адамдық диханшысы қырға шықтым, көлі жоқ, көгалы жоқ құрға шықтым»; «Ел - бүгіншіл, менікі - ертең үшін» деп түсіндірген. Осы өлең жолдарынан А. Байтұрсынұлының елінің ертеңі үшін, халқының сауаттылығы үшін алаңдағаны байқалады.

Ахмет Байтұрсынұлының қоғамдық-саяси іске ресми араласуы 1905 жылдан басталды. Оны қайраткердің шығармашылық мұрасы жөніндегі Қазақстан Коммунистік Партия Орталық Комитетінің қорытындысында келтірілген мәлімдемеде: «1905 жылғы төңкерістік оқиғалар тұсында ол Қарқаралыда шеруге қатысқандардың қатарында болды» деп келтірген, яғни қайраткердің тікелей саясатпен айналысуы 1905 жылы Қарқаралы оқиғасынан басталып, оған белсенділікпен қатысқандығын дәлелдейді.

1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде жазылып, 14500 адам қол қойған Қарқаралы петициясы (арыз-тілегі) авторларының бірі Байтұрсынұлы болды. Қарқаралы петициясында жергілікті басқару, сот, халыққа білім беру істеріне қазақ елінің мүддесіне сәйкес өзгерістер енгізу, ар-ождан бостандығы, дін ұстану еркіндігі, цензурасыз газет шығару және баспахана ашуға рұқсат беру, күні өткен Дала ережесін қазақ елінің мүддесіне сай заңмен ауыстыру мәселелері көтерілді. Онда қазақ даласына орыс шаруаларын қоныс аударуды үзілді-кесілді тоқтату талап етілген болатын.

Қазақ халқының ұлттық санасының оянуына басты себептердің бірі болған хұзырхат туралы М. Әуезов былай дейді: «Ахандар бастаған іске қыр қазағының ішінде тілеулес кісілер көп шыққан, көпшіліктің оянуына себепші болған» деп жоғарыда айтылған мәселердің барлығында ұлт зиялысының петицияда қамтып өткендігін мәлімдейді. Демек, келтірілген деректер бойынша ұлт зиялыларының тұңғыш бас қосқан Қоянды жәрмеңкесі, қазақ халқының саяси өміріндегі алғашқы саяси күреске шығудың жоспарлы келісімін бекіткен съезі екенін растайды. Қарқаралы петициясының тарихи маңызы сапалы және даму сатысына аяқ басқан қазақ азаттық қозғалысының ең негізгі талап-тілектерін тұңғыш рет тұжырымдап, қалыпқа салып, патша үкіметінен талап етіп, сол арқылы қазақ елінің өз еркіндігі үшін А. Байтұрсынұлының табиғи күрес жолына ашық түскендігін көрсетеді. [2]

Ахметті 1937 жылы 8 қазанда Алматы Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті үйінің астындағы жертөлеге әкеліп 7 камераға қамаған, бұл жолы «Жапон тыңшысы болған әйелмен астыртын байланыс жасаған» деп айыптаған. Ол әйелді Ішкі істер Халық Комиссариатының қызметкерлері арандату үшін қайраткердің соңына өздері салған деген пікір бар. Шындыққа ешбір жуыспайтын айыпты басшылыққа алып 1937 жылдың 25 қарашасында Алматы облыстық ішкі істер халық комиссариаты үкім шығарып ату жазасына бұйырады. Үкім 8 желтоқсан күні 1937 жылы орындалған. Шолпан Ахмет қызы Байтұрсыноваға әкесінің өлімі туралы куәлік құжатын берген, онда: «1937 жылғы 8 желтоқсан өлу себебі - атылған. Бұдан кейін, А. Байтұрсынұлымен қатар атылған біраз қазақ ұлтының зиялы ұлдарын Алматы облысы, Іле ауданына қарасасты Жаңалық деген жерге апарып көмген. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін, ел басы Н.Ә. Назарбаевтың жарлығы бойынша, ұлтымыздың зиялы ұлдарына мәрмәр тастан үлкен ескерткіш қойылды.[3]

Алматы қаласының қақ ортасында Ахмет Байтұрсынұлының құрметіне берілген көше бар. А. Байтұрсынұлы мен Жамбыл Жабаев көшелерінің қиылысында ХІХ-ғасырдың сәулет өнерінен көрініс беретін кішігірім үйді байқайсың. Қазақ халқына қалтқысыз қызмет қылған Алаш арысы Ахмет Байтұрсынұлы осы үйде тұрған. Дәл осы баспанадан оны «халық жауы» атандырып, отбасымен қоса қуып шыққан. Ұлт бастауында тұрған ұлы тұлғаны кейінгі ұрпақ танып-білсін деген мақсатта бүгінде бұл ғимаратты мұражайға айналдырған. Мұражай директоры Имаханбетова Райхан Сахыбекқызы.[4]

2018 жылдың 11 тамызында ҚР Үкіметінің №500 қаулысымен мектебімізге ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының есімінің берілгені барша жұртшылыққа белгілі.

Ахмет Байтұрсынұлы ұлт жанашыры, оның бүкіл саналы ғұмыры ұлт мүддесі жолында жалынды күреспен өтті. Оның арман-тілегінің орындалғанына бүгінде тарих куә. Ол бұл бақытты күнді көре алмаса да, қазақ халқының қолы тәуелсіздікке жетіп, өз алдына дербес ел болатынына, білімді де білікті келер ұрапқтың өсетініне, бақытты күннің туатынына сенген еді.

2018 жылдың 3 қазан күні мектебімізде зиялы қауымның қатысуымен өткізілген «Ұрпақтар сабақтастығы-ұлт болашағы» тақырыбындағы кіші құрылтайда жасалған ұсыныстар негізінде «Алаштың Ахметі ізімен» ғылыми-зерттеу экспедициясы жасақталып, 2019-2022

жылдарға арналған өз жұмысын жоспарлады. Экспедицияның жалпы аралайтын зерттеу аймағы 6000 шақырымды құрайды.

2019 жылы Торғай даласына сырттай саяхат жүргізілді.

2020 жылы шілде айындағы бағыт Қарқаралы. Сарыарқаның төскейіне төге салған маржандай сұлу көлдермен бірге көне заманнан келе жатқан әсем ормандар жер бетінің жаннатындай Қарқаралы Ахмет Байтұрсынұлын саясат ісіне баулыған өлкеде экспедиция өз жұмысын жалғастырады. Қарқаралы ауданы, Ақтерек ауылы, Қоянды елді мекені саяси қызметі басталған, оқытушылық, меңгерушілік қызмет жасаған өңір. Мұнда 1908 жылы Ахметті әкеліп жапқан түрме ғимараты бүгінде қоғамдық монша болып жұмыс істеп тұр екен. Оны жергілікті қария айтып отыр. Сол моншаны қайтару мақсатында жұмыстар жүргізіледі және Ақтерек ауылындағы Ахмет мектебінің алдыны бюст және саяжол салу жұмыстары жоспарланып отыр.

Осы жылы аталған экспедиция Семей өңіріне баруды жоспарлайды. Семейдегі Ахмет Байтұрсынұлы қамауда отырған жерлерді көзбен көріп, Алашорданың орталығы болған қаланың мұрағатмен танысу көзделуде.

2021 жылы Алматыға жасалатын экспедиция Ахмет Байтұрсынұлы мұражай үйінің директоры Райхан Сахыбекқызы және Ахмет атамның жиені Айман апаймен бірлесіп, мұражай үйін мемлекет қарамағына өткізу үшін жұмыс жасайды. Алматы қаласының маңындағы 1930-1950 жылдарды жапа шеккендер, саяси қуғын – сүргінге ұшырағандар қорымы Жаңалық елді мекенінде экспедиция өз жұмысын жалғастырады.

Экспедициямыздың соңы 2022 жылы Ахмет Байтұрсынұлының 150 жылдық мерейтойымен тұспа-тұс келеді. Осыған орай экспедиция қорытындысы бойынша 2022 жылы сәуірде брифинг өткізу, жинақталған материалдармен электронды жинақ шығару. Мектебімізде дәстүрлі өтетін ІҮ «Алаштың Ахметі» ғылыми-практикалық конференция халықаралық дәрежеде ұйымдастыру көзделуде. Конференцияға жұмыстар қазақ, орыс, ағылшын, түрік тілдерінде қабылданбақ.

Барлық жоспарланған жұмыстар жүйелі атқарылып жатса, жоба Ахмет Байтұрсынұлының 150 жылдық мерейтойын ЮНЕСКО көлемінде атап өтуді сұрайды.

Қорыта келе, Ахмет Байтұрсынұлына байланысты көкейдегі көптеген сұрақтардың жауабын табуға бұл жұмыстарымыз өз үлесін қосады деген сенімдеміз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Рақымқызы Р, Қойлыш Ж. Алғыр бала Ахметтен – ұлт ұстазы Ахаңа дейін // Аңыз адам 4-бет.
2. Әуезов М. Ахаңның елу жылдық тойы (юбилей) // Ақ жол: Жалын. 1991 жыл 17 - б.
3. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. Алматы: Санат. 1995.- 365-б.
4. Имаханбетова Р. Ахмет Байтұрсынұлының өмірбаяндық, шығармашылығы (мұрағат деректері негізінде): филол.ғ.к... авторефераты. – Алматы.-2006, 21- б.

АЛАШ ЗИЯЛЫСЫ – ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУ

*Нәрікбай Н., 10 «А» сынып оқушысы
Оспан Д. Қ., «Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
№41 мектеп-гимназия» КММ-нің
тарих пәнінің мұғалімі*

XX ғасырдың басында қазақ халқы саяси аренаға, азаттық пен тауелсіздік күрес жолына, ағартушылыққа шақырған ірі қоғам қайраткерлерін шығарды. Ел арасынан өздерінің табиғи

дарынымен, асқақ білімділік деңгейімен, рухани парасатымен суырылып шыққан алаш азаматтары ұлт болашағы үшін жан аямай тер төгіп, бостандық пен бақытты өмір жаршыларының тұңғыш қарлығаштары бола білді. Жақып Ақпаев, Дінмұхамед Сұлтанғазин, Ғұмар Қарашев, Ғабдұлғағиз Мұсағалиев, тағы басқалар, бұл тізімді осылай жалғастыра беруге болады.

Шын мәнінде олар, ғұмыр кешкен ХХ ғасырдың басы алып адамдарды қажет еткен, әрі осыған орай өздерінің ойлау, болжау қасиеттері айрықша, энциклопедиялық білім, талғам – танымдары жан – жақты алыптарды дүниеге келтірген дүбірлі заман болды.

Бірақ жылдар бойы Кеңес өкіметі жүргізген озбырлық пен қырып – жоюға, тарихты өрескел бұрмалауға негізделген саясаттың тікелей салдарынан халқымыздың сана – сезімі өлшеусіз де орын толмас жұтандыққа ұшырып, оның интеллектуалды ауқымның қарыштап, дамуына үлкен нұсқан келді. Соның тікелей кесірінен Қазан төңкерісіне дейін жалпы азамат өркениетінің төрінен орын алған ірі тұлғаларымызға «байшыл», «кертартпа», «діншілдер» деп ойдан шығарылған, цензура арқылы тыйым салынды. Партиялық талап, марксистік – лениндік идеология қазақ халқының дарынды дара перзенттерінің бостандық пен ұлт тәуелсіздігі үшін аянбаған тер төккен, қабырғалары қайысқан ерекше еңбектерін большевиктік көзқараспен біржақты бағалап, оларды мемлекетке «қажетсіз» санап, жетпіз жылдан астам мерзімге жоққа шығарды.

ХХ ғасырдың басында орталық Қазақстанда туып, ұлтының тәуелсіздігі үшін күреске қазақ зиялылары – Ә. Бөкейхан, Н. Нұрмақов, Ж.Сәдуақасов, Ж. Ақбаев, тағы басқалардың еңбектерінде қазақ халқының тәуелсіздігі, жерінің азаттығы, азаттық құқығының жоқ болуы туралы ой – пікірлер, ұсыныстар, азаттық жету жолдары туралы терең тұжырымдар жасалған[1].

Қай заманда болса да қоғамның демократиялық барометрлерінің бірі сайлау жүйесі болып табылады. Өз елінің осы бағыттағы дамуын мұрат еткен Әлихан Бөкейхан өзінің “Сайлау”, “Сайлау құқы”, “Комитет сайлау” және “Қазақ депутаттары” атты мақала-ларында қазақ даласындағы сайлаудың берекесіздігін отарлық саясаттан көрді. Сайлау төңірегіндегі дау мен жанжалға «Қазақ» газеті де күресуге мәжбүр болды. Оның бетінде сайлауға арналған бірнеше мақалалар жарияланды. Соның бірінде Әлихан Бөкейханов: «Үш жылда бір сайлау сайын жұрт өрт шыққандай, жау шапқандай жанталасып әбігер болады. Әке баладан, аға-ініден, туған-туысқанынан айырылып, бірі атқа, бірі асқа сатылып сандалады. Өсітіп жұрт бүлініп іздегендегісі не? Болыстық, билік, ауылнайлық, елубасылық», -деп, сайлаудың қазақ халқына әкелер бар «пайдасын» айтады.

«Қазақ» газеті арқылы Ә. Бөкейханның бұл мәселені бекер көтермегенін, сайлаудың қазақ даласына бітіспес дау, аяқталмас жанжал әкелетіндігін мұрағат құжаттары да растайды. Мысалы, ҚР ОММ алынған құжаттың бірінде, 1913 жылы 23 маусымда, Лепсі уезінің Қаракөл болысына қарасты Салқынбел шатқалында өткен болыс сайлауы туралы: «На выборах на должность волостного управителя намерены были выставить свою кандидатуру киргизы... Р. Токаев и Ч. Кобентаев. Первый из них происходил из рода «Қыржи», к которому принадлежали 2, 3, 4 и 5 ауылы Каракольской волости, а второй из рода «Тума» к которому принадлежал ауыл 1,6,7. Сообразно с этим все киргизы Каракольской волости разделились на 2 партии – Токеева и Кобентаева. Главарем последней партии был киргиз Кобентай Бектурганов- отец Ч. Кобентаева. Видя бесспорный перевес в числе голосов на стороне партии Токеева, главари партии Кобентаева, сознавая свое бессилие при данной группировке голосов, решили сорвать выборы силой, чтобы воспользоваться затем промежутком времени, который должен был пройти до следующего дня выборов, и перетянуть на свою сторону большее количество голосов» -деп, жазылған. Одан әрі құжатта төбелес шыққандығы, оған қатысқан 41 адамның әр түрлі жаза алғандығы туралы айтылған.

Әрине, Бұл Салқынбелдегі төбелестің сайлау төңірегінде болған жалғыз төбелес емес екендігі түсінікті. Сондықтан олар Әлиханды толғандырды. Сол туралы жазуға итермеледі.

Ә. Бөкейхан қазақ халқының өзіндік ерекшеліктері мен қасиеттері мол мәдениетін, тұрмыс – салтын, әдет – ғұрпын, сенім – нанымын, өнерін зерттеп жазып, айтарлықтай мұра қалдырған. Ол қазақ ұлтының жүздік, рулық – тайпалық құрылымын зерттеген, қазақтың

шежіресін жазған. Ол Павлодар мен Қарқаралы уездерін мекендеген қазақтардың және төле мен төленгіттердің шежіресін жазған, оны Ф. А. Щербина экспедиция «Материалдардың» IV (1903) және IV (1905) томдарында жарияланған .

Ә. Бөкейхан жазған «Аңқау елге – арамза молда», немесе «О киргизских поминках», атты мақаласы өте қызық. «Би һәм білік» [2] мақаласы қазақтың заң мен билік мәселелері баяндалады. Қазақ халқының тәуелсіздікке қол жеткізуінің бір жолы – ол Мемлекеттік думаға қатысу арқылы қазақ халқының құқығын қорғауға болады деп сенді. Ол Орыстың география қоғамының Батыс – Сібір бөлімі мүшесі ретінде қоғамның ғылыми мәжіліс – жиналысында қазақтың мәдениеті, тұрмыс салты, өнері жайында баяндамалар жасап, дәрістер оқыған. Сол арқылы өз ұлтының басқа ұлттарымен қатар тәуелсіз өмір сүруге болатындығын дәлелдеуге ұмтылған. Ол орыстың ғалымы Г.Н. Потаниге қазақ халқының ән – күйін, ою – өрнегін, тұрмыстық құрал сайманын жинасып, Томск, қаласында қазақтың өлкетану музейін ашуға көмектеседі. Оның әрбір іс- әрекеті Қазақстанның дербес мемлекеттілігін қалпына келтіру мақсатына арналады.

Ә. Бөкейхан Ф. А. Щербина бастаған «Жер жөніндегі министірліктің ғылыми экспедициясына» қатысады. 1896 – 1901 жылдары аралығында бұл экспедициясы сол кездегі Қазақ өлкесінің Ақмола және Семей обыстарының 12 уезінен жұмыс жүргізді. Ә. Бөкейхан бұл экспедицияға дейін Тобыл губерниясында жүргізілген санақ жұмыстарына қатысып, тәжірибе жинақталған. Сондықтан да Щербина экспедициясына жеке зерттеу тобын басқарған. Экспедицияның негізгі мақсаты – XIX ғасырдың 90 – жылдарынан бастап Ресей үкіметінің қоныстандыру саясатының объектісіне арналған қазақ даласын жан – жақты зерттеу. Қазақ шаруашылығын үйді – үй, қора – қора басымен есепке алу, жайлау, қыстау, егіндік, шабындық жерлердің көлемін анықтау арқылы, қазақтың жер – суын, орман – тоғайын, шөл – даласын есепке алу керек болды. Экспедиция жұмыстары біткеннен кейін жиналған бай материалдарды іріктеп, белгілі бір тәртіпке келтіріп өңдеп, ғылыми қортындысын жасады. Қажетті деген ғылыми кестелерін жасады. Жер – судың картасын сызды. Қазақтың шаруашылығына, егіндік, шабындығына, қыстау, жайлауына ғылыми сипаттама берді. Жиналған деректерге сүйене отырып, Павлодар, Қарқаралы, Семей, Омбы уездеріндегі «байырғы тарихи аудандарын» анықтап, оны картаға түсіреді. Қазақ шаруашылығының экономикалық тиімділігін есептеп шығарады. Экспедицияның қортындылары 1903 -1905 жылдары аралығында 13 том болып жарыққа шыққан. Ғылыми «Павлодарский уезд», «Родовые схемы киргиз Каркаралинского уезда», тағы басқа еңбектері жарық көрді . Осы еңбектерінде Ә. Бөкейхан қазақ халқының мүддесін қарапайым мысалдар келтіре отырып қорғағаны байқалады. [3]

Түйіндеп айтқанда, туа бітті болмыс бітімінде қажырлы еңбекті, қайраткерлік күш-қуатты өзіне тұғыр етіп, осынау өмір жолында қазақ халқының жер мәселесіне бей-жай қарамай, өз жүрегінен бір сәтке де алыстатып көрмеген, ең бастысы, көргенді , терең ақыл-парасатымен қара қылды қақ жаратын тура мінезді Әлихан Бөкейхановтың өнегелі өмірі, мұрасы ел игілігі үшін әлі де танымдық, тәрбиелік тарихи маңызы бүгінде сақталады.

Әлихан Бөкейханның бай мазмұнды да мейлінше қилы ғұмырында елінің жеріне, ертенгі болашағына деген, өміріне деген бар көмегі мен үлесін барынша ашып көрсетіп. Қазақ халқының, болашақ ұрпағының ертеңіне алаңдаушылық танытқан есіл ердің елі үшін жасаған игі істерін зерделеп зерттеу бүгінгі ұрпақтың, яғни ең алдымен біздің парызымыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тогжанов Г. «О Байтурсунове и о байтурсуновщине» - Алма-Ата: ОГИЗ. -1932. - С. 2.
2. Энциклопедия «Айқап» / Бас редактор Р. Нұрғалиев, Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1995.
3. Н.А.Бейсенбекова, Г.М.Смағұлова, Л.К.Шотбакова «Әлихан Бөкейхан – ұлт мақтанышы, Қарағанды 2016 жыл, 20-бет.

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ БҮРКЕНШІК ЕСІМДЕРІНІҢ ТАРИХИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Базар Аманкелді

10 - сынып оқушысы

Сейтжанова Толғанай Газизовна

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, №41 мектеп-гимназия

Жалпы ономастика сияқты, антропонимиканың да бірінші заңдылығы — оның тарихилығы. Зерттеушілердің атап көрсеткеніндей, тарихтан тыс ешқандай құбылыстың болуы мүмкін емес. Себебі бүгінгі жаңалық — ертеңгі тарих. Тарихтың қозғаушы күші адам болғандықтан да, адам өмір сүрген кеңістік пен уақыт адамзат тарихының бір беті. Ұлттың ұлт болып қалыптасуына себепші факторлардың негізгісі — тіл десек, тілдің ауқымды бөлігін құрап отырған есімдер ұлттық ерекшеліктің негізін құраушы фактордың бірі. Халықтың тарихымен біте қайнасып келе жатқан есімдер тарихы түрлі қоғамдық-саяси, шаруашылық-экономикалық, мәдени-тұрмыстық жағдайларға байланысты өзгерістерге ұшырап, сонда да болса, өзінің табиғатын бар болмысымен сақтап отырады.

Алаш арыстарының бүркеншік есімге тым құмарлығы осы мәжбүрліктен еді. Патшалық ресейдің құрсауына мықтап түсе бастаған халықтың саяси өмірін басқа арнаға бұруды мақсат тұтқан боздақтар өз миссиясын орындау үшін алуан түрлі бүркеншік есімдер пайдалануға мәжбүр болды. Осылайша аз уақыт болса да қуғын-сүргіннен бой тасалай тұрды. Есесіне, ұлты ояту жолында баға жетпес дүниелер жазып үлгерді. Белгілі зерттеуші, Алаштанушы ғалым Сұлтан Хан Аққұлұлы қазақ зиялылары арасындағы бүркеншік ат қою дәстүрі Әлихан Бөкейханұлынан бастау алған деп санайды. Өйткені оған дейін қазақ баспасөзінде лақап ат қою онша дамымаған. «Негізінен лақап есімді ең көп пайдаланған адам осы Әлекең. Әлихан Бөкейханның 1989-1927 жылдары аралығында яғи қырық жылға жуық уақытқа жалғасқан шығармашылық ғұмырында 41 түрлі бүркеншік есім пайдаланған. Тек үш мақаласы ғана өз есімімен шыққан. Оның бірі 1924 жылы жазылған «Қазақ қанша?» мақаласы, екіншісі, 1927 жылы Ленинградта КСРО ғылым академиясынан шыққан «Адай уезіндегі қазақтар» атты еңбегі және соңғысы қазақ ауылшаруашылығына қатысты көлемді мақаласы. Ол 1928 жылы жарық көрді. Ол кісінің жиі қолданған айрықша есім-сойы – «Қыр баласы» Бұл екінші есіміне айналып кеткен. Расын айту керек, бұл лақап есімнің көтермеген мәселесі, жазбаған тақырыбы жоқ» дейді ол. Зерттеушінің айтуынша, Әлихан атамыз «Қыр баласымен» қатар «Ә.Н.», «Ғали хан» немесе «Әли хан», «Арыс ұлы», «Түрік баласы» секілді есімдерді де жиі пайдаланған. Сонымен қатар, «Қалмақбай» және «V» деген қолтаңба да қолданған. «V» белгісі «виктория» қазақшалағанда «жеңіс» деген мағынаны береді. Әлекеңнің бұл белгіні 1896 жылдан бері қолданып келген. Орыс тілінде жазылған еңбектеріне «А.Н.», «Сын степей» (сирек болса да «Сын степи» деп көрсетілген мақалалары да ұшырасады), «Туземец», «А.Б.», «Статистик», «Киргиз-кайсақ», «Алихан» или «Ал. Кочевник», «Мусульманин», «Киргиз», «Степняк», «К.Степняк» немесе «Киргиз-степняк» деп қол қойып отырған. «Обыватель», «Наблюдатель», «Читатель», «Уак» және «Н.Ш.», «Омский казах» секілді лақап есімдері де бар. Дума депутаты боп жүргенде жазылған бір топ мақаласы бар. Бұлар патшалық саясаттың озбырлығын ашып жазған мақалалар еді. Оның барлығына Әлекең «Статистик» деп қол қойып отырған. Жалпы Әлекеңен көп жазған жазушы, көркемсөзші, зерттеуші жоқ. Орыс және қазақ тілдерінде шыққан мақаларының өзі мыңнан асады. Жиырмадан астам мерзімді басылымдар, журналдар, кітаптар конференция жинақтарына жазып тұрды. Бүркеншік ат пайдалану дәстүрі Әлиханнан басталады деуге болады», - дейді Сұлтан Хан Аққұлұлы. Бір қызығы, Сұлтан Хан Аққұлұлының Әлихандікі деп жүрген кейбір бүркеншік есімдеріне қатысты әлі де тыңғылықты зерттеу жұмыстары қажет екенін айтып жүргендер баршылық. Жақында Астанадағы Руханият орталығындағы дәстүрлі түрде өткізіліп тұратын дөңгелек үстелдердің бірінде белгілі филолог ғалым Шерубай Құрманбайұлы қазақ зиялылары қолданған бүркеншік есімдерге қатысты қайшылықтар өте көп екенін айтып өтті. Оның айтуынша, әсіресе Алаш қайраткерлеріне келгенде қателік көп. Бір адамның басында осыншама бүркеншік есімнің болуы күдік тудырады. Осыны нақтылау керек. Ол жерде нақты болжамдармен бірге күдік те қатар жүру

керек. «Алаш қайраткерлерінің жинақтарында бір есім бірнеше адамға телініп жүр. Бір шығарманың екі авторы болмайтыны белгілі. Ең сорақысы, мұндай қателіктер академиялық еңбектерде жүр. Ғылыми кеңес пен редакция алқасы қайда қараған? Ғылыми тұрғыдан шешім шықпаған. Асығыс жасалған. Бұл өте ұят. Мәселен, Әлихан Бөкейхановтың тіл туралы еңбектеріне қатысты біршама жұмыс жасап, жинақ шығармақ болған едік. Бірақ Әлихан Бөкейханның бүркеншік атаулары делініп жүрген кейбір лақап есімдерге келгенде күдік туындап жатыр. Әлихан туралы 15 томдыққа енгізілген материалдардағы «Түрік баласы», «Алашұлы» «Арыс» және «V» секілді есімдерге қатысты үлкен мәселе, сұрақ туындады. Осыдан кейін мен Бейсенбай Байғалиев ағамыздың, Ғарифолла Әнестің басқа да ғалымдардың еңбектерін қарап шықтым. Сол кезде қайшылық көп екені байқалды. Расы керек, бұл бүркеншік есімдер Әлекеңе келіңкіремейді. Мәселені қойысынан, мінезі мен стилінен-ақ байқалады. Осындай асығыстықтың салдарынан біраз дүниеміз тартпада жатыр. Жұртты шатастыруға болмайды. Ол үлкен қиянат. Бір тақырыптың үстіне шығып отырып алуға болмайды. Не өзі толықтай зерттемейді не өзгені жақындатпайды. «Бақшама түспе" дейтіндер бар. Бұл дұрыс емес. Кез келген тарих пен тұлға елге ортақ. Оны зерттеуге әркімнің таласы бар. Әр қырынан келуге болады. Жан-жақты зерттеп-зерделемей, пікір алуандығы болмай тарихи шындықтың бетін аша алмаймыз» дейді Ш.Құрманбайұлы. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры Сағымбай Жұмағұл мұндай алақұлалықты нақты мамандардың жоқтығынан деп есептейді. Ғалымның сөзінше бүркеншік есімдер мәселесі өте қызықты әрі ауыр тақырып. Қорыта келгенде, лақап есімдер тарихының алғашқы дәуірі өзінің тарихи фактілерінің байлығымен, құнарлылығымен, жемістілігімен ерекшеленеді. Сөз болған есімдер топтарының (ер аты, титул, лақап) бәріне ортақ белгі — жас ұланның алғашқы ерлік қадамынан бастап өмірінің соңына дейін серік еткен даналық, алғырлық, батылдық, өткірлік, қайсарлық, ақылдылық, тапқырлық т.б. қасиеттері екендігін көреміз. Ер атының да, титулдың да, эпитеттің де лақап есім шеңберіндегі есімдер екендігі, бойларында осы есімге қатысты белгілердің барлығы байқалады. Өмірдің әр сатысына лайық қадір-қасиетімен ерекшеленген ата-бабаларымыздың соған сай атақ-дәрежені иемденіп, сол атақ-дәреже ұрпақтан-ұрпаққа есім түрінде жеткені анық.

ИДЕИ ДВИЖЕНИЯ «АЛАШ» И СОВРЕМЕННОСТЬ

*Николаева З.К., ученица 8 класса
руководитель Карпова С.В., учитель истории КГУ ОСШ № 50*

*«Силою штыков легко захватить власть, но погубить дух народа, отнять у него идею,
которой он живёт, оказалось невозможным»
Алихан Букейханов*

В истории нашей страны есть немало героических страниц и великих имён, связанных с борьбой за освобождение и независимость Казахстана. Национально-освободительными движениями наполнена история XVIII-XIX веков, объединённых такой причиной как обострение земельного вопроса, которые зачастую носили стихийный характер, т.к. не имели чёткой программы действий, а лидеры должной подготовки. В XX веке возникает национально-освободительное движение «Алаш», которое ворвалось в политическое пространство Российской империи, и за короткий срок успело сделать много нужных и полезных дел. Они первыми предприняли серьёзные политические и организационные шаги по созданию современного национального демократического государства.

В конце XIX века в казахской степи появились молодые по-европейски образованные казахи, получившие высшее образование в учебных заведениях в основном Санкт-Петербурга, Москвы и Казани. Как отмечает С.З. Зиманов «перед вернувшейся молодёжью в Степной край стояли два пути: первый – это занять выгодную и прибыльную должность при колониальной администрации и тем самым приспособиться к местным

условиям, зарабатывать себе состояние: второй – это посвятить себя интересам народа, вывести его из патриархальщины и косности, пробудить в нём стремление к новой и лучшей жизни. Многие из казахских молодых интеллигентов выбрали второй путь» [1].

Те, которые посвятили себя служению народу и составили основу движения «Алаш» поставили перед собой вполне реальные задачи: изменить существующий правопорядок, политическую структуру, восстановить историческую справедливость путем учреждения национальной государственности. Их идеи о равноправии, общественном согласии и мире, культурном прогрессе нации, меритократии, государственном языке, привлечение не только элиты, но и широких масс к делам управления государством сохраняют своё значение и востребованы поныне. Опираясь на европейский опыт, лидеры Алаш смело выдвигали принципы демократического, правового, светского, социального государства, которые также нашли своё воплощение в политическом устройстве современного Казахстана. Через модернизацию общества, они призывали к качественному обновлению нации, что можно сравнить с общенациональной идеей – «Мәңгілік Ел»

Как же это было? Через попытку создать самостоятельную партию, через бурные дебаты в первой национальной газете «Казах», через короткий опыт парламентаризма и многотрудную практику защиты народных интересов в страшном 1916 году сформировался замысел, и развернулась масштабная деятельность по созданию общенациональной партии как наиболее подходящего инструмента консолидации общества.

В июле 1917 года в Оренбурге состоялся первый всеказахский съезд. Алихан Букейханов, выступавший с основным докладом, объявил о создании первой, в национальной истории, политической партии «Алаш». Название партии было предложено делегатом Уральской области юристом Жаншой Досмухамедовым и всеми поддержано. Партия «Алаш» ставила две задачи: освобождение казахского народа от колониальной зависимости и преодоление социально-экономической отсталости. Прогрессивными являются их идеи о создании парламентской республики, которые легли в основу программы политической партии «Алаш», опубликованной 21 ноября 1917 г. в газете «Қазак», в которой говорилось о том, что Россия должна стать демократической, федеративной республикой. Субъекты федерации должны быть автономными и управляться сами собой на одинаковых правах и интересах. Государственное устройство России должно включать Учредительное собрание, Государственную думу, Президента, Совет министров. Лидеры хотели видеть в Государственной Думе России представителей из казахского народа, которые с высокой трибуны поднимали бы проблемы народа и оказывали помощь в их решении. Выборы органов государственной власти должны быть прямыми, равными, тайными. Автономия казахов на принципах равенства с другими народами федерации.

Провозглашались демократические ценности: равноправие, неприкосновенность личности, свобода слова, печати и союзов. Религия должна быть отделена от государства. Все народы равны перед судом, суд каждого народа должен быть сообразен обычаям. Партия «Алаш» ставила такие задачи, как создания войск для защиты народа, социального партнерства, поддержки неимущих слоев населения, выдвигается идея подбора государственных служащих, которые работали бы честно и в интересах людей. Исходя из этого, народ сам должен назвать людей, достойных работать в земских управах, милиции (эта идея никогда не теряет своей ценности и актуальности), развития народного образования; решения аграрного вопроса, проблемы переселенцев, положение женщин и детей. [2]

Важно отметить, что лидеры партии сумели предложить наиболее приемлемые меры, отражающие идеи мировой общественно-политической мысли, пытаясь добиться для своего народа социальной и национальной справедливости цивилизованным путём.

Алихан Букейханов, учёный, писатель, честный и порядочный политик, до самого последнего вздоха сохранял преданность родной земле и ее народу. Этот человек был из тех, кто шёл в политику не ради личных благ, а во имя общественного благополучия. Это ему принадлежат пророческие слова «силою штыков легко захватить власть, но погубить дух народа, отнять у него идею, которой он живёт, оказалось невозможным»[3].

Систематизируя деятельность движения «Алаш» С. Аккулы, исследователь-букейхановед, отмечает три вопроса, решение которых связано с применением их идей в условиях современного Казахстана:

- 1) объединение народа Казахстана в единую нацию;
- 2) развитие и модернизация казахского языка и культуры;
- 3) внедрение и развитие местного самоуправления.

Идеи и идеалы, положения и принципы, выдвигавшиеся поколением казахской интеллигенции начала XX века, сохраняют свое значение и востребованы поныне. Таким образом, современное изучение истории Казахстана, на основе обращения к осмысленному историческому опыту позволяет конструировать идеалы прошлого в современные процессы, выстраивать жизнеспособные формы интеграции и консолидации общества, обосновывать преемственность прошлого и настоящего.

Изучение прогрессивных идей движения «Алаш», героическое стремление наших предков к самостоятельности, независимости, сохранение самобытности являются широкой интеллектуальной и эмоциональной основой для использования исторического опыта в формировании личности гражданина и патриота Республики Казахстан.

Используемая литература:

- 1.Кул-Мухамед М. Программа «Алаш».- Алматы, 2000.
- 2.Движение Алаш и Алаш-Орда. Историография проблемы 1920 – 1990-е годы XX века. – Алматы, 2003. – 153 с
3. З. Сактаганова, статья «Пророческие слова», «Казахстанская правда»
- 4.Интернетресурсы:<http://fb.ru/article/245303/alihan-bukeyhanov-biografiya-politicheskie-vzglyadyi-pamyat>; <http://www.km.ru/referats/335134-zadachi-intelligentsii-v-russkoi-istorii-i-sovremennost-trudnosti-samoopredeleniya>

2. НАПРАВЛЕНИЕ «ҰЛЫ ДАЛА ПЕРЗЕНТІ» «ВЕЛИКИЙ СЫН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»

ҰЛЫ ДАЛАНЫ ҰЛЫҚТАҒАН ҰЛТ КӨСЕМІ

*Прокудина К.С., 8-сынып оқушысы
Кабдымананова А.Н., қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
№2 Лицей КММ*

Қазақ халқының тағдыр – талайын ерте түсініп, ел тарихында өлшеусіз із қалдырған, өз елінің тәуелсіздігі үшін күресіп, қалайда дербес мемлекет бола алатындығына имандай сенген, өзінің барлық саналы ғұмырын сол іске бағыттаған – Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов еді. Ел тәуелсіздігін алар тұста есімі егемендікпен бірге аталған тарихи тұлғаға қатысты бүгінде байыпты зерттеулер жасалып, тума талантқа қатысты ескерткіштер тұрғызылып жатыр. «Тірі болсам, хан баласында қазақтың хақысы бар еді, қазаққа қызмет қылмай қоймаймын» деген сертінде тұрып, сол жолда мерт болған ұлт көсемінің сан қырлылығы, білімдарлығы, ұлттың суығына тоңып, ыстығына күйуін айтып таусылмас аңызға бергісіз.

Біз бұл ізденісімізде Әлихан Нұрмұхамедұлының Ұлы даласын ұлықтап, сол кең даланың иесі кім? деген сауалға өз ісімен дәлелді жауап бергенін айтуды жөн көрдік. Кезінде Әлекеңнің осындай істеріне сүйсінген көптеген ақындар өлең – жыр жазып, лайықты бағалар бергенінде баршаға аян. Соның бірі – ақын, рухани құндылықтарымызды кейінге жеткізуші, Абайдың шәкірті Көкбай Жанабайұлы былай депті:

Қарағым, жалғызымсың қазақтағы,
Ұл тұмақ сендей болып аз-ақтағы,
Өгіз өліп болмаса арба сынып,
Өмірің өткен жансың азаптағы.
Бал тамған, ханзадам-ай қаламыңнан,

Тәңірім айырмасын талабыңнан,- дегенді ұлы даланың тау – тасын, сай – саласын, өзен – көлін көзбен көріп, сол кеңістікті атамекеніне айналдырған жұртына айтқандарына ырзалақтан туғанда болар. Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты бағдармалық мақаласында: «Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар»[1],- дейді. Біз арнайы тақырып қылып алып, таңданыспен жазып отырған Әлихан ағамыз дәл сол біртуар перзенттің дәл өзі. Өзінің туған елі мен жерін жақсы білетін Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхановты арнайы далалық облыстарды зерттеуге құрылған экспедициялар құрамына шақырады.

1895 жылдың жазында Омбыға дала облыстарындағы қоныстандырушылардың жағдайын зерттеу мақсатында Половцев экспедициясы келеді. Бұл экспедицияның жұмыстарын хабарлау тұрғысында С.П.Швецов Омская газеті бетінде «Степной край и политическая ссылка» атты мақала жазыпты [2]. Дәл осы жылы Петербург Орман институтын бітіріп, Половцев экспедициясына қатысу үшін Әлихан Бөкейхановта Омбыға келеді. Экспедиция құрамы негізінен жоғары оқу орнын жаңа бітіріп, енді еңбекке араласатын жастардан құрылады. Осы экспедиция Әлиханның ата –бабадан қалған ұлы даласымен қаушып, ұрпақтар жалғасытығын жете тануына себепкер болады. Әсіресе Тобыл өңіріндегі жүргізілген жүз жұмыстары Әлиханның ғылыми жолға түсіп, зерттеу ісінің әдіс-тәсілдерін игеруге жол ашады. Осы экспедиция құрамында жүріп, жалықпай жинақтаған қазыналары арқылы «Киргизы» атты ғылыми очеркін жазып шығады [3]. Жалпы жұрты өлең еткізген бұл еңбекте бұрын (Киргиз) аталып, кейін өзінің лайықты атауын тапқан қазақ халқының салт – дәстүрі, жан және тән байлығына қатысты мазмұнды мағұлматтар берілген еді. Мазмұндылығы мынадан да аңғарылады. Өзіндік айтары бар еңбектің арада 75 жыл өтіп, 1985 жылы ағылшын ғалымдары «Казахи о русских до 1917 года» деген атаумен шығаруы таңғалдырады. Европа ғалымдарын

ойландырған Әлихан ағамыздың бұдан да басқа зерттеулері ұлы далаға арналып еді. Омбыдағы құрылған бұл бөлімнің қызметкерлері өңшең жастар болғанын айтты. Оларға дем беріп, істерінің жүруіне көмектескендер жер аударылғандар болыпты. Жалпы жастардың бастамасын жергілікті интелегенция қатты қолдаған. Осындай істердің бел ортасында шыңдалып, өз елінің өлкесін қызыға зерттеген Әлихан Бөкейханов еңбегі көптің сүйіспеншілігіне бөленген. Соның жарқын әлемі ретінде, 1901 жылы Ә.Н.Бөкейханов Императорлық Орыс географиялық қоғамының Батыс- Сібір бөлімінің Ағартушы комитетінің мүшелігіне сайланады. Бұл қоғамға білімді, білгір ғалымдар ғана сайланатын. Демек, бұл дарынды Әлихан ағамыздың ғылымы – зерттеу ісіндегі үлкен жетістігі еді. Алайда бұл қоғамның ісіндегі үлкен өрескелдіктерге байланысты ол өз өтінішімен қоғамнан шыққан екен. Басты назарылық дала өлкесі генерал – губернаторы Сухотин бөлімнің құрамындағы төңкерісшіл жастарды ұнатпай, оларды жұмыстан жедел қуып отырды. Осыған наразылық білдірген Ә.Бөкейханов бөлімнің құрамынан кетеді.

Бұдан кейінде де Ә.Бөкейхановты аса қажет етіп, құрамына алған әйгілі Ф.А.Щербина экспедициясы екендігі мәлім. Бұл экспедиция туралы: «Жер өңдеу министрлігінің далалық немесе «қырғыз» облыстарын зерттеуге Ф.А.Щербина бастаған экспедиция ұйымдастырылды» дегенді газеттен оқып, көп кешікпей осы құрамға Ә.Н.Бөкейханов жеке экспедициялық партияның жетекшісі ретінде қатысады. Экспедиция жұмысына статистика, экономика, ауыл шаруашылығы мамандары тартылады. Осы экспедиция құрамына алынған Жүсіп Сатыбалдин Әлекеңе көмекші болса, Ережеп Итбайұы тіркеушісі қызметін атқарды делінген. Экспедиция жетекшісі болғандықтан Ә.Бөкейханов қазақ еліне саяси тұрғыдан жер аударылып, бұл елдің жай – жапсарын жақсы білетін Л.К.Чермак, И.В.Гусев, И.Д.Трипольскилерді шақыртып алады. Аталғандар негізінен Әлиханның достары, олардың көбін бұрыннан біліп, өз істеріне жетік екендігін білгендіктен шақырған болуы тиіс. Бұл экспедиция құрамында да кездейсоқ адамдар болмаған. Щербина экспедициясы Дала өлкесінің Ақмола, Семей, Баянауыл, Торғай, Батыс Қазақстан өңірлерін аралайды. Қазақ халқының жері мен еліне азда болса арашашы болып, халықтың жай – күйіне қамқор қолдарын созған дәл осы экспедиция екендігі бүгінде мәлім болған. Бұрынғы басылған экспедиция құрамында Ә.Бөкейханов есімі аталмаса, бүгінгі таңда ұлтын сүйген тарихи тұлғаның дәл осы сапарында көптеген құнды мақалалар жағанын білуге болады. Жалпы «Экспедиция Жайық өзенінен Алтайға дейінгі және Арал-Ертіс су айырығынан Сібір темір жолына дейінгі жерлерді алып жатқан 12 уездің миллиондаған қазақтарының жан басына тиесілі бай мәліметтері негізінде 18-ден 42 бірлікке дейінгі мал және 1 жылға мал басына 8 десятинадан 5 десятинаға дейінгі жайылым жерді, бұл шаңырақ басына 90-192 десятинанан құрайтын жерді қазақтардың шаруашылығы үшін норма деп қабылдады»[4].

Қазақ жерінің аралаудағы ауқымды істер тындырған бұл экспедиция құрамындағы Әлихан Нұрмұхамедұлы болып, сол халықтың мүддесіне сай істер тындырғанын қазақтарға қажетті жер нормасына 25% үстеме қосқандығынан көреміз. Осы экспедиция нәтижесінде сол кездегі қазақ қоғамының шынайы экономикалық жағдайы анықталған. Алайда патшалық Ресей үкіметі өзінің отаршылдық өктемдігін көрсетіп, Щербина экспедициясы белгілеген 25 пайыз үстемелі жер нормасы «артық» деп, қайтадан санағын жүргізгені мәлім. Баяндалып отырған бұл экспедиция жұмысындағы зерттеулері бойынша Ә.Бөкейхановтың еңбектері «Материалы по киргизскому землепользованию» атты жинаққа енген. Оның Ақмола, Омбы, Қарқаралы, Павлодар (Семей облысы) жерлеріне байланысты мақалалары аталған жинақтың VI, VII, XI томдарына енген. Тарата айтсақ, Павлодар уезіне қатысты «Қоныстану тарихы», «Қызылтау және Алтыбай болыстарының шаруашылығының сипаттамасы», «Жерді пайдаланудың қауымдық жер формаларымен тәртібі»(VII томда), Қарқаралы уезі бойынша «Қоғамдық ауыл топтарына ескерту», «Рулық сызбалар» көшіп- қону кестесі мен қырғыз сөздерінің алфавиттік көрсеткіші, табиғи-тарихи аудандардың сипаттамасы, қырғыздардың жер пайдалану картасы (VI томда), Ақмола облысы, Омбы уезі бойынша «Үйірдің бағынуы туралы», жалға алу туралы, қауымдық кестеге ескертулердің авторы Ә.Бөкейханов екендігін еңбектен тануға болады [5].

Бұдан басқа да дәл осы экспедиция материалдары негізінде жалпы қазақ халқының өмір, қонысы, рулық бөліністері мен жайларына байланысты Ә.Бөкейхановтың ғылыми пайымдаулары мен мазмұнды мақалалары «Сибирские вопросы журналы, «Қазақ» газеттерінде де жарық көреді. Көптеген мақалаларынан бүгінгі өмір тынысы аңғарылады. Себебі, сол

дәуірде де нарық мәселесі, экономикалық жағдайлар күн тәртібіне өткір қойылғаны мәлім. Ғұлама дарынның аталған ғылыми-зерттеу жұмысының өзектілігі ХХІ ғасырдағы тәуелсіз Қазақстанның стратегиялық дамуына да өз үлесін қосып жатқаны бүгінде өз бағасын алуда [6].

Асан қайғыша қамыққан Әлихан ағамыздың бар тілегі, ыстық жүрегі қазаққа жақсылық болса деп соқты. Сондықтан да өз елінің жай – күйі мен атамекенін көзбен көріп, көңіл көшіне енгізуді мақсат тұтты. Әрекеттің бәрі де ертең елді біріктіріп, тәуелсіз мемлекет қылудың жолындағы талпыныс еді.

Аталған қазақ даласындағы айтулы экспедициялардан кейін Ә.Н.Бөкейхановтың ұлы далаға саяхаты Челябинскіден Томскіге дейінгі Сібір темір жолы ауданындағы шаруашылықты статистикалық –экономикалық зерттеулер жұмысымен жалғасқан. Бұл істі Әлекеңді ерекше ұнатып, ізгі істерін қолдаған С.П.Швецов басқарған. Анығында бұл Қазақ өлкесіне жататын Челябинск және Томск қалалары арасындағы ұлаң – ғайыр шұрайлы аймақ болатын. Экспедицияның басты мақсаты жергілікті мал шаруашылығының аса күрделі саласының бірі – қой шаруашылығын зерттеп, Сібір темір жолы арасындағы ара қатынасты анықтау тұрғысындағы мәліметтерді жинақтау еді. Бұл істе Әлихан Бөкейхановтың білгірлігі ерекшеленеді. Осы жұмыстың нәтижесінде ол қазақы қой мен қазақтың қой шаруашылығы туралы монографиялық еңбек жазып шықты. Зерттеудің нәтижесі 1904 жылы алғаш рет Томск қаласында «Материалы по экономическому обследованию районов Сибирской железной дороги» деген атпен жарық көрген экспедиция материалдарының алғашқы томында жарық көрді. Сонымен қатар осы кітаптың екінші шығарылымында Ә.Н.Бөкейхановтың «Мал шаруашылығы (ірі қара мал)» атты монографиясы жарық көрген екен. Үлкен ізденістермен ерекшеленіп, тез арада жарық көрген осы еңбектер авторына қатысты ғалым С.П.Швецов 1928 жылы төмендегідей пікір қалдырыпты: «Ғалымның (Ә.Бөкейхановты айтып отыр) экспедициядағы жүргізген жұмыстары жоғары сапалығымен ерекшеленеді. Автор терең білімге ие және қазақ ауылын жетік біледі. Жағдайға сын көзбен қарап, әділ баға береді, бұрын мүлде зерттелмеген қазақ ауылының аса күрделі болмысын алдыңызға жайып салады» [8,11].- деп жазады.

Адал еңбек, төгілген тер бәріде лайықты бағасын алып жатты. Кеңес өкіметі күркіреп келгенде де Әлихан Бөкейханов, С.П.Швецовтар Қазақстан табиғи байлықтары, шаруашылығы, әлеуметтік өміріне қатысты іргелі ізденістер жасады. Керек десеңіздер Кеңес өкіметінің Ғылым Академиясы Президиумы «Одақтас және автономиялық республикаларын зерттеу бойынша ерекше комитеті» құрылып, сол комитеттің төрағасы академик А.Е.Ферсманның өзі қазақ халқының дарынды ұлын комитет құрамына шақырды. Бұл шын мәнінде, үлкен құрмет, лайықты баға екендігі анық. Әлихан Нұрмұхамедұлы бұл ұсынысты қабыл алып, Ерекше Комитет құрамында С.П.Швецов екеуі еселі еңбек етті. Арнайы жасақталған экспедицияны С.П.Швецов басқарып, Ә.Н.Бөкейханов «Адай уезінің қазақтары» атты еңбегін дүниеге әкелді. Осының бәрінде де ерекше құлшыныс, бабадан қалған ұлы даланың қыр-сырын білсем деген ұмтылыс бар еді. Туған халқы мен замандас достары «әлекең» деп құрметтеген Әлихан Бөкейханов – бүкіл саналы өмірін қазақ халқының тәуелсіздігі мен бостандығы үшін күреске арнаған аяулы, айбарлы ұлымыз екендігін бүгінде ғалымдар бағалап жатыр. Бір басына – сұңғыла саясаткерлік, оқымысты, ғалымдық, ірі ұйымдастырушылық қабілет – қарым көсемге тән мінез –құлық, шешендік пен тілшілік, өнер мен мәдениетті, әдебиет пен аудармашылықты, тарихи тұлғаның аңсағаны туған халқының азаттығы еді. Оның таңдауы да да, талғамы да осы жолға арналады.

Бүкіл қазақ халқының намысын арқалаған нар тұлғаның өмірін өшірсе де, ерін жоқтаған елдің азасы әр кезде өнер тілінде, жоқтау болып айтылып, ұрпақтар жүрегінде жатталып жатты. Ел санасынан өшіру үшін ұлт көсемінің халқына айтқан ұлағатарын жасырып, алаштың айтулысын жоқтаған шығармаларды да көзден тасалап келді. Арысын алашына айтып, халқына терең тебірене жеткізгендердің бірі – С.Торайғыров еді. Кезінде Ә.Бөкейхановтың өзі көріп, оқыған ақын өлеңінің төмендегі үзіндісі де ұлттың жоқтаушысына деген шынайы махаббатты айғақтайтындай:

Елі үшін құрбандыққа жанын берген,
Бит, бүрге, қандалаға қанын берген

Ұрадай сасық ауа темірлі үйде
Алаш үшін зарығып бейнет көрген;
Заманда басқан аяқ кейін кеткен,
Жасымай Алашына қызмет еткен,
Болса да қалың тұман, қараңғы түн,
Туатын бақ жұлдызына көзі жеткен,
Түймеге жарқылдаған алданбаған,
Басқадай бір басы үшін жалданбаған,
Қайткенде «Алашкөркейер» деген ойдан
Басқа ойды өмірінде малданбаған,-

Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан еді,- деп «Сарыарқа» журналы бетінде сол 2017 жылы өлең жазған еді. Бізге жеткен, өмірден өткен Әлихан ағамыз жайындағы деректердің назардан тыс қалмайтыны сөзсіз. Бір ғажабы Әлихан Нұрмұхамедұлы жолы қазақты руға да, жүзге де жіктемей, байлығы мен барлығына да, біліміне қарай да бөле жармапты. «Бар қазақ, бір қазақ» дегендіөмірлік ұстанымы қылыпты. Мұның өзі де қазақты біртұтас халық ретінде түсініп, түйсінуден туындаған шығар.

Біз бұл баяндамамызды Әлихан Бөкейхановтың туған елінің тау –тасын, сай – саласын, өзен- көлін аралап, ондағы өмір майданындағы көшпелілердің тұрмыс- тіршілігіне қатысты жүргізген экспедициялар кезіндегі зерттеулеріне үңілдік. Зиялы адам ең алдымен жерді білмей, елді де білмейтіні белгілі жайы. Бұл ұлт көсемінің өзіндік 5 түрлі ұстанымында да ерекшеленген.

- **Бірінші ұстаным:** жер, жер, және жер. Жерсіз Отан жоқ. Әлихан Бөкейхановтың айтуы бойынша: «Қазақтың байырғы жерін қашан қазақтар өз бетінше ғылым мен техникаға сүйеніп толық игермейінше, жер жеке меншікке, қоныстанушыларға да берілмейді». Яғни бұл ұстаным: «Жер – Отан, ал Отанды сатуға да, жекеменшікке айналдыруға да болмайды». Ұлы даласын бабасынан қалған асылына, байлығына, рухани құндылығына балаған жанның «жердің астындағы, үстіндегі, аспандағы барлық игілік қазақ мемлекетіне қызмет етуі керек», - деді, елім мен жерім деп өткен бабалардың өсиетіндей болып естіледі.

Ұлы даланы ұлықтаудағы ұлт көсемінің ұлылығы да осыдан танылса керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру». Егемен Қазақстан. 12 сәуір 2017 жыл.
2. Швецов С.П. Культурные значения полит.ссылки в Западной Сибири каторга и ссылка. Историко- революционный вестник. –М., 1928.к.н №48. С.92-93.
3. Букейхан А.Н. Киргизы (под ред. И.А.Костелянского. Формы национального движения в современных государствах. – Спб.1910. с.577-600.
4. Материалы по киргизскому землепользованию собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей под руководством Ф.А.Шербина. –Т.4. Семипалатинская область, Павлодарский уезд. – Воронеж, 1903.с.9-10.
5. Бөкейхан Ә. Таңдамалы шығармалары. – Алматы,1995.-Б.476-477.

РОЛЬ АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА.

*Исаев А., ученик 10-А класса
Шуданбеков А. Ш. учитель истории
КТУ «СОШ № 35 им. Ю.Н. Павлова»*

В условиях современного развития суверенного Казахстана является наиболее важным рассмотрение деятельности представителей казахской интеллигенции начала XX века по созданию партии « Алаш», а также её роли в процессе формирования национального самосознания казахов. Особое место в истории этого периода занимает выдающийся общественный и государственный деятель Казахстана Алихан Нурмухамедович Бөкейханов (1866-1937)- видный политик, учёный, публицист, основоположник казахского краеведения.

- В ходе работы над данной темой были поставлены следующие цели и задачи:
- раскрыть историческое значение общественно-политической деятельности А. Бокейханова по формированию национального самосознания казахов;
  - рассмотреть роль А. Бокейханова в создании партии «Алаш», а также в разработке программы данной партии;
  - дать оценку личности Бокейханова как знатока истории родного края.

Начало революционной деятельности А. Бокейханова.

Он родился 5 марта 1866 г. в ауле № 7 Тоқырауынской волости Каркаралинского уезда Семипалатинской области (ныне территория села Каратал Актогайского района Карагандинской области). По происхождению Алихан является потомком хана Бокея, провозглашённого в 1815 г. ханом Среднего жуза.

После получения образования сначала в Каркаралинской русско-казахской школе, затем в Омской гимназии, в 1890 г. поступил в Петербургский лесотехнический институт. В 1894 г. закончил его с дипломом учёного-лесоведа II степени. Обучаясь в Лесном институте, в 1893 г. экстерном одновременно закончил курсы при юридическом факультете Санкт-Петербургского университета и получил диплом юриста. [1,С. 7]

К идее национального самосознания А. Бокейханов пришёл не случайно. Назревание политического кризиса в Российской империи в начале XX века подтолкнуло либерально-демократическую интеллигенцию России в лице П.Н. Милюкова, А.И. Гучкова, П.Б. Струве и других, создать партию российских либералов. 11-18 октября 1905 г. в Москве состоялся учредительный съезд, на котором создана Конституционно-демократическая партия (кадетов). Делегатом этого съезда от Омска был А. Бокейханов. Здесь с высокой трибуны произнёс слова в защиту казахского народа, в том числе и его языка: «Я являюсь представителем киргизского (казахского) народа, занимающего огромную территорию от Урала до Алтая, от линии Сибирской железной дороги до Омска... У нас... преследуется школа с киргизским (казахским) языком... Крестьянские начальники (большой частью бывшие ротмистры) не допускают при рассмотрении дел киргизского языка. Ближайшей нуждой киргизов (казахов) является свобода в употреблении родного языка...» [10,С. 15]

По инициативе А. Бокейханова в декабре 1905 г. в г. Уральск был созван «делегатский съезд» представителей пяти областей Казахстана, на котором было высказано намерение о создании казахского национального филиала партии кадетов. Но эта инициатива не нашла поддержки ни в ЦК партии, ни на её II съезде, так как кадеты считали Россию «единой и неделимой», а создание национальных филиалов якобы противоречило этой концепции. В 1905 г. по Семипалатинскому округу был избран депутатом в I Государственную Российскую Думу, участвовал в составлении документа, названного Выборгским манифестом, осуждающим роспуск царской Думы. За интенсивную деятельность против колониальной политики царского самодержавия сидел в тюрьмах Семипалатинска и Павлодара. В этот период Бокейханов работал редактором в кадетских газетах "Иртыш", "Омич", "Голос". [6,С. 158]. После освобождения из тюрьмы он поселился в Самаре, где работал статистом Донского земельного банка. В это время он активно сотрудничал с издателями энциклопедии Ф.А. Брокгаузом и И.А. Ефроном, участвовал в выпуске 4-21-го томов. Опубликовал статью «Киргизы»(Казахи) в сборнике «Формы национального движения в современных государствах» (СПб.,1910), [1,С.28] посвящённую этногенезу, культуре казахов, вопросам формирования и развития их государства. Здесь он работал над историей восстания Кенесары Касымова (1837-1847), опубликовал очерк о жизни Абая, описал структуру будущего государственного устройства Казахстана. Публиковался он под псевдонимом «Қыр баласы» («Сын степей»). [2, С. 78]

А. Бокейханов у истоков создания партии «Алаш».

Февральская революция «была правильно понята и с радостью встречена киргизами, потому что, во- первых, она освободила их от гнёта и насилия царского правительства, и во-вторых, укрепила у них надежду осуществить свою заветную мечту – управляться самостоятельно»- писал соратник Ахмет Байтурсинов. [10, С.15]

21-28 июля 1917 года в Оренбурге состоялся I Всеказахский съезд, на который прибыли делегаты от Акмолинской, Семипалатинской, Уральской, Семиреченской, Ферганской областей и Бокеевского ханства. Председателем съезда был Х. Досмухамедов. Съезд рассмотрел 14 вопросов: форма государственного управления, автономия в казахских областях, земельный вопрос, народная милиция, земство, просвещение, суд, религия, женский вопрос, подготовка в учредительное собрание депутатов из казахских областей, Всероссийский мусульманский съезд «Шуро-и Ислами», казахская политическая партия, о положении в Семиреченской области, о посылке казахов на съезд федералистов всей России, а также в учебную комиссию. По всем вопросам были приняты конструктивные решения. [4, С.65] Также на этом съезде было решено создать партию «Алаш». 21 ноября 1917 года в газете «Казах» была опубликована программа партии, составленная А. Бокейхановым, А. Байтурсиновым, М. Дулатовым, И. Гумаровым, Т. Жаждибаевым, А. Бирмекановым и состоявшая из 10 параграфов. [4, С.83] В ней Россия провозглашалась демократической, федеративной республикой, где субъекты федерации «автономны и управляются самостоятельно».

5-13 декабря 1917 г. в Оренбурге состоялся II Всеказахский съезд. В качестве основного на нём обсуждался вопрос о создании казахской автономии. Доклад об автономии сделал А. Бокейханов. Был образован временный народный совет «Алаш-Орда» из 25 человек. Местом пребывания Алаш-Орды был определён город Семипалатинск. На должность главы правительства был избран Алихан Бокейханов. Первое время лидеры Алаш-Орды контактировали с Советской властью. Они добивались взаимного признания автономии Алаш и Советской власти. Но этого не произошло. В июне 1918 г. Алаш-Орда приняла постановление, где говорилось, что «на территории, подвластной Алаш-Орде декреты Советской власти объявлялись недействительными». [4, С.97]

Деятельность Бокейханова по изучению истории родного края.

Следует отметить, что Алихан Бокейханов был также выдающимся казахским ученым-энциклопедистом, основоположником казахского краеведения, автором ряда фундаментальных научных трудов, очерков и множества статей и заметок по истории Казахстана, антропологии, земледелию, животноводству, литературе и другим отраслям знаний. Так, в первом номере газеты «Казах» Алихан под псевдонимом «Түрік баласы», то есть, «Сын тюрков» говорит, что историю казахов писали все, кому не лень, только не казахи. И вот в 1903 году в Петербурге вышел 18-й, Казахстану посвященный том фундаментального собрания под общим названием «Россия. Полное географическое описание нашего края». [3, С. 78] Автором раздела о распределении коренного населения по территории края, его этнографическом составе, быте и культуре был Бокейханов.

В 1896-1901 годах Бокейханов участвовал в экспедиции Н. Щербины, которая произвела исследование обширных территорий Степного края. С непосредственным участием А. Н. Бокейханова к изданию были подготовлены 4, 6, 9 и 11 тома материалов этой уникальной экспедиции. [10, С. 15]

Алихан Бокейханов оставил неизгладимый след в истории национально-освободительного движения казахского народа. Он и другие лидеры национальной интеллигенции сумели сформировать дух свободы, борьбы за единство и сохранение государственности. Ещё в 1911 году известный общественный деятель, депутат Государственной Думы Российской империи Бахытжан Каратаев сказал, что только «Алихан Бокейханов достоин быть лидером казахского народа». [9, С. 9] В качестве лидера казахского народа он был признан и в российском обществе, российской прогрессивной интеллигенцией.

«Если буду жив, буду всегда служить интересам казахов!» - говорил Бокейханов. [1, С. 189] Эти слова должны служить девизом для следующих поколений патриотов Казахстана.

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ ҚАЗАҚ РУХАНИЯТЫНЫҢ «ӘЛІПШЕСІН» ЖАЗДЫ

*Касабаева Ж.Н., қазақ тілі мен әдебиет мұғалімі
№48ЖББОМ Қарағанды қаласы*

Тарихи дамудың сұранымы түрік тұқымының бір ұлын Исмайыл Гаспыралыны 20 жасында Әл-маржани секілді Бұхара медресесіне емес, Париждің Сорбона университетіне жетектеп апарды. Рас, ол Францияға дейін Воронеж бен Мәскеуде, аз-кем Стамбулда оқығанды. Елге оралған соң өмірінің соңына дейін Ресейде Мұсылман халықтарының құқы аяққа тапталмауы үшін күресті. Бақшасарай халқы сыйлаған муддарс те, қала әкімі де болды Мұсылман халқын шындап ағартуды ойлаған қайраткер әліппеден бастап танымдық кітаптарға дейін өзі жазып, басқаларға үлгі көрсетті. 1883 жылдан бастап өмірінің соңына дейін ағарту бағытын ұстаған «Тәржіман» газетін шығарып тұрды Қаншама журнал, кітап, жинақ шығарды Патша өкіметі тарапынан жаңа көзқарас қатаң бақылауға алынған шақта жалғыз қайраткердің осыншама батыл істерді үзбей жүргізу үшін тәуекелшілдік қана емес, терең білім, сындарлы ой, көркем сабыр, ақ-адал жүрек қажет болса, ол қасиетті Құдай Исмайыл Гаспыралыға дарытқан еді

Бүгінгі күні саналы қазақ Әлихан Бөкейхан десе ойланып хәм тебіреніп қалады, өйткені қазір бізде білгенің жануға шығарылған бөлігіндей зиялылық болса, соның негізін Алихан мен Ахметтер қалағанын іштей сезінеді. Сондықтан да шығар Алаш аты естілсе сергек қазаққа бағзы замандағы ұран емес, Әлиханның аты мен заты елестегендей болады. Расында ол-әл-әзірге елес қана. Ішіміз бен сыртымыз шын зайырлыққа толғанда, Әлиханның арман-мұраты да орындалар. Елде оқыған-тоқыған жастар, тіпті тілеуқор қарапайым адамдар дүниеге келген перзенттеріне Әлихан деп ат қоя бастады. Солардың төрт-бесеуін танушы едік «Неге осы есімді таңдадыңыздар?» деп сұрасақ, бәрі де алаш серкесінің өзіндей болмаса да сөзін түсінетіндей болсын дейді. Осы тақылеттес жауапты естігенде, біз толқып кеттік. Ертеңімізге сенгендіктен ертең қайраткер ақын М. Шахановтың «Мені неге Мұхтар қойған?» дегеніндей, олар да есімінің сырына үнілер... Әрине, Алла қаласа! Әйтпесе сол алыстағы ата-анаға бар болғаны 2000 таралыммен шыққан Әлекеңнің екі жинағы жетті деп ойлаймыз. Жетсе, елшіл БАҚ-тың көзі ашық қандастың арқасында жетті

Бір кезде «Ә.Бөкейхановтың еңбектерін ауызға алған бүгінгінің мәселесіне Әлекеңдердің пайымы мен ой сабақтаған бірде- бір қайраткерді, депутатты көрмедік» деп түңіле жазсақ, қазір ел ықыласын сезініп жақсылықтан үміттеніп отырмыз.

Қазақ қауымын жаңарту қозғалысының басында тұрған Әлиханның қызметін бірыңғай саясатпен шектеуге болмайды. Алаштық кезеңнің күллі зәрулігін сезінген ол: «Білгенді қылам дегенге жұрт кедергі қойып жатыр ма?... Мен сыншы фарызын (руханият жанашыры деп түсініңіз) өткеруге құл болдым», - деп жазды.

Қаламгерлік ныспысына «Қыр баласы» деген атауды қалаған автор: «Көрікті болмаса да, кең жазиралы, бөтеннің қолы жетпейтін қазақ даласы перзенттерінің бойындағы бұлалықты, саф ұлттық сипатты, халықтық даралық қасиетті ұзақ уақыт сақтап келді. Дала ана өзгенің ықпалынан қорғағандықтан, қазақтар дәстүрін, мінез құлқын, өмір сүру салтын сол күйінде сақтады. Ұлт ұйысты «Алаш» деген ұранға тік тұрып бауырына көмекке келді. Қазақтың осы ерекше және қызық өмірі айнаға түскендей бай һәм сан- салалы ауызша поэзиясынан көрінді» Ә.Бөкейхановтың бұл зерттеуі көркем өнер мен тарих байланысын зерделеудің бағдарын аңғартады. Қаламгер шын тарихтың эпикалық санада жаңғаруын байыптайды. Мақаланың ой астарынан «қазақ тарихын жоқ деме, қазақ поэзиясын осал деме, эпикалық сананы тұрлаусыз деме»- деген автор пікірін ұғамыз

Ә.Бөкейханов «Қалқаман-Мамыр» жанрын «тарихи хроника» деп анықтайды. Қаламгер пікірінше, оқиға өмірден алынған, ел аузында жүріп, Шәкәрімнің жырына арқау болған. Ендеше, шарт- шығармада Қалқаман-Мамыр заманындағы «қазақ жұртының салты, қазақ мінезі, қазақтың іс қылығы» көрінуі керек.

Әлихан көп бергеннен көп сұралады дей отырып аталған мәселе бойынша Шәкәрімнің жақыннан қайырып, ойдағыдай толымды қылып жазбағанын жанашырлықпен сынайды.

Қаламгер Шәкерім жырының маңызын, көкейкестілігін жоққа шығармайды бірақ, жалпы әдебиеттің келешек өрісі мен өрісі үшін елеулі ескертпелер жасайды. Бірінші ескертпе, шығарма оқиға болып жатқан дәуірдің тынысын көрсетуі керек. Кейіпкерлер сол жақтың ұғым, түсінігімен сөйлеуі қажет. Екінші ескертпе, шығармадағы оқиғалар дамуы, ситуация, бейнелер сипаты өмірге жақын болуы шарт. Әлиханмен сырлас, алашымен мұндас Шәкерім қаржы әдебиеттегі көкейкесті мәселелерді қамтыған аталған мақалаға түсіністікпен қарады. Ә.Бөкейханов жаңа сападағы көркемдігі мен ағартушылығы тең авторлық әдебиеттің тезірек өркендеуін қалады. Бұл - әлемнің бар ұлт-азаттық қозғалысы тұсында руханиятта байқалатын құбылыс. Бұл кезде елді ояту, ағарту, дұрыс бағытқа салу басты мақсат болды. Рухани жүйенің бәрі осыған жұмылды. «Қазақ» оқырмандарына арналған бір мақаласында Әлиханның «Жұрт надан, газета оқушы жоқ болса, бұған Шекспир, Толстой да түк амал қыла алмайды. Адам шеберлігі араласып іс қалмаса таудай алтын - өлі бір қазына» - деп жазуы бұл ойымызға дәлел.

Әлиханның шынайы тұрпатты авторлық әдебиетке айрықша үміт артуы 1905 жылы жарияланған Абайға арналған мақаласынан бастау алды. Бұл еңбек орыс тілінде жазылған. Жалпы, Әлиханның Абай мұрасына қатысты қызметін өзінің мақалаларынан білеміз. Кәкітай қазасына байланысты мақаласында ол: «Абайдың тәржіме хәлін жазған –Кәкітай... 1904–інші жылы «Абай марқұмның өлеңін кітап қылып басындар» деп балаларына хат жаздым. 1905–інші жылдың әпрел аяғында Кәкітай Абайдың жазба кітабын алып, Омбыдағы маған келді» деп жазады. Бұл деректі Әлихан мұрасын зерттеуші Сұлтанхан Жүсіп: «1906 жылы 9 қаңтарда Әлихан нақақтан тұтқындалып, Павлодар түрмесіне жабылған кезеңде, оның портфолинен Абай өлеңдері көшірмесінің қолжазбасы шыққан» деп дамытады. Сонда Абайды тану мен танытуға деген ықылас алғаш Ә.Бөкейханов тарапынан байқалған. Біздіңше, бұл еңбегінде Әлихан Абайтануға қатысты бірқатар негізгі мәселелерді анықтаған. Ең алғаш ақынның шығармашылық бастауы фольклормен сабақтасып жатқанын көрсеткен. Зерттеушінің ендігі бір табысы– ақын дүние танымына әсер еткен негізгі күштің бірін байыптауы.

Әлихан Бөкейхановтың әдеби-эстетикалық таным– түйсігінің биік шыңы – «Ән-өлең һәм оның құралы» атты мақаласы. Бұл роман жанрын талдаған еңбегінен алты айдан кейін жарық көрген. Қаламгердің «ән-өлеңі» деп отырғанын біз бүгін бір-ақ сөзбен – «ән» сөзімен ғана айтамыз. Мақаланы жазу үстінде Әлихан әрі суретші, әрі сыршыл, әрі ғалым ретінде көрініп отырады. Бұл тандем қайраткер шығармашылығының әлеуеті мен тегеурінін байқатады. Бұл құбылысты Алаштың рухани сұранымына Ә.Бөкейхановтың қосқан үлесі деу орынды.

Бүкіл мағыналы өмірін халқының азаттық алып, еркін болуына арнаған аяулы азаматтың соңғы демі біткенше сол мақсат жолында жасаған қызметі сан қилы. Ол – Ресей жергілікті және қалалық қоғам қайраткерлері съезінің делегаты, Ресейдің I Мемлекеттік Думасының және мұсылман халықтары съезінің депутаты, IV Мемлекеттік Думаның мұсылмандар фракциясының Бюро мүшесі, ғұлама ғалым – ормантанушы, экономист, мал шаруашылығын зерттеуді ғылыми жолға қоюшы, тарихшы, этнограф, әдебиеттанушы, аудармашы, әрі публицист ретінде қазақ халқының саяси-әлеуметтік, мәдени-рухани тарихында өшпестей із қалдырған ұлы тұлға.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Бөкейханов А. Шығармалар. Сост. М.Койгельдиев. Алматы 1994ж.
2. Дулатов.М .Шығармалары. Алматы 1991ж.
3. «Аңыз адам» журналы №20 2011ж.
- 4.«Қасым» журналы №8 2011 ж.

«А.БОКЕЙХАНОВ: СЫН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»

Черторижская К., ученица 8 класса

Жакупова Б.Т., учитель истории, ОСШ № 73., г. Караганда.

Один из выдающихся личностей нашей истории-Алихан Нурмухамедович Бөкейханов. Выдающийся политический деятель, лидер политического движения казахов, стоящий у

истоков суверенной казахской государственности, также известный ученый-энциклопедист (экономист, историк, литературовед, публицист, специалист по сельскому хозяйству и животноводству и др.), автор ряда фундаментальных научных трудов, внес неопределимый вклад в становление и дальнейшее развитие ряда отраслей казахстанской науки.

Алихан Бокейханов участвовал в работе Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического общества (ИРГО). Его дальнейшая научно-исследовательская деятельность в течение омского периода жизнедеятельности неразрывно связана с местным отделом ИРГО. Западно-Сибирский отдел ИРГО был открыт в 1877 г. Именно он «как в деле изучения края, так и в качестве просветительного общества, занимает видное место в истории просвещения края, спланировав около себя лучшие местные культурные силы». Избрание Алихана Бокейханова в 1901 г. членом Распорядительного комитета Западно-Сибирского отдела ИРГО явилось фактом, свидетельствующим о признании его заслуг прежде всего в научно-исследовательской деятельности. Алихан Нурмухамедович принял участие в двух других научных экспедициях, подготовке собранных ими богатейших материалов к изданию. В этот период он работал и над другими своими научными трудами, многие из которых увидели свет в различных изданиях.

Алихан Нурмухамедович Бокейханов является также автором следующих разделов: по Павлодарскому уезду (т. I V) - «История заселения», «Описание общих хозяйственных условий Кызылтавской и Алтыбаевской волостей», «Общинно-земельные формы и порядки землепользования»; по Каркаралинскому уезду (т. VI) - «Примечания к общинно-аульным группам», «Родовые схемы», таблицы перекочевков и алфавитный указатель киргизских слов, вошедших в «Примечания», описание естественно-исторических районов, карта киргизского землепользования; по Омскому уезду Акмолинской области (т. XI) - о пастьбе косов, аренде, примечания к пообщинным таблицам, родословные схемы.

Будучи действительным членом Западно-Сибирского отдела Императорского Русского Географического общества (ИРГО), он вел разностороннюю научно-исследовательскую работу по изучению истории Казахского края. Одним из результатов этой работы явился научный труд «Исторические судьбы Киргизского края и культурные его успехи», включенный в состав альманаха «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества». Эта работа, написанная Алиханом Бокейхановым совместно с А.Н. Сидельниковым и С. Д. Чадовым, также действительными членами Западно-Сибирского отдела ИРГО, является одной из лучших работ по истории Казахстана, изданных в досоветский период. В ней дана подробная характеристика археологических памятников, расположенных на обширной территории Казахстана, описание жизни, быта и формы хозяйствования различных народов, населявших край с древнейших времен. По мнению Алихана Бокейханова политика государства по отношению к казахам должна строиться не на разрушении их хозяйства, а его обустройстве. Лишь в этом случае было бы возможно постепенное оседание казахов на земле, простое выделение которой отнюдь не способствовало бы переходу к оседлому образу жизни. Анализируя данную проблему, А.Н. Бокейханов приходит к выводу, что культурная эволюция (в широком смысле этого слова) является единственно верным путем развития всего человечества.

Огромное значение работ «Исторические судьбы Киргизского края» и «Киргизы» как фундаментальных, комплексно-исторических научных трудов, рассматривавших проблемы истории Казахстана (в широком смысле) в их историко-хронологической взаимосвязи. Серьезное внимание он уделял и отдельным историческим периодам, в частности, событиям, связанным с присоединением казахских земель к России. Об этом свидетельствуют некоторые научные материалы, опубликованные им в таких изданиях как «Памятная книжка Семипалатинской области», «Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела ИРГО», «Семипалатинские областные ведомости». Среди них - «Из переписки хана Средней Киргизской Орды Букея и его потомков», «Из переписки киргизских ханов, султанов и пр.»

В 1994 г. Национальной Академией Наук Республики Казахстан была организована научная экспедиция, целью которой был поиск места захоронения К.Касымова. Данная экспедиция в своих поисковых работах опиралась, в том числе и на сведения, содержащиеся в

книге “Материалы к истории султана Кенесары Касымова”, что свидетельствует о ее несомненной научной ценности, ибо именно А.Н. Бокейханов был первым казахским ученым-историком, обратившим серьезное научное внимание на один из важнейших этапов освободительного движения казахов, дав ему весьма серьезную и реалистическую оценку.

Один из важнейших научных трудов А.Н. Бокейханова по казахскому скотоводству посвящен проблеме развития овцеводческого хозяйства в Степном крае. В этой работе, представляющей несомненный научный интерес, в большей степени для специалистов по овцеводству, дана разнообразнейшая характеристика и серьезный научный анализ различных аспектов рассматриваемой проблемы. К исследованиям по экономике можно отнести и один из лучших научных трудов А.Н. Бокейханова «Киргизы», в которой наряду с данными о численности казахского населения, анализом прошлой и современной культурно-политической обстановки в казахских степях, дается всесторонняя характеристика казахского хозяйства начала XX в., анализ различных его типов, приводятся цифровые данные по общему количеству хозяйств, наличию скота, земельных угодий и т.д.

Одной из лучших работ по казахской этнографии является научный труд «Казахи Адаевского уезда». В этой работе идет речь о жизни одного из наиболее малоисследованных казахских родов-Адай

Алихан Нурмухамедович Бокейханов оставил свой след в истории казахского народа не только видным политическим деятелем, лидером казахского национально-освободительного движения, но и выдающимся ученым-энциклопедистом, который внес огромный вклад и значимый вклад в развитие различных отраслей науки, культурное просвещение казахского народа.

Деятельность Бокейханова является примером безграничного служения идеалам национального освобождения и возрождения своего народа, а его богатое научное наследие предстоит всесторонне изучить, оценить и использовать на благо его Родины-суверенного государства - Республики Казахстан.

Список литературы

1. Алаш-Орда: Сб.док./ Сост. Мартыненко Н., Алма-Ата, 1992.
2. Бокейхан А. Избранное., Алмата, 1995.
3. История Казахстана в лицах: Полит. портреты. Вып. 1./ Под ред. В.К. Григорьева и А.К. Кусаинова. Акмола, 1993.
4. Кул-Мухаммед М. Формирование и развитие государственной – правовых идей лидеров Алаш-Орды. Алматы: Атамұра, 1999.
5. Аккулыулы С. Алихан Бокейхан // Простор, 1993, №10.

«ВЕЛИКИЙ СЫН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ – АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ»

*Пензякова А., ученица 9 "Б" класса
Петрова Т.А., учитель истории КГУ СОШ № 25*

История как известно, движется по спирали. Народные восстания «окольцовывают» историю нации и государства. Являя собой пики в духовном развитии этноса. Постоянные взрывы случаются в переломные моменты истории – и народные вожди являются живым олицетворением Духа Нации. К таким историческим личностям родной земли и мировым политикам относится знаменитый лидер Алаш-орды - А. Бокейханов. Актуальность моей статьи, заключается в том, что каждая эпоха рождает своих героев — деятелей, которые несомненно, оставляют свой след в жизни, свой опыт. В эту эпоху появились яркие личности. Алихан и его соратники жили в то время, которое можно определить, как интеллектуальный взлет казахской нации.

У меня появился интерес к истории родного края, формирование национального самосознания, через изучение деятельности представителей казахской интеллигенции, на примере А.Бокейханова, я хотела раскрыть их вклад в изучение Казахстана.

Задачи, я поставила вытекающие из цели: показать, какую роль сыграла семья и окружение в формировании взглядов Алихана Бокейханова; ознакомиться с его трудами, как

общественного деятеля, литератора, журналиста; проанализировать полученную информацию и сделать выводы.

Легендарный человек Алихан Нурмухамедович прожил сложную, наполненную надеждами и разочарованиями, победами и поражениями жизнь. Закончилась она, а иного в те времена и не следовало ожидать, трагически. [1стр.23] Арестованный в июне 1937 года, он был обвинен по двум политическим статьям и расстрелян. Лишь полвека спустя, в 1989 году, приговор этот за отсутствием состава преступления был отменен, но исполненное множества политизированных смыслов слово "Алаш" по инерции и сегодня несет в себе если не печать запрета, то некий пугающий, отрицательный оттенок. Ведь несколько десятилетий ничего, кроме осуждения, в адрес "Алаш-Орды" и "Алашординцев" не говорилось. А.Букейханов был не только видным общественным и государственным деятелем, но и выдающимся интеллектуалом XX века, талантливым ученым, публицистом. Он всю свою жизнь посвятил борьбе за свободу казахского народа, национальное возрождение и единство родной земли. Изучая сына казахской земли, я поняла, что он сделал небывалый вклад в развитие нашей страны, а также боролся за национальное возрождение и развитие родной земли. Сегодня в стране идет целенаправленная работа по возрождению исторического самосознания общества. Только зная историю своего народа и страны, начинаешь понимать особую ценность обретенной в конце прошлого столетия независимости. [3. стр 17]

История казахского народа показывает, что борьба за свободу и независимость страны никогда не прекращалась.

История - это свершившиеся, состоявшиеся факты и события, в ней нет сослагательного наклонения. Она содержит разные страницы: темные и светлые, печальные и радостные, но каждая строчка этих страниц - бесценное достояние народа Казахстана, и ни времени, никаким другим силам не дано стереть в ней ни одной буквы, ни одной запятой. В истории нет простых созерцателей, сторонних наблюдателей, все, так или иначе, творят ее. И осознание того, что история нашего отечества - это творение предшествующих поколений, а ее познание - есть общение с этим творением, побуждает нас, с одной стороны, бережно и трогательно относиться к ней, а с другой, - стараться праведно жить, ибо каждый прожитый нами день становится ее крупницей.

Народ Казахстана - феномен предельно многообразный в этническом, социальном, духовном плане, но все это многообразие имеет одно основание - историю. В ней в тугой узел переплелись и трансформировались в органическую целостность судьбы разных народов. И только эта органическая целостность - история способна формировать единый дух казахстанского общества.

Я считаю, что дружба, которая объединяет нас, людей разных национальностей и есть залог наших побед. Залог побед народа, всегда идущего вперед, не останавливаясь перед преградами и испытаниями. Каждый человек, живущий на планете, испытывает чувство гордости за свой народ, за свою страну, свою землю и историю, лидеров.

И нам, сегодня стоит помнить о прошлом, об исторических деятелях, которые отдали свою жизнь за прекрасное независимое будущее. Будущее, в котором каждый из нас станет гордостью нашей любимой страны, нашего любимого и независимого Казахстана.

И я горжусь тем, что я родилась в этой Великой стране!

Обретают ли Независимость без подвига сильных духом? Добиваются ли Свободы без борьбы и страданий? Какова их цена, коль они достаются легко? Долго ли бывает век малозначимых случайных приобретений? [2]

Литература

1. Аккулыулы С. Жизнь и смерть лидера Алаш-Орды: Очерк об общественно-политической и научной деятельности А.Н. Букейханова (Букейхановова) // Нива.-2001.-№6. .[1стр.23]
2. Слова Н.А.Назарбаева. [2]
3. Мамраева А.К. Общественно-политическая деятельность и политико-правовые взгляды А.Букейханова. Караганда. Болашак-Баспа. 1998. [3. стр 17]

АЛИХАН БОКЕЙХАН И НАЦИОНАЛЬНАЯ ТРАДИЦИЯ «ЖЫЛУ»

*Папу Г. М., ученик 9 класса,
Әбдігұл С.Н., учитель истории,
магистр педагогики и психологии,
школа №81 г. Караганда*

«Нельзя правильно понять ни одну эпоху, не имея представления об ее великих людях. Ибо сквозь человеческие судьбы мы не только видим ход истории, но и проникаем ее духом»
Н.А. Назарбаев

У казахов есть традиция **жылу жинау**. Для казахского народа слово «жылу» (тепло) имеет особое значение. Казахи говорят: «Түсі жылыдан түнілме» (Если взляд теплый, жди от него только хорошее). Также есть выражение: «Жылы қабақ танытты» (Уделил теплое внимание). В казахском обществе взаимовыручка всегда имела место. И связано это со словом «жылу». «Жылу» (от слова жылы — тепло) — проявление человечности, доброты, сочувствия. Она распространялась на тех, кто пострадал от природных катаклизмов, потерял скот или остался без кормильца в семье. Казахи всем аулом помогали таким людям. Аул собирал деньги и скот для того, у кого беда или трагедия. А если у человека не было ни денег, ни скота, он оказывал моральную поддержку добрым словом и разговором.

В своде законов Жети жаргы, принятом Тауке ханом, говорится о том, что жылу жинау - это божественное дело. Жылу жинау не просто традиция, в свое время сбор тепла являлся законом, несущим государственную важность.

Вот как выглядел закон:

«Казахи обязаны помогать каждому, кто пострадал от природных катастроф, лишился скота, потерял добытчика в семье, или страдает от сильной нужды. Каждый должен участвовать в сборе тепла. А решение о том, как закон будет осуществляться, принимается управленцам и биями.

К примеру, у человека случилась трагедия. Представители его рода делают все, чтобы помочь. А если беда настигла весь род, то ему должны помочь представители других родов. Согласие на осуществление жылу жинау народ получал у биев и глав государства. В некоторых случаях народ помогал и без согласия вышестоящих. Считалось, что сбор тепла - это божественное дело. Если человека отказывался от участия в сборе тепла, его наказывали [1: интернет ресурс].

Алихан Нурмухамедович Букейханов – видный общественный и государственный деятель, организатор и лидер национально-демократической партии «Алаш», глава первого казахского правительства Алаш-Орда, учёный-энциклопедист, основоположник казахского краеведения, талантливый публицист. Алихан Букейханов всю свою сознательную жизнь посвятил борьбе за свободу и политическую самостоятельность казахского народа.

Казахская интеллигенция конца XIX – начала XX веков свою историческую миссию начала с создания современной казахской культуры. И начала с малого – с возрождения востребованных элементов кочевой культуры. И к концу XIX века — это полузабытая традиция вновь возродилась, но под названием «меценатство» [2: 577,578].

В 1889 году в своей заметке: "Ценный клад старины", опубликованной в газете "Особые прибавления к "Акмолинским областным ведомостям", ее автор Сын степей (Алихан Букейхан) описывал ряд добрых обычаев казахов, относящихся к периоду общинно-родовых отношений, таких, как "гостеприимство" и "жылу". Но эти обычаи, с сожалением констатирует автор, к концу XIX века изменились "до неузнаваемости".

Также в 1898 году А. Бокейханов купил на ярмарке 40 коров с телятами и раздал их семьям из Нуринской волости Каркаралинского уезда Семипалатинской области, попавшим в

бедственное положение из-за жестокого джута. По свидетельству султана Смахана Букейхана, благодаря этой помощи наиболее предприимчивые из этих семей позднее даже разбогатели.

В дальнейшем новая элита попыталась повернуть все блага "жылу" на просвещение, образование полукочевого народа и развитие современной казахской культуры.

Национальный лидер казахов начала 20-го века Алихан Букейхан в 1906 - 1907 годах издавал и редактировал газеты «Иртыш», «Омич» и «Голос степи». Так, В 77-м номере «Иртыша» от 26 октября 1906 года Алихан Букейхан опубликовал открытое письмо казахам Семипалатинской и Акмолинской областей с просьбой помочь «юноше Баскудукской волости, Павлодарского уезда, Семипалатинской области Нуху Абдул-Галиму Рамазанову, окончившему семипалатинскую мужскую гимназию, продолжать свое ученье в одномъ изъ университетовъ Россіи».

Судя по письму, «Рамазановъ, отецъ его, бедный киргизъ изъ рода Бука-Кубыръ (Басентинъ)... въ Павлодаре и въ Омске дважды обращался к господину степному генераль-губернатору Надарову. Онъ отказалъ ему въ выдаче стипендіи изъ киргизскихъ суммъ».

«Рамазановъ поехалъ въ Петербургъ. Къ январю 1907 года онъ окажется лицомъ къ лицу съ нуждою. Казахи, дети Алаша, вы обязаны его поддержать! Было бы нелепо, если миллионное население киргизъ Семипалатинской и Акмолинской областей не сумело воспитать киргиза-юношу въ университете», - призывал своих земляков Алихан Букейхан.

Далее автор указал, что «деньги можно перевести по следующимъ адресамъ: «Петербургъ. Академия наукъ, непременно секретарю ее Сергею Федоровичу Ольденбургу... и Омскъ, въ контору редакции газеты «Иртышъ» для Нухъ Рамазанова».

То есть, под заголовком «Открытое письмо киргизам Семипалатинской и Акмолинской областей» он призывал своих сородичей помочь средствами для поступления и обучения в Санкт-Петербургский университет казахскому юноше из семьи бедняка Нуху Рамазанову, который получил отказ на свои неоднократные обращения к семипалатинскому областному губернатору и к генерал-губернатору Степного края с просьбой о зачислении стипендиатом в один из русских университетов.

Здесь мне стало интересно, кто такой Нух Рамазанов.

Итак, Нух Рамазанов первоначально учился в Санкт-Петербургском университете, где являлся студентом юридического факультета. В феврале 1907 года перевёлся на первый курс юридического факультета Томского университета.

В октябре 1909 г. поступил в Московский Лазаревский институт, который закончил 7 июня 1913 года. Хорошо владел арабским, персидским, татарским языками.

Написал биографию Абая Кунанбаева, перевёл на русский язык некоторые его стихи («Аул ночью», «Поэт», «Пожалейте меня»). Кроме того, перевёл на русский язык роман М. Дулатова «Несчастливая Жамал», стихотворения «Прежняя жизнь казахского народа», «Казахские земли».

Ушёл из жизни молодым после продолжительной болезни в 1914 году, точная дата смерти неизвестна [4: 388].

Экземпляр газеты «Иртыш», которая выходила под редакцией Алихана Букейхана примерно с августа по конец ноября 1906 года в Омске. №19 газеты хранится в Российской государственной библиотеке в Химках, №36 от 2 сентября 1906 года обнаружен в Санкт-Петербурге в библиотеке Российской Академии наук (БРАН) [3: интернет ресурс].

Проблема образования поднималась А.Букейханом и в ряде его статей, опубликованных на страницах журнала «Сибирские вопросы», издававшегося в Санкт-Петербурге в начале XX века. В статье «Ничьи деньги», опубликованной 1908 году в петербургском журнале «Сибирские вопросы» за подписью «V», автор привел конкретные примеры того, кто и как распоряжается этим капиталом. Для русскоязычной аудитории А.Букейхан писал о тяжелом положении, в котором находится его народ, лишенный возможности учиться на родном языке, постигать азы наук и приобщаться к достижениям мировой культуры и науки. Так, в одной из своих статей он приводит факты о равнодушном отношении чиновников российской администрации к стремлению местного казахского населения получить образование. Несправедливость ситуации, по мнению А. Букейхана, состоит в том, что казахи регулярно

вносят достаточно большие суммы денег, которые не используются по назначению. Приводя пример того, как казахи Семипалатинской области обратились с петицией на высочайшее имя с просьбой потратить часть этих капиталов на обучение казахских детей в русских школах, на создание пансионатов при Омской и Семипалатинской гимназиях, автор с горечью констатирует, что эти обращения остались без внимания. Опираясь на данные статистики, согласно которой в начале XX века в Семипалатинской области из 700 000 казахов в мужской гимназии обучалось несколько казахских мальчиков, а в женской – ни одной казахской девочки, А. Букейханов выражает искреннее недоумение, почему казахский капитал должен оплачивать строительство в казахской степи женских и мужских гимназий, если в них казахские дети не учатся. [5:6,7]

При издании газеты «Казах» в Оренбурге, была открыта в ее редакции благотворительное, образовательное и культурно-просветительское товарищество «Азамат».

«Цель товарищества «Азамат», – отмечалось в обращении А. Байтурсынулы и М. Дулатулы по случаю открытия общества в декабре 1913 года, – не накопительство, не обогащение его членов, а содействие полезному для общества делу... Это не купеческое, не предпринимательское общество, а гражданское».

Основным источником товарищества «Азамат» являлся членский взнос в размере 100 рублей. И на первых порах в рядах членов состояли А. Букейхан, сами издатели-редакторы А. Байтурсынулы и М. Дулатулы, Р. Марсекулы (Марсеков) и другие представители движения «Алаш». Позже их ряды пополнили известные купцы, баи-скотоводы и просто сознательные граждане, интеллигенты и даже студенты.

Немало было и тех, кто в экстренных случаях, не вступая в члены товарищества, оказывал посильную помощь. Например, в статье «Газетке көмек» (бук. «Помощь газете». – С.А.), опубликованной в № 169 газеты (1916), сообщалось имена добродетелей: «Есенгул хаджи Маманулы – 100 рублей, его супруга Гайнижамал – 100, Танирберген хаджи Турысбекулы – 429... Всего 1274 рублей 40 копеек».

Все эти факты свидетельствуют о том, что культура и история казахов - это целая наука, погружившись в которую можно узнать большое количество информации о жизни и традициях этого народа.

В этом году весь Казахстан соперевживал трагедии в Арыси. Жители вынуждены были покинуть свои дома и город. В основном они прибыли в города Шымкент, Шардара, Сарыагаш и другие населенные пункты.

И в эти дни традиция жылу жинау имела место по всему Казахстану

Каждый день мы узнавали о тех, кто выделяет средства в помощь пострадавшим. Среди тех, кто помогает, есть и бизнесмены, выделившие миллионы тенге из собственных средств, и граждане, решившие отдать арысцам однодневную зарплату.

Так, один бизнесмен предоставил свой ресторан для размещения потерявших кров. Другие граждане предлагают беженцам поселиться в их доме. Среди помогающих немало представителей разных национальностей. Один человек написал, что готов отдать в собственность пострадавшей семье свой новый дом.

Перечислять имена всех людей и компаний, вызвавшихся помочь своим соотечественникам, смысла нет. Их очень много

Даже маленькие казахстанцы не остались в стороне от всеобщего жылу жинау. СМИ писали о 10-летнем мальчике, разбившем ради помощи свою копилку. Деньги, которые долгое время собирал на игровую приставку, он решил отдать в помощь своим соотечественникам. Потому что «пострадавшим нужнее».

В октябре этого учебного года, родительская общественность, педагоги и учащиеся нашей школы участвовали в акции «Творим добро». Оказали помощь тем, кто нуждается в этом.

Это и есть традиция жылу жинау. И с ней можно преодолеть самые трудные жизненные преграды. Это традиция, которую возродил А. Бокейхан.

Литература

1. <https://www.altyn-orda.kz/> Казахские традиции Асар и Жылу жинау;

2.Султан-Хан Аккулы. А. Букейхан. Собираетель казахских земель. 1 часть. Мысль. - 2013. - №1.- С. 577.578;

3.Нух Рамазанов// Казахстан. Национальная энциклопедия. / Гл. ред. Б. Аяган. — Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2004. — Т. 4. — С. 388.

4.Аккулы, Султан-Хан. Найдены новые сведения об Алихане Букейхане и Ахмете Байтурсынулы. — Радио Азаттык. — 18.11.2009;

5.Букейханов А. Ничьи деньги. \\ Сибирские вопросы. – СПб. 1908.

«АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ – ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ»

*Рымкулова Р. С., 10 «Ә» сынып оқушысы,
ғыл. жет. Аяфова Г.Е., тарих пәнінің мұғалімі,
«№3 гимназия» КММ*

Қазіргідей жаһанданған заманда қарулы күштері ең мықты елдер ғана басқаларға өз айтқанын істетіп, оларға өз үстемдігін жүргізе алады. Екінші әлемдік тарих сахнасында ұлт тарихы тереңде жатқан мемлекеттер ғана ең мықты ұлтқа айнала алады. Осыдан бір ғасыр бұрын ұлт тарихында ойып тұрып орын алған, алты Алаштың арманын ұлттық идеяларымен Алаш ұранды қазақтың басын біріктіргісі келген бірден-бір үкімет – Алаш Орда. Сахарадай жазық, ұлан-байтақ жерімізді сақтап қалып, ұлт ретінде династиялы өмір сүруімізге – Қазақ Ордасы жәрдемші болды десек, дербес мемлекет құрып, ұлтымыздың рухын көтеріп, саяси элита бір ортаға шоғырланып, тарих аренасына шығып, Қазақстан мемлекетінің қалыптасуына Алаш қозғалысы сүбелі үлес қосқан болар еді. Елбасымыз: «Ұлттық идеяны қалыптастыру біздің өз тарихымызды жаңадан оқу негізінде ғана мүмкін болады. Сондықтан ұлттық идеяның формуласы ұлттық тарихта жатыр», – деген еді. Ендеше Ұлт тарихы, Қазақ хандығының тарихы, Алаш Орда үкіметінің тарихы бүгінгі жаңа тұрпатты Қазақстан мемлекетінің қалыптасуына маңызды рөл атқарды. Жоғарыда айтқанымыздай мықты мемлекет болу үшін әскері қуатты, қилы заманды бастан кешкен тарихы қатпарлы, саяси элита да ұлттық партиясы мен ұлттық идеясы ұштасқан, ұлтын бір шаңырақтың астында ұлттық бірігуге ұйыстырған болуы қажет. Қазақ халқының тарихында есімдері алтын әріптермен жазылып қалған тұлғалар аз емес. Әсіресе, алмағайып аласапыран кезеңдерде туған еліне ес болып, бағыт-бағдар көрсеткен жандардың орыны тым ерекше. Олар болмаса біздің бүгінгі жарқын күндеріміз дәл осындай қалпында болар ма еді? Халқымыздың басына түскен қиын сағаттарда ерекше жаралған перзенттерінің жанкештілігінің арқасында қазақ жері осы бүтіндігін сақтап қалды. Өткенді бағаламай, тарихты терең білмей, ертеңгі күнге дайын болу мүмкін емес[1].

Менің қорғағалы отырған «Алаш қозғалысы – ұлттық рухтың жаңғыруы», бағыты «Ұлы дала перзенті» (идеясы: Ә. Бөкейханның Қазақстанға арналған шығармашылық еңбектерін зерттеу) тақырыбындағы ғылыми жұмысым қазақ тарихында ойып тұрып орын алған Алаш Орда үкіметі менбилік басына қайсарлық танытып, қарсы тұрған Әлихан Бөкейхановқа арналып жазылып отыр.

Бүкіл қазақ даласын осыдан бір ғасырдай уақыт бұрын Алаш рухына бөлеген ұлы қазақтар аманатының жөні бөлек. Біздің ата рухы алдындағы адалдығымыз бен перзенттік парызымыз Алаштың аманатын санамызға сіңіру, соған лайық еңбек ету, өткенге құрмет көрсету. Ал құрметтің негізгісі – Алаш идеясын ұрпақ бойына сіңіру. Алаш идеясы – ұлтты біріктіруші, тұтастырушы идея ретінде қашан да қазақпен бірге жасайды. Алаштың жолы, Алаш қайраткерлері қалыптастырған ұлттық санамызды жаңғырту сапары – бүгінгі тәуелсіздігімізді тұғырлы етер берік ұстындардың бірегейі болатынын естен шығармағанымыз абзал.

Алаш идеясы – қазақтың ұлттық идеясы

Қазақ халқының тарихында әр ғасырдың басы аласапыран оқиғаларға толы болды. Бұл өз кезегінде тарих сахнасына ірі-ірі тұлғалар мен қайраткерлерді шығарып, түбірлі өзгерістерге алып келіп отырды. Әсіресе, ХХ ғасырдың басы айрықша күрделілігімен, сансыз оқиғалардың сапырылысымен, ұлттық сананың оянуымен ерекшеленді. Осы тұста қазақ сахнасында да Алаш ұранын көтеріп, қазақ баласын азаттыққа бастаған бір шоғыр қазақ қайраткерлерінің ой-пікірі

мен іс-әрекеті жарқырап көрінді. Бұл кез қазақ халқы тарихындағы ең бір талдау тұстардың бірі болатын. Алаш ардагерлердің айтуынша, «қазақтың бар болу немесе жоқ болу» мәселесі таразыға тартылған кез еді. Олай болатыны, бұл шақта қазақ халқы толықтай патшалық Ресейдің басыбайлы боданына айналған еді. Қазақ даласындағы хандық билік ыдыраған, билер институтының қадірі кетіп, орыс сотына қараған, дәстүрлі тіршілік қалпы мен өмір салты елеулі өзгеріске ұшыраған, ұлттық рух бәсеңдеген шақтағы кетеуі кеткен бір кер заман-ды. Қазақ жеріне орыс мұжықтарын тобымен орналастыруға байланысты еркін көшіп-қонып жүру үрдісінің де тынысы тарыла бастады. Дәстүрлі ырғағынан айырылған тіршілік салтының кесірінен барша қазақ баласының бір-бірімен хат-хабар алмасуы мен өзара қарым-қатынасы да іркіліске душар болды. Қысқасы, осынау жағдайлардың барлығы қазақтың санасында саңылауы бар бас көтерер адамдарын ойландырмай қоймайтын мәселелер еді.

Алашорда қозғалысы мен Алаш идеясының пайда болуына тікелей осы аталған тарихи жағдайлар себеп болды. Қазақтың алғашқы оқығандары қазақтың жеке өз алдына ел болып, дамыған елдермен терезе теңестіре алатындай жағдайға қол жеткізуін көкседі. Жалаң сөз, жағдай ұранға баспай, бұл ойларын нақты іспен негіздеді. Ең алдымен қазақ баласының бір-бірімен пікір алмасуын қамтамасыз ету үшін мерзімді баспасөз құралдарын шығарды. Қазақтың тұңғыш журналы «Айқап» пен «Қазақ» газеті «халықтың көзі, құлағы һәм тіліне» айналды [2,б. 223-224]. Бұлардың ұлттық сананы оятудағы маңызы орасан зор болды. Кішкентай жылғадан басталған бұл әрекет ұлғайып, арналанып зор халықтық қозғалысқа ұласты. Яғни, Алаш қозғалысы, өз кезегінде ұлттық рухтың саналы түрде қайта жаңғыруының бірден-бір көрінісі бола білді.

Алаш идеясы – қазақ идеясы. Демек «Керегеміз – ағаш, ұранымыз – Алаш» дейтін біз үшін ол әрқашан қазақ идеологиясының темірқазығы болып келеді, бола береді де. Алайда, Кеңес үкіметінің орнауы, Алаш ардагерлерінің шетінен қуғын – сүргінге ұшырап, атылып, айдалуы – Алаш идеясының толық іске асуына мүмкіндік бермеді [3,б. 180]. Интернационализм саясатын жаулатқан кеңес өкіметі жалпы «алаш» атауын құртып – жою үшін барлық амал – айланы қолданып баққаны содан болса керек. Осы мақсат үшін өздері ойлап тапқан тап күресін ғажап пайдаланады: ел ішін екіге бөліп, қақ жарды, тыныш жатқан жұрттың басына әңгір – таяқ орнатты. Бұрын саяси астыртын күреске көп араласа қоймаған, оның құйтырқы әдістерінен хабары шамалы аңқау, аңғал жандар алдын ала құрылған осындай арнайы тұзаққа оп – оңай топырлап түсіп жатты.

Республикалардың тәуелсіздік белгілерін сақтау жөніндегі қозғалыстың бәрі И.Сталин тарапынан «ұлтшылдық уклон» болып есептеледі. Бас хатшының 1992 жылдың қыркүйегінде В.Ленинге жазған хатында тәуелсіздік дегеніміз «ойыншық» нәрсе. Бірақ басқалар оны шын деп ойлайды, соған қынжылады деп атап көрсетті [4].

Қорыта айтқанда, Алаш арыстарының алдында бүгінгі ұрпақ қарыздар. Туған халқының алдында Алаш зиялылары Қазақ елінің тәуелсіздігі үшін аянбай еңбек қылды. Қоғамның әділетсіз саясаты мен идеологиясының құрбаны болған ұлт зиялыларының мақсат-мүддесі, арман-тілегі, ұлттық идеясы Қазақ елінің рухын асқақтатып, жаңа қоғамымыздың бүгінгі мен келешек өскелең ұрпағының рухани өсіп-өнуіне, дамуына игі ықпал еткен идея ұлт тарихында мәңгілік қызмет ете береді. «Оларсыз қазақ тарихы тұл, алтын дегені күл еді. «Алаш» партиясынсыз саяси күрес тарихын, Алаш Орда үкіметінсіз экономикалық ілімдер мен реформалар тарихын, Алаш автономиясынсыз Қазақстан мемлекеттілігінің негізін, Алаш ардагерлері өмірінсіз ұлт тарихының ұлы арқаулары – тұлғалары тарихын жасау мүмкін емес-ті», – дейді зерттеуші ғалым М. Құл-Мұхаммед.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <http://el.kz/m/articles/view/Алаш-идеясы-ұлттық-бірігу-концепциясы>
2. К. Нұрпейісов. Алаш һәм Алашорда. Алматы: Ататек, 1995 ж. – 223 б.
3. Н. Назарбаев. Тарих толқынында. Алматы: Атамұра, 1199 ж. - 180 б.
4. «Известия ЦК КПСС», 1989 г., №9.

5. Тарих – Адамзат ақыл-ойының қазынасы. Түркі халықтарының тарихи ойы. 10 том. Астана: Фолиант, 2006 ж. – 117 б.
6. Абуақап Қара. Мұстафа Шоқай: Өмірі, күресі, шығармашылығы. Алматы, 2004 ж. - 94 б.
7. Мұстафа Шоқай. Алматы: Қайнар, 1998 ж.
8. Қ.Сәрсекеев. Алаштың Әлихановы//Орталық Қазақстан.19 қаңтар 2006 ж.
9. М. Солтангазина, Б. Шәкиев, Ф. Лекерова. Тарихи тұлғалар. – Алматы: Алматыкітап. – 2011. –60 б.
10. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алаш Орда. –Алматы, 1995. – 58 б.
11. Бейсенбекова Н.А. Ә.Бөкейханов еңбектеріндегі ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамының әлеуметтік-саяси, құқықтық мәселелері // Актуальные проблемы современности: Междунар. Сб.науч.тр. – Вып.1. – Караганда, 2003.
12. Қойгелдиев М. Әлихан Бөкейханов // Шәкәрім. – 2007. - №1
13. Қойгелдиев М. Әлихан Бөкейханов: Таласаған – тартыспаған кісіге де, халыққа да бәйге жоқ // Жас Алаш. – 2006. – 11 шілде.- №55.
14. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың: Тарихи очерк. – Алматы, 1998. -78 б.

КЕШЕГІ АЛАШ ЖЫРЫ - БҮГІНГІ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН!

*Тусупбекова С., 9 «А» сынып оқушысы
Утебаева К. Ж. №16 ЖББОМ, тарих пәнінің мұғалімі.
Педагогика ғылымдарының магистрі.*

Бұл мақала қазақтың сан ғасырлық тарихының ең жарқын беттерін жазған Алаш қозғалысы - тарихи-саяси, айрықша құбылыс ретінде ұлтымыздың мәдени- рухани даму жолын жаңа арнаға бұрған тарихқа шолу ретінде әзірленген. Еңбек - тәуелсіз Қазақстанның барлық түкпіріндегі қазақ зиялы қауымының ісіндегі, ойындағы алашшылдық сананы баяндайды. Мақалада алаш зиялыларының ұлттық тарихымыздағы көпсалалы қызметтерінің бір қыры жан-жақты талданады. Зиялылар халқының білім саласына айтарлықтай көңіл бөлді. Зерттеу барысында осы тұрғыда біршама мысалдар келтірілген.

Сонымен қатар, сол дәуірдің тарихы туралы бүгінгі таңдағы бірқатар зерттеулер қарастырылған. Мақала авторы алаш тұлғаларының қоғамға сіңірген еңбектеріне айтарлықтай баға берген.

Түйін сөздер: алаш, тәуелсіздік, ұлт, қоғам, рух.

Алаш туы астында,
Күн сөнгенше сөнбейміз.
Енді ешкімнің алашты
Қорлығына бермейміз!
Жасасын,Алаш,жасасын!

деп ұрандаған С.Торайғыровтың Алаш жыры - Қазақстанның «Мәңгілік ел» ел мұратын саясат пен руханият тұрғысынан айқындаған, айшықтаған кезеңінің алғышарты деп айта аламыз. Алаш - Қазақ елінің мемлекет құру тәжірибесі мен мемлекетшілік мүддесінің үзілмеген арқауы. Ол -Тәуелсіздік жылдары Қазақстан Республикасының батыл да бастамашыл білік пен парасат, білім мен жауапкершілік тарихына қараған айнасы.

Тәуелсіздік – мыңдаған жылда бір келетін бақ. Еуропаша айтқанда, феномен. Тәуелсіздік – жаңаша көзқарас пен айрықша серпілістің бастауы, арғы замандардан жеткен «мәңгі ел!» мұратының жалғасы. Ал Қазақстан азаттығының бірегей белгісі – тарих. Бостандық үшін күрескен бодан күн мен азаттықтың баяндылығы үшін тер төккен бүгінгі күннің тарихы. Сол тарихтың алаулы, жарқын кезеңі – Алаш тарихы. [1]

Егер өткен ғасыр тарихына көз жүгіртсек, онда қазақ халқының өз бетіндік ұлттық мемлекет құруда үздіксіз күресін көреміз. Дәлірек тоқталсақ, Алашорда үкіметі 1917жылдың

желтоқсан айында құрылды, ал 1919 жылдың желтоқсан айында оны кеңес өкіметі ресми мойындады.

1919 жылдың сәуірінде А.Байтұрсынов Қазақ Өлкелік революциялық комитетінің мүшесі болып бекітілді. 1920 жылы қазанда Қазақ АССР-і болып өзгертіліп, әкімшілік атқару комитеті қайта құрылды. Біздің тәуелсіздік алу идеямыз 1917 жылы желтоқсан айында құрылған Алашорда үкіметінің құрылуынан басталады. [№2,85б.]

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Ұлы тұлғаларын білмейінше бірде-бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тарихының айнасынан біз тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Алаштың басты мақсаты қазақ қоғамын бірте-бірте өзгертіп, заманға бейімдеу еді» деп пайымдауы, «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметінің саяси қайраткерлігі Кеңеске дейінгі кезеңдегі және Коммунистік биліктің алғашқы онжалдықтарындағы Қазақстанның саяси тарихынан ерекше орын алатындығына дәлел.

Қазіргі уақытта Қазақстан ұлттық тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасып, Қазақстан Республикасы бүкіл дүние жүзілік тарихи және саяси үрдісте орны айқындалып жатқан кезде ХХ ғасыр бас кезіндегі саяси процес лидерлерінің қазақ халқының бостандығы жолында күресін және олардың ғылыми саяси еңбектерінің маңызын зерттеуді қажет етіп отыр. Өйткені ХХ ғасыр басындағы саяси процес лидерлерінің саяси қызметі, әлеуметтік саяси көз қарастары, жетекшілік рөлі жүйелі әрі саралана зерттелмеуде. Президентіміз 1997 жылды «Татулық пен еске алу» жылы деп жариялауы ХХ ғасырдағы тарихымызды тың тұрғыдан қарастыруға жүріп өткен жолымызға жаңаша баға беруге мүмкіндік жасады, ал 1998 жылы Ел басының жарлығымен халықтың тұтастығы мен ұлттық тарих жылы деп жарияланып «жинақталып тәжірибені ескере отырып, тұғырдан тайса да, санадан әрі сырыла қойылмаған тоталитаризм идеологиясын әшкерелеуді жалғастыра түсем», деп көрсетті [3,9].

Көбінесе Алаш тарихына байланысты және сол кездегі саяси тұлғалардың шығармалар жинақтары шыққан. Ә.Бөкейханов, М.Шоқай, М.Тынышпаев, С.Сәдуақасов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Т.Рүсқұлов т.б. шығармалар жинақтары мен еңбектерінің жарық көруі біздің тәуелсіздігіміздің жемісі болып табылады.

Ахмет Байтұрсынұлы ХХ ғасырдың басында-ақ халыққа ағартушылық, ғылыми-зерттеушілік, ақындық, журналистік қызметімен кеңінен таныс болды. Ол ғылым мен ілімнің, әдебиет пен жалпы мәдениеттің салаларында ондаған жылдар бойы ел игілігіне айналған және қазір де оған қызмет етіп келе жатқан асыл мұра қалдырды.

Ахмет Байтұрсынұлы азамат болып қалыптасқан кезең Қазақстанның Ресей империясының отарына түгелдей айналып болған уақытқа тұспа-тұс келді. Патша үкіметінің 1867-1868 және 1886, 1891 жылдары Қазақстанда жүзеге асырған көп салалық реформалары (әкімшілік, сот, салық, т. б. мәселелерге байланысты) өлкеміздің империяның отарлы аймағы, ал халқымыздың отаршылдардың боданына айналғандығын заңдастырды. Осыған орай патшаның жергілікті әкімшіліктері тарапынан әлеуметтік-саяси тұрғыдан езу, оның жекелеген намысқой өкілдерін жәбірлеу мен қорлау жаппай орын алды. Мұны Байтұрсынұловтар әулеті де бастан кешірді. ХІХ ғасырдың сексенінші жылдарында өз ауылында жәбірлеп, қорлағаны үшін Торғай уезінің бастығы Яковлевті Ахметтің әкесі Байтұрсын соққыға жыққан. Сол үшін ол ұзақ мерзімге Сібірге жер аударылған. Бала Ахмет осындай озбырлықтың талайын көріп, тез есейген. ХХ ғасыр басында өрістей бастаған қазақ қауымына тән қоғамдық-саяси қозғалыс өз алдына әуел баста жалпы ұлттық-демократиялық мақсат-міндеттерді қойды. Бұл істің басы-қасында екі ғасыр тоғысында қалыптасқан қазақ зиялылары болды. Әлихан Бөкейханов төңірегіне топтасқан зиялылар, ең алдымен, Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатов, өздерінің әдеби шығармаларының беттерінде демократиялық мәндегі ұлттың тең құқықтылық, халықтың мәдениетін көтеру, отаршылдардың жер мен суды тартып алуына наразылық білдіру сияқты әлеуметтік-саяси мәні бар мәселелерді көтерді. Бұған Ахмет Байтұрсынұлының «Масасы» (1911 ж.), Міржақып Дулатовтың «Оян, қазағы» (1909 ж.) дәлел бола алады және олардың авторларының сол кездің өзінде-ақ қоғамдық-саяси мәні үлкен әрекеттерге барғанын көрсетеді [4].

Әлихан Бөкейхановтың бағыт беруімен Ахмет Байтұрсынұлының басшылығымен, Міржақып Дулатовтың қосшылығымен, озық ойлы, халық қамын ойлаған жекелеген дәулетті

адамдардың демеушілігімен 1913 жылдан бастап Орынборда жалпы ұлттық биресми «Қазақ» газеті шыға бастады.

Әлихан Бөкейханов қазақтар арасында ғана емес, орыс зиялыларының арасында да белгілі қайраткер еді. Мемлекеттік Думаның депутаты болып жүріп, ол кадет фракциясы қатарында болды. Ақпан революциясынан кейін Уақытша үкіметтің Түркістан Комитетінің мүшелегіне, Торғай облысының комиссасрлығына тағайындалды. Ол социалистік революцияның жеңісін танымады. Кеңес үкіметі қызметінің жасампаздығына сенбеді. Ә. Бөкейханов зиялы қауымның маңызды бөлігін өз жағына тарта білді. Олардың арасында жазушы, ағартушы, лингвист-ғалым А. Байтұрсынұлы, жазушы, ақын, «Қазақ» газетін шығарушы, редактор М. Дулатұлы, көрнекті ақын, өз халқының жарқын патриоты М. Жұмабаев, лингвист-ғалым, жазушы, ақын Ж. Аймауытов болды. «Алаш» партиясы мен оның жетекшілері Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалысында прогресшіл рөл атқарды, артына өшпес тарихи із қалдырды, бұқаралық санаға шындықтың, ұлт егемендігі үшін күрестің мақсаттылығын ұялатты.

Алғашқы жалпыұлттық газет «Қазақ» 1913 – 1918 жылдары шығып тұрды. Газеттің бас редакторы және шығарушысы А. Байтұрсынұлы болды. Ә. Бөкейханов пен М. Дулатұлы газеттің шығуына тұрақты және белсенді көмек көрсетіп тұрды. Қазақ зиялылары газеті ХХ ғасырдың екінші онжылдығындағы ұлт энциклопедиясы деп таныды.

«Айқын» журналы мен «Қазақ» газетінің беттерінде сол кездің ең өзекті мәселелері – қазақ халқының әлеуметтік жағдайы, оның материалдық және рухани құндылықтары, жер мәселесі, білім, дін, тағы басқа мәселелер көтеріліп тұрды. Ең өзекті мәселелердің бірі халықты ояту идеясы болды. Осы бағытты ұстана отырып, халықтың саяси-құқықтық сауатын көтеру, саяси партиялар құру, баспасөз және көркемөнер арқылы еркіндік идеясын таратумен айналысты. [5,7]

ХХ ғасырдың басында аз саны қазақ зиялылары қоғамдық білім беру және ағарту, ғылым және әдебиет, әлеуметтік-құқықтық салада жұмыс істейтін, қазақ қоғамының рухани өмірінің мәнін құрайтын қарттық үміт, ұмтылыстар мен құндылықтарды шоғырландырудың сыни орталығы болған.

Алаш Орданың айырмалық белгісі толеранттылық, шыдамдылық болу. Олар бізге қазіргі кезде керекті пікірлерді берік ұстанды. Мысалы: Отанға мен өз халқына сүйю, адалдық пен намыс болу, еңбек пен білім құрметтеу, ұлы мұраттар үшін құрбан ету.

Алаштың басты идеясы - ұлттық мемлекеттіліктің жаңаруы болу. Алаш Орданың құрылуы Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасуы алғашқы алғышарттар болды. Сол уақытта басшылары, сондай-ақ өзі Ә.Бөкейханов, Ленинмен, Сталинмен, Колчакпен, Дутовмен келіссөздерді өткізді, сол үшін біздің шекарамыз сол жылдарда (1917-1918) қойған. 1922 жылы Кеңес Одағы құрылған кезде, Қазақстан біріншіде автономия құқықтарымен, кейінірек Кеңес Республикасының құқықтарымен одақ құрамына енді. Бірақ ол Алаш көшбасшыларының белгіленген шекараларымен, оны енді. Большевиктер өз жолдарымен Алаш Орданың көшбасшыларының дәулеті пайдаланды.

Сол кездегі көшбасшылар тек ұлттық мемлекеттілікті қалыптастыруға тырысқан жоқ, қазақ халқының өзін-өзі тануына, патриотизм сезімі мен Отаны сүйіспеншілікті арттыруға ұмтылды. Олар түсінді, егер біз тәуелсіздігі жоғалтсамыз, біз бәрі жоғалта аламыз. Алаш Орданың идеялары қазір де өзекті болып табылады - бізге қазіргі ұрпағымызда біздің еліміздің, біздің халқымыздың тарихы білуге ықылас нығайту керек; бізге қазақ тілі сөйлеу, білу керек [9].

Басшылары ұлтты сақтауға, ұлттық мемлекеттілік құруға тырысты, бірақ мемлекеттілік тек қазақтар үшін емес, бірақ әр ұлттар үшін. Бұл олардың сөздерінде, принциптерінде көре аламыз.

Алаш Орданың көшбасшыларының әрекеті тәуелсіз мемлекеттің құрылуы үшін оның мемлекетімен, әдеби тілімен алғышарт болды.

Қорыта келгенде, Кешегі Алаш идеясы - бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан! Қазақстан бүгінде егеменді ел болып дүние жүзіне танылуына сол кезеңдердегі Алаш зиялыларының да еңбегі зор еді. Біздің отанымыз егеменді тәуелсіз Қазақстан Республикасы. Тарих бізге тәуелсіздікті тарту етті. Еліміз егемендік алып, бір кездегі Алаш арыстарының арманы 80 жылдай уақыттан кейін

орындалып, қазақ елі бүкіл дүние жүзі таныған іргелі үлкен мемлекеттің біріне айналды. Еліміздің өткенінен сабақ ала отырып, бүгінгі жаңаруларда жаңылыспауға тиіспіз. Енді біздің парызымыз - ұлттық рәміздерді қастерлеу, тәуелсіз мемлекетімізді өркениетті елдер қатарына қосу, мәдениеттің биік шыңына көтерілу.

Тарих бізді сабақ алуға, даналық пен төзімділікке үйретеді, тағдырлары тоғысқан халық күшіне деген сенім ұялатады.

Өзінің концептуалды деңгейі және саяси маңызы бойынша Алаш партиясының қызметі өз заманының рухына жауап беріп қана қоймай, сондай-қ белгілі бір шамада Қазақстанның дүркіреген тәуелсіздігінің идеялық көзі болып табылды.

Пайдаланылған дерек көздері:

1. Бөкейхан Ә. Таңдамалы. Алматы: Өлке. 2003, 224б. [№21, 14б.]; [№21, 174б.]
2. Нәсенов Б., А. Исин. 1905 жылғы Қарқаралы петициясына және патшаға жіберілген телеграммаға қол қойған қайраткерлер. \\Абай 2006. №3. [№22, 26-29б.]
3. Ахмедов Ғ. Таңдамалы шығармалар жинағы. Естеліктер мен тарихи деректер. Алматы: Жібек жолы. 2005. Т-2. 280б. [№23, 204-211б.]; [№24, 20б.]
4. Нысанбаев Ә. Қазақ газеті. Алматы: Қазақ. 1998. 560б. [№24, 150б.]; [№24, 234б.]; [№281б.]; [№24, 115б.]
5. Нұрпейісов К. Он алтыншы жыл және Алаш қозғалысы. // Ақиқат. 1996. №6. маусым [25, 45б.]
6. Телебаев Ғ. Алаш партиясы- Қазақстандағы алғашқы либералдық партия. // Егемен Қазақстан. 2001. 7-желтоқсан. [№26, 3б.]
7. Бөкейханов Ә. Шығармалар. Алматы: Қазақстан. 1994. [№27, 271б.]
8. Свободная речь. 1918. [№28, 162б.]
9. Назарбаев Н. Ә. Қазақтың бүкіл тарихы – бірігу тарих, тұтастану тарихы. // Егемен Қазақстан. 1998, 18 наурыз. [№29, 5б.]
10. Қозыбаев М. «Ақтаңдақтар ақиқаты». Алматы: Қазақ университеті. 1992. [30, 17-20б.]

ВКЛАД АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА В ИЗУЧЕНИЕ ЖИВОТНОВОДСТВА.

*Сағизбаев И., ученик 10 класса
Аханов А. К., преподаватель истории
КУ «Средняя общеобразовательная школа №54»*

Алихан Бөкейханов как государственный деятель и ученый интересовал вопросы развития сельского хозяйства в Сибирской и Степной (казахской) областях. Когда он проживал в г. Омске, он был открыт омским отделом Московского сельскохозяйственного общества, принимал активное участие в его развитии. Целью данного отдела является содействие развитию сельского хозяйства в Сибирском и казахстанском районах.

Учредительное собрание Омского отделения Московского сельскохозяйственного общества состоялось 26 ноября 1899 г. Отдел начал свою работу через год, то есть в 1900 году. Первый шаг членов омского отделения вызвал Мажилис и обратился к правительству с просьбой о принятии мер по содействию развитию местного сельского хозяйства. Однако они только достигли небольших субсидий от Департамента Земли и управления расселением. На эти субсидии закупили семена сена, бахчевые семена. Кроме этих мероприятий Омский отдел Московского сельскохозяйственного общества занимался научной работой по изучению почв местности. Результаты этих исследований были опубликованы в трудах Омского отделения Императорского Московского сельскохозяйственного общества. 1905-1907 гг. До революционных событий в России деятельность этого раздела была такой. 1905-1906 гг. материалы о работе отдела не сохранены. Они могут быть уничтожены в годы революции.

В Госархиве Омской области сохранилось одно издание «Труды съезда деятелей по молочному хозяйству». В период с 3 по 10 ноября 1904 года в г. Омске в работе съезда принял участие А. Букейханов в качестве представителя Омского отделения Московского сельскохозяйственного общества. В этом издании также встречается информация об избрании А. Букейханова секретарем общественных собраний [1].

Одним из важнейших научных трудов А. Букейханова является овцеводство Степного края. В этой работе представлены сведения, представляющие интерес для специалистов овцеводства, а также проанализированы проблемы. Кроме того, приводятся различные статистические данные, дают всестороннюю характеристику казахскому овцеводству и овцеводству, отражают его значение в экономической жизни местного населения. Обращая внимание на этот вид животноводства, А. Букейханов сказал: "С овцеводством связаны насущные интересы всего кочевого населения. Овцеводство более, Нели коневодство и скотоводство может считаться главной отраслью народного хозяйства киргиз. Киргизская овца, крайне неприхотливая, не требующая почти никакого на юге ухода, приносящая разнообразные необходимые в кочевом быту продукты, является полезным животным киргизском хозяйстве. Высокие достоинства киргизской овцы достигнуты благодарности, как мы видели раньше, случайному подбору, т. д. путем истребления больных, порочных и т. д. особей. Это обстоятельство указывает на то, что при сознательном подборе из киргизской овцы можно выработать новый ее тип, еще более продуктивный» [2].

Еще один труд Букейханова, не менее значимый, называется "Скотоводство". В этой работе проводится анализ состояния скотоводства в степном крае и ряде районов Западной Сибири. Далее автор проанализировал обеспеченность казахской и крестьянской хозяйств в вышеуказанных районах крупнорогатого скота, подробно описал виды крупного рогатого скота и описал их по природно-климатическим условиям. В разделе «Общая характеристика местного животноводства» подводя итоги, подчеркивая, что овцеводство крупного рогатого скота играет большую роль в хозяйственной жизни местного населения в этот период. "Киргизское скотоводство, кажущееся на первый взгляд шаблонным и трактуемое с этой точки зрения некоторыми авторами при изучении его, оказывается разнообразным по преобладанию в стаде той или другой породы скота и приспособленным к условиям места. Состав киргизского стада оказывается вполне определенным для данного места, условия которого являются определяющим моментом характера киргизского хозяйства, в котором преобладает коневодство и скотоводство на равных с густой растительностью или овцеводство в горах с мелкою растительностью» [3].

А. Букейханов, участвуя в исследовательской работе Щербинской экспедиции, одновременно изучает проблемы расселения и колониальной политики, проводимой в Казахстане, неоднократно публикует одну крупную статью в журнале «Сибирские вопросы» по этому вопросу. Этот журнал начал издаваться в 1906 году в городе Санкт-Петербург. В этих и других статьях и монографиях ученый, критически оценивает политику расселения. Он отметил, что эта политика не отвечает интересам казахов, не соглашается с тем, что казахи не дали согласие на передачу мест, где проживают на протяжении веков, прибрежным из России. А. Букейханов в научном плане обосновал, что казахские земли не пригодны к хозяйственному виду, а экономически невыгодны. Казахские земли показали, что кочевые, полукочевые и оседлые скотоводства достойны. Но колонисты продолжали обработку земли. Это привело к снижению объемов производства сельскохозяйственной продукции, что привело к резкому снижению доходных источников жителей. Большинство переселенцев были вынуждены заниматься скотоводством, характерным для этих мест. А. Букейханов приводит в пример южные районы Казахстана по координации оседлости и животноводства, а также Австрию, Швейцарию и другие страны. А. Н. Букейханов предлагает постепенный переход к оседлому животноводству. Он считал, что казахи должны заниматься этой профессией, потому что они хорошо знают животноводство и получают от них хорошую продукцию. Об этом пишет: "Если вы знали, что все, что есть, то сделайте на свои места, то дело будет процветать. После того, как люди умеют выпасать скот, необходимо превратить этот скот в Казах». Кроме того, по его мнению, развитие животноводства экономически выгодно. Потому что, В XX В. в начале в

связи с увеличением численности населения и объемов пахотных земель спрос на мясо увеличился и, соответственно, повысились его цены. «Как мясо казахской баранины, если посмотрите, что написал профессор Кулешов, то на земле нет мяса. Человек, находящийся на Земле, растет и пахнет землей, и в 20 веке мясо из года в год подорожает» [5]. Д. В. Н. Букейханов приводит к тому, что в США начали выращивать овцы из-за роста спроса на баранину в землях, предназначенных для урожая в штате Колорадо.

После Щербинской экспедиции Букейханов А. Н. принял участие в статистических и экономических исследованиях хозяйств в Сибирском районе железной дороги от Челябинска до Томска», - пишет С. П. Швецов. Эти исследования были проведены под руководством С. П. Швецова. Мало встречаются данные о экспедиции и участии в ней А. Н. Букейханова. Экспедиция была организована и профинансирована Сибирским управлением железных дорог.

В заключение А. Букейханов сумел раскрыть любую проблему на казахской земле начала XX века. Цель работы ученого - противостоять колониальной политике царского правительства России с научно обоснованными доказательствами. Без учета законов кочевого скотоводства в казахской степи было дано представление царскому правительству о том, что проведенная аграрная политика наносит ущерб хозяйству.

Список использованной литературы

1. Труды съезда деятельности по молочному хозяйству и скотоводству Омск 1904, 24-25 стр.
2. Букейханов А. Овцеводство в Степном крае // Букейхан Э. Тандамалы. - Алматы, 1995. - Б. 162.
3. Kazakh on Russians before 1917. A Bukeykhanov, M. Dulatov, A, Baytursun, T, Ryskulov // Society for Central Asian Studies. Reprint series. No. 5.-Oxford, 1985.
4. Букейханов А. Шығармалары (Сочинения). - Алматы: Жалын, 1994. 56-64 стр
5. Букейханов А. Шығармалары. - Алматы: Казак энциклопедиясы, 1995. 89-68 стр.

3. НАПРАВЛЕНИЕ «Ә. БОКЕЙХАН - ПУБЛИЦИСТ» «А. БОКЕЙХАНОВ - ПУБЛИЦИСТ»

ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПУБЛИЦИСТА АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА

Шевченко Аделина, 10 «Б» класс, КГУ «ШЛ №103»

Алибекова Г.Т., учитель истории КГУ «ШЛ №103»

История любого народа неразрывно связана с теми личностями, которые в разное время оставили яркий след в его судьбе. Говорят, что каждый человек является продуктом своей эпохи. Однако значительность любой исторической личности измеряется, прежде всего, ее мудростью, умением смотреть далеко вперед и степенью причастности к судьбе собственного народа и Отечества.

В 30-х годах XX века, в период господства идеологии классовой борьбы, в условиях культа личности, когда вся научная и творческая интеллигенция была отнесена к категории «буржуазных националистов» и репрессирована, произошло огульное отрицание научных трудов, созданных казахскими исследователями.

Осмысление проблем истории Казахстана первых двух десятилетий XX века являются одними из актуальных, сложных, во многом противоречивых вопросов современной исторической науки. Начало XX века в истории казахов занимает особое место. Стремление царизма подавить все зачатки казахской самобытности прослеживается на протяжении многих лет с воссоединения Казахского ханства и Российской империей. Попытки искусственной замены культуры, идеологии, традиций казахского народа приводят к большому упадку степного народа.

В эту эпоху появились яркие личности. По моему мнению, Алихан и его соратники жили в то время, которое можно определить, как Ренессанс казахской нации, ее интеллектуального взлета.

Алихан Бокейханов – общественный и государственный деятель, ученый, лидер национальной казахской интеллигенции, руководитель партии Алаш и Алаш-Орды. Выпускник Санкт-Петербургского лесного института. А. Бокейханов – знаток творчества А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, И.А. Крылова, А.П. Чехова, В.Г. Короленко. Он был лидером казахской интеллигенции, который значительную часть своего жизненного пути посвятил исследованию жизни казахского народа.

Алихан Нурмухамедович Бокейханов являлся лидером наиболее передовой части интеллигенции начала XX века. Его знали, как ученого-энциклопедиста, основоположника казахского краеведения, автора многочисленных исследований по истории, экономике, этнографии, литературе, хозяйству Казахстана, организатора самой популярной в Степном крае газеты «Казах» (1913-1918) и талантливому публицисту.

Основная цель работы раскрыть творчество А. Бокейханова как публициста, ратовавшего за судьбу своего народа с активной жизненной позицией.

А. Н. Бокейханов — ученый и публицист, одинаково писавший на двух языках - казахском и русском. Его многочисленные материалы, затрагивающие практически все стороны жизни и быта казахского народа, публиковались начиная от центральных изданий периодической печати до местных областных, губернских газет и журналов. Назовем несколько из них. В омский период деятельности, а это с 1894 по 1908 годы, А. Н. Бокейханов сотрудничал с местными газетами либерально-демократического направления: «Степной край», «Степной пионер», «Голос степи». (По сведениям энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона, он редактировал «Омич» и «Иртыш»). Однако поиски следов этих двух изданий в

библиотеках и архивах Санкт-Петербурга и Омска не увенчались успехом. Остается лишь предположить, что газеты, закрытые в свое время Степным генерал-губернатором, уничтожены). Его материалы помещались и в других печатных изданиях. К примеру, в «Семипалатинском листке», «Семипалатинских областных ведомостях», «Тургайской газете», «Оренбургском листке» и т. д. Свои страницы предоставляют ему также «Туркестанские ведомости», орган Туркестанского генерал-губернаторства в Ташкенте и журнал «Айқап», издававшийся в течение ряда лет в Троицке. Алихан Нурмухамедулы, находясь в политической ссылке в период с 1908 по 1916 гг., сотрудничал с политическим органом конституционно-демократической партии «Речью», со столичным, санкт-петербургским, журналом «Сибирские вопросы» и газетой «Новая жизнь». В число периодических изданий, с которыми в той или иной мере сотрудничал А. Н. Бокейхан, также входят семипалатинская «Сары-Арка» и оренбургская «Казах». В одной только газете «Казах» он опубликовал более чем 250 своих статей и заметок. Тематика его весьма обширна. Необходимо заметить, что самые ранние его публикации появились в печати примерно в 1898-1899 годах и одна из последних работ, обнаруженная автором этих строк, датируется 1928 годом. Это подтверждается тем фактом, что именно в это время большевистским режимом он отстраняется и от научной, и публицистической деятельности. Стоит также обратить внимание на то, что значительная часть его научно-исследовательских работ печаталась на русском языке. На казахском языке преобладают исследования по литературе и фольклору, публицистические и переводные материалы. После установления Советской власти в Казахстане, отстраненный от активной политической, государственной деятельности и насильственно удаленный от родной земли, А. Н. Бокейхан продолжает сотрудничество уже с казахской советской периодикой, находившейся еще под контролем национальной интеллигенции, которая теперь преследовала одну единственную цель — придать казахской советской культуре отчетливо национальный характер. В числе этих изданий можно назвать журналы «Жаңа мектеп», «Теміқазық», «Қызыл Қазақстан», «Әйел тендігі», «Жас қазақ», «Жана әдебиет»; газеты «Ақ жол», «Еңбекші қазақ», «Тендік», «Бостандық, туы», «Кедей туы» (все на казахском языке), на русском языке — «Степную правду» и «Советскую степь». Многочисленные псевдонимы, которыми на всем протяжении жизни и весьма разнообразной деятельности пользовался А. Н. Бокейхан, заставляли поисковую группу особенно осторожно подходить к его наследию. Причины, почему он прибегнул к помощи псевдонимов, объясняются просто — он был неугоден царской охранке, остался таковым и при большевистском режиме.

Информация, которую Алихан Бокейханов получил, путешествуя по своей родной казахской земле, стала базовой при работе над восемнадцатым томом собрания «Россия. Полное географическое описание нашего края», вышедшего в 1903 году. Несложно догадаться, что этот том посвящался именно Казахстану, и Бокейханов был одним из авторов. В своем разделе он рассказал о культуре, быте, менталитете и этнографическом составе казахского народа, в качестве иллюстраций активно используя как фольклор, так и авторское творчество, в частности стихи. Алихана Бокейханова очень интересовала поэзия его современника — Абая, поэму которого «Козы-Корпеш и Баян Сулу» он и проанализировал в своем научном труде. Бокейханов высоко оценивал Абая как «представителя нового течения» в казахской поэзии. Алихан Нурмухамедович старался представить Абая русскому читателю, и это не случайно, поскольку поколение интеллигентов-казахов начала XX в., ратовавших за государственное самоопределение казахского народа, всячески подчеркивали свое идейное родство с Абаем, стремясь широко освоить культурное наследие прошлого как стимул к пробуждению и развитию национального самосознания.

Безусловно, значительны и другие научные труды А. Бокейханова: «Киргизы», четырехтомник «Материалы по киргизскому землепользованию», собранные и разработанные экспедицией по исследованию Степных областей», «Овцеводство в степном крае», «Женщина по киргизской бытине «Кобланды».

Конец XIX и начало XX века стали наиболее яркими периодами консолидации казахской нации. На основе пробуждения национального самосознания происходило объединение тюркских народов. Так летом 1905 года на Кояндинской ярмарке собрались представители

казахской интеллигенции: А. Бокейханов, А. Байтурсинов, М. Дулатов, Ж. Акбаев, написавшие от имени народа петицию царскому правительству, в которой были изложены чаяния казахского народа и выставлены требования к империи о равноправии, свободе совести, печати, судопроизводства и об обуздании колонизаторов. В указанном документе, в частности, отмечалось: «считая землю своей собственностью, приобретенной кровью отцов, киргизы при вступлении в русское подданство не подумали, что государство позволит себе посягнуть на частную собственность: между тем, русское правительство создало законы, по которым без всякой мотивировки, просто по праву сильного, все киргизские степи признаются государственной собственностью, последствием чего создавалось переселенческое движение в киргизские степи, самые лучшие земли перешли к переселенцам, а худшие остались за киргизами» Эти сведения, приведенные А. Бокейхановым, свидетельствуют о его несогласии с проводимой государственной политикой, о несправедливом отношении к его народу, который переносил все тяготы этой политики.

Российская администрация проводила постоянные изъятия земли у казахов, выявляла «излишки» для будущих переселенцев, а норма, установленная администрацией, не отвечала требованиям их хозяйства. Но, по-видимому, виной всему являлась не только низкая норма, установленная Щербиной, но и произвол самих чиновников на местах: чувствуемое киргизами и растущее стеснение в их землепользовании вызывается не столько нормой Ф. Щербины, сколько простотою обращения.

За свои прогрессивные взгляды, за критику местных чиновных правителей, он неоднократно подвергался преследованиям и гонениям со стороны властей.

В 1910-1914 годах вышли ряд научных статей в «Новом энциклопедическом словаре», в сборнике «Формы национального движения в современных государствах». Под псевдонимом «Кыр баласы» («Сын степей», «Степняк») он опубликовал в газете «Казах» статьи «Думские партии», «Дума и казахи», «Август Бебель». В 1916 году А. Бокейханов возглавил отделение отсталых народов всероссийского земского съезда. Идея земства как широкого местного самоуправления, существующего наряду с центральной властью и ее существенным образом дополняющая - важный элемент политической программы А. Бокейханова. Его имя значилось в перечне имен Санкт-Петербургской масонской ложи «Полярная звезда». Основание самарской группы масонов совпадает по времени со встречей А. Бокейханова с Керенским. Масонское движение, возникшее в России после 1905 года, имело тесные контакты с французским масонством. Как правило, назначения местной администрации при Керенском определялись масонскими связями, благодаря которым рекомендовались прежде всего «братья». Масонская организация, как и буржуазные партии, ставила целью свержение самодержавия и захват политической власти. А.Н. Бокейханов считал, что именно через масонство ему удастся достичь своей цели: вместе с Россией и под ее патронажем добиться автономии Казахстана, включающий в себя собственный парламент, самоуправление, т.е. право на управления финансами и наличие собственного законодательства и рядом других атрибутов самостоятельной государственности. Но его пути с кадетами и масонами разошлись после февральской революции, поскольку он перестал находить поддержку среди них в самом главном вопросе - предоставлении автономии казахскому народу, а также по другим принципиальным вопросам (землепользование и взаимоотношение государства и церкви). Свои мотивы он изложил в статье «Почему я вышел из партии кадетов», отметив в качестве сути расхождений стремление товарищей по партии и масонских «братьев» «сохранить империю при существующих границах».

А. Бокейханов в своих многочисленных публикациях смело критиковал политику Российской империи, связанную с переселенческим вопросом. Число переселенцев с каждым годом увеличивалось. Под переселенческие участки к началу 1909 г. отошло более 40 миллионов лучших земель. Коренные жители степных областей с обжитых мест были оттеснены в каменистые и менее

плодородные участки. Если такое положение дел устраивало царскую администрацию, то местное население нет, о чем свидетельствовал А. Бокейханов: «Киргизы находят ненормальным то, что происходит в настоящее время при отрезке переселенческих участков и

при отмежевании, т.н. дач единственного владения казны из земель, до сих пор находившихся в пользовании киргиз. В участки отнесены наиболее ценные для скотоводства угодья: покосы, зимние пастбища, пашни, лучшие водопои и защитные приусадебные леса. Те и другие оставляют киргизам камни, пески, солонцы, болота, безводные степи».

Дальнейшее развитие Казахстана А. Бокейханов связывал с Российским государством, как истинный патриот своего народа, он всем сердцем желал не только сохранения, но и процветания казахской нации, пророчил ей достойное место в мировой человеческой цивилизации. А. Бокейханов глубоко переживал и неустанно боролся за освобождение казахского народа, за возрождение национальной государственности, выступал с резкой критикой царизма.

Выполненные им исследования в составе экспедиции, с одной стороны, свидетельствовали о его глубоком знании состояния хозяйства родного народа, а с другой — отличались объективностью, критическим анализом до того времени совершенно не исследованных, весьма сложных процессов казахского кочевого и полукочевого хозяйства.

Итак, подводя итог изложенному выше, следует отметить, что работа в экспедиции изменила идейные взгляды А. Бокейханова: он все больше и больше убеждался в необходимости активного включения нового поколения в политику, науку, практику, чтобы знать, что и в каком направлении и как надо преобразовывать, повышая благосостояние своей страны и своего народа. Этот двойственный императив стал ключевым в жизни А. Бокейханова.

Самое принципиальное в политическом наследии А. Бокейханова - идея национально-государственного самоопределения, она была выношена им и его соратниками, которые отдали все силы на ее претворение, провозгласив в декабре 1917 года государство «Алаш-Орда», и, в конечном счете, поплатившись за это собственной жизнью.

Одной из значительных фигур в истории общественно-политической мысли Казахстана начала XX века является А. Бокейханов. Но молодое поколение, призванное на опыте прошлого строить настоящее и будущее Казахстана, почти не знают ни жизненный путь, ни его значительного вклада в общественно-политическую мысль Казахстана.

История - это свершившиеся, состоявшиеся факты и события, в ней нет сослагательного наклонения. Она содержит разные страницы: темные и светлые, печальные и радостные, но каждая строчка этих страниц - бесценное достояние народа Казахстана, и ни времени, никаким другим силам не дано стереть в ней ни одной буквы, ни одной запятой. В истории нет простых созерцателей, сторонних наблюдателей, все, так или иначе, творят ее. И осознание того, что история нашего отечества - это творение предшествующих поколений, а ее познание - есть общение с этим творением, побуждает нас, с

одной стороны, бережно и трогательно относиться к ней, а с другой, - стараться праведно жить, ибо каждый прожитый нами день становится ее крупницей.

Народ Казахстана - феномен предельно многообразный в этническом, социальном, духовном плане, но все это многообразие имеет одно основание - историю. В ней в тугой узел переплелись и трансформировались в органическую целостность судьбы разных народов. И только эта органическая целостность - история способна формировать единый дух казахстанского общества

Легендарный человек Алихан Нурмухамедович прожил сложную, наполненную надеждами и разочарованиями, победами и поражениями жизнь. Закончилась она, а иного в те времена и не следовало ожидать, трагически. Арестованный в июне 1937 года, он был обвинен по двум политическим статьям и расстрелян. Лишь полвека спустя, в 1989 году, приговор этот за отсутствием состава преступления был отменен, но исполненное множества политизированных смыслов слово «алаш» по инерции и сегодня несет в себе если не печать запрета, то некий пугающий, отрицательный оттенок. Ведь несколько десятилетий ничего, кроме осуждения, в адрес «Алаш-Орды» и «алашординцев» не говорилось.

Список используемой литературы:

1. Абыльдинов Д. Наш современник Алихан Букейханов // *Казахстанская правда*. -1996. -7 авг.
2. Аккулыулы С. Жизнь и смерть лидера Алаш-Орды: Очерк об общественно-политической и научной деятельности А.Н. Букейханова (Букейханова) // *Нива*. -2001. -№6.

3. Алихан Букейханов // *Возвращенные имена (Казахские писатели и поэты): Рекомендательный библиографический указатель /Карагандинская ОУНБ имени Н.В. Гоголя.-1991.*

4. Бектуров Ж. *Гордость степного края: (Об Алихане Букейхановове) // Индустриальная Караганда.-1969.-12 июля.*

5. Букейханов А. Абай (Ибрагим) Кунанбаев: Некролог // *Простор.-1989.-N12.*

6. Букейхан.А. *Избранное Сост.С.Аккулулы.Алматы 1995г*

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА В ТРУДЕ К.СТЕПНЯКА

*Маклакова А., ученица 10 «Б» класса
Ратникова Т. А., учитель истории КГУ «Гимназия №9»*

«Различные труды по истории Казахстана уделили слишком мало внимания такой крупной величине, какой является истинный сын степей султан Кенесары Касымов. Историки Туркестана только вскользь упоминают о султанине Кенесары Касымове, причем некоторые из них видят в нем стремление добиться ханского достоинства. В личности султана Кенесары Касымова, по-моему, правильнее было бы видеть просто проявление протеста свободолюбивого степняка, стремящегося всеми средствами достичь объединения для борьбы с захватными действиями русского правительства. «Выяснить настоящую сущность султана Кенесары Касымова - дело будущих историков». Этими словами Степняк (А.Бокейханов) начинает свое произведение «Материалы к истории султана Кенесары Касымова», и именно они отражают проблему изучения вопроса восстания 1837-1847 гг.

В произведениях многих историков личность султана Кенесары Касымова представлена как многогранная, неоднозначная, с взрывным характером. Одни представляют его как освободителя народа от колониального гнета, героя своего времени, другие как человека беспощадного и не ограниченного моральными нормами. Каждый имеет право на собственное мнение. Данная личность заинтересовала и нас. Изучив произведения Е. Бекмаханова, И.Есенберлина и К.Степняка, нас заинтересовали «Материалы к истории султана Кенесары Касымова», в которых отражены неизвестные нам ранее факты из деятельности Кенесары Касымова. Особенно заинтересовали данные материалы, поскольку рассказ записан со слов каракиргиза Калигуллы Алибекова, участника событий 1845-1846 гг., в момент передачи рассказа ему было 85 лет. О сообщаемых Калигуллой Алибековым событиях имеется еще только один обрывочный рассказ сына Кенесары Касымова — Ахмета Кенесарина.

Творчество К. Степняка. Во второй половине XIX века значительная часть интеллигенции казахской степи была представлена писателями и учеными, получившими образование за пределами нашей земли, что абсолютно не повлияло на патриотические настроения. В данный период те, кто отражал чаяния народа, говорил о бедствиях и писал о трагическом прошлом и настоящем, подвергались преследованиям царского правительства. С приходом власти Советов практически ничего не изменилось. Для того, чтобы открыто писать о том, что тревожит Алихан Бокейханов стал творить под псевдонимом «Кыр баласы» («Сын степей», «Степняк»). Он опубликовал в газете «Казак» статьи «Думские партии», «Дума и казахи», «Август Бебель».

А.Н. Букейханов являлся не только публицистом, писателем, ученым, но и собирателем памятников устного народного творчества, а также крупным исследователем. Публикации Бокейханова представлены в таких известных газетах того времени, как «Иртыш», «Омич», «Казах».

Одно из его известных исследований не только в нашей стране, но и в соседних странах в этой отрасли науки — «Женщина по киргизской былине “Кобланды”». Данное произведение было опубликовано в первых номерах известной газеты “Туркестанские ведомости”, издававшейся в 1899 году при Туркестанском генерал-губернаторстве. В этой работе автор дает такую характеристику: “Памятники народного творчества киргиз (казахов) разнообразны по

содержанию и форме и значительны по количеству. Они частью собраны, частью остаются еще не записанными. Во главе их стоят эпические и лирические песни. Это богатая народная поэзия киргизов сохраняется устно, передаваясь от предков к потомкам через певцов-баянов, называемых “джирчиями” (жыршы), “улянчиями” (өлеңші, акын). Отличительную черту киргизской поэзии составляет лиризм...”. Алихан Бокейханов отмечает, что события, образы и герои, о которых идет речь, действительно существовали в истории, но в связи с тем, что эти песни веками передавались из уст в уста, дошли до наших времен в несколько измененном виде: “Каждая, эпическая даже, песня носит на себе отпечаток субъективной личности слагателя с его взглядами на жизнь, с его стремлениями и идеалами и, вместе с тем, отличается, насколько это возможно, исторической правдивостью”. В исследовании А.Бокейхан дает высокую оценку героическим песням, отмечая, что “былины более древнего происхождения отличаются и большей содержательностью, и красотой стройного стиха”. Заключение А. Н. Букейхана относительно произведений устного народного творчества казахов остаются неоспоримыми и в современной фольклористике.

А.Н. Букейхан был знаком и с произведениями русских писателей. С любовью читал творения А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, И.А. Крылова, А.П. Чехова, Д.М. Мамина-Сибиряка, В.Г. Короленко и др. С особым уважением относился к Л.Н. Толстому, чьи произведения он считал достижением мировой культуры, некоторые его произведения перевел на казахский язык.

Исторические аспекты деятельности К. Касымова. Публикация «Материалы к истории султана Кенесары Касымова» была опубликована впервые Степняком в 1923 году Туркестанским государственным издательством в г.Ташкенте.

В предисловии к «Материалам» Степняк пишет: **ТРУД ОТЦУ МОЕМУ ПОСВЯЩАЮ. Таким образом дает понять, что данное произведение не только отражает историческую действительность, но и дает понимание позиции автора по отношению к своему народу и его прошлому. Отец Бокейханова - личность неординарная. Это не только человек из народа, но и представитель правящей элиты. Отец Алихана – Нурмухамед (Мукан-как его называли в семье) был султаном из рода торе и имел большое влияние не только на Родине, но и за ее пределами. Благодаря отцу Алихан получил достойное образование и смог заняться творчеством.**

В своей работе «Материалы к истории султана Кенесары Касымова» А. Бокейханов под псевдонимом Степняк описывает воспоминания Ахмета Кенесарина и пишет: «В настоящей работе я имею в виду лишь поделиться имеющимися сведениями о последних боях Султана Кенесары Касымова. Предлагаемый рассказ записан со слов каракиргиза Калигуллы Алибекова, участника событий 1845-1846 гг., в момент передачи рассказа ему было 85 лет». То, что данные материалы записаны не по представлениям историков или краеведов, а со слов очевидца тех событий, особо ценно.

Особо автор отмечает малую изученность личности Кенесары в силу негативного представления данного султана царским и советским правительствами. Вот как описывает Бокейханов данную проблему: «Различные труды по истории Туркестана уделили слишком мало внимания такой крупной величине, какой является истинный сын степей, как Султан Кенесары Касымов. Историки Туркестана только вскользь упоминают о Султানে Кенесары Касымове, причем некоторые из них видят в нем стремление добиться ханского достоинства».

По мнению автора, «в личности Султана Кенесары Касымова...правильнее было бы видеть просто проявление протеста свободолюбивого степняка, стремящегося всеми средствами достичь объединения для борьбы с захватными действиями русского правительства». В начале «Материалов» Алихан определяет свою позицию по отношению к султану Кенесары, он его представляет, как «свободолюбивого степняка», который стремится получить независимость для своего народа.

Особое внимание Степняк обращает на отношение народа, войска к своему султану «Сотни кенесары-касымовцев, засасываемые предательской рекой, потонули под ударами наседающих каракиргиз, но, погибая, они выручили своего любимца, Султана Кенесары Касымова: жертвуя собой, они спасли Султана, перебрасывая его с одной тонущей лошади на

другую. В довершение всего ночью ударил страшный мороз. Многие из оставшихся в живых кенесары-касымовцев, не имея теплой одежды, замерзли». Данный фрагмент характеризует личность султана Кенесары как уважаемого и пользующегося большой любовью своего народа правителя. Люди ценой своей жизни не стали бы спасать человека алчного к власти и богатству, а только человека уважаемого и достойного.

Подробное описание казни Кенесары ужасает: «Манап Таштамбеков, получив пленника, жестоко отомстил ему за смерть братьев: он отрезал у Султана Кенесары Касымова нос, вырвал правый ус, затем после целого ряда пыток, снял голову, вложив ее в распоротый живот замученного». Страшная казнь постигла султана, и в XIX веке кажутся дикими средневековые обычаи киргизов, от чьих рук погиб славный герой своего народа.

Впоследствии был спор о том, кому получать награду за гибель, в результате награда досталась Калигулле Алибекову. Вот как выглядел текст наградной грамоты:

Почетному киргизу Калигулле Алибекову.

Желяя наградить отличную Храбрость и примерное усердие, оказанное Вами в деле против мятежника Кенесары Касымова, я, по высочайшей представленной мне, его императорским величеством власти, препровождаю при сём Вам серебряную медаль, для ношения на шее, на георгиевской ленте, оставаясь вполне уверенным, что Вы достойно оцените столь высокую награду и преданностью священной особе государя императора заслужите внимание правительства.

*Генерал-губернатор Тобольский и Томский,
Главный Начальник Сибирских киргиз
и Командир отдельного Сибирского Корпуса
генерал — от инфантерии князь Горчаков.*

Тяжелая судьба султана Кенесары Касымова и героизм войск, погибших в ходе борьбы за свою свободу, отраженные в «Материалах», собранных Бокейхановым, позволяют нам и современным историкам анализировать и делать выводы на основании данных воспоминаний. На наш взгляд данные «Материалы» характеризуют Кенесары как личность уважаемую, претерпевшую лишения и сложности, принявшего страшные мучения, казнь за свободу своего народа. Данные собранные Степняком позволяют нам понять, что при войне за свободу своего народа опираться на соседних правителей опасно, есть возможность предательства.

Творчество Алихана Бокейханова (Степняка) в настоящее время бесценно. Свои публикации он создает, не просто опираясь на письменные исторические источники, а опираясь на воспоминания современников, рассказы старожиллов своего края. Источники, полученные из «первых рук», наполнены эмоциями, впечатлениями, тонкими деталями, а самое главное, они наиболее достоверны и дают возможность анализировать события тех мест, где происходили события.

События, описанные в «Материалах», представляют уникальный материал для современных историков, так как:

1. Представлен уникальный материал, собранный от очевидцев событий, а значит, является наиболее достоверным.
2. Публикация создана в условиях смены двух властей (царского правительства и власти Советов), что является уникальной возможностью опубликовать материал при той власти, которая поддерживает любое противодействие прошлой.
3. Материалы содержат точное описание исторической местности, личностей и их деяний.
4. Представлены уникальные факты, не известные ранее историкам.

Алихан Букейханов оставил очень богатое, бесценное наследие. Одна лишь эта его публикация опубликована в более чем 20 газетах и журналах, в очерках по истории Казахстана, литературе и другим отраслям знаний до и после Октябрьского переворота.

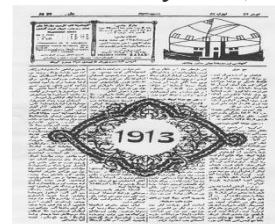
Судьба казахской интеллигенции тех лет отразилась и в биографии А. Букейханова. Трижды осужденный царским режимом за политическую деятельность, подвергнутый ссылке за пределы Казахстана, он и в советское время неоднократно арестовывается

правоохранительными органами, а Алаш» был общим именем для древних родов казахов, которые впоследствии получили этноним «Казах».

С тех пор выросли целые поколения казахстанцев, не знавших о трагической судьбе лидера казахского интеллигенции XX века. 14 мая 1989 года Постановлением Верховного суда СССР он был оправдан в связи с отсутствием состава преступления. В свое время Алиханом Букейхановым были сказаны слова: «Потомки ханов имеют непреходящий долг перед казахами, и пока я жив, не перестану служить казахам!..». Эти сказанные в свое время слова не потеряли своей актуальности и сегодня. Всей своей деятельностью – научной, публицистической и политической – он служит примером для молодого поколения. Своей человечностью, порядочностью, состраданием к соотечественникам он служил народу и внушал ему эти качества.

В последние годы увидели свет многие научные исследования и публицистические статьи Алихана Букейхана, долгие годы, бывшие под запретом. По свидетельству ученых Оксфордского университета, занимающихся исследованием жизни и деятельности Букейхана, он «...играл ведущую роль в своих исследованиях в развитии литературы и казахской прессы». (Общество по изучению Средней Азии. «Казахи о русских» – Оксфорд, Англия, 1985.

Знамя любого народа — есть и будет его интеллигенция. В 1937—40 гг. была предпринята попытка уничтожить с корнем блестящую плеяду казахской интеллигенции. Сегодня суверенному Казахстану необходимо возвращение к историческим корням своего народа, его культурным традициям. Один из путей к этому — глубокое и разностороннее изучение богатейшего наследия АН. Букейхана и его единомышленников. Этим сборником авторы надеются внести свой посильный вклад в дело возвращения казахскому народу того, что по праву принадлежит ему, — гордого и славного имени Алихана Нурмухамедулы Букейхана.

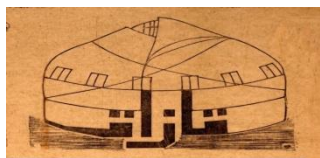

«Ә. БӨКЕЙХАН: ҰЛЫ ДАЛА ПЕРЗЕНТІ»

ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ҚАЛАЛЫҚ КОНКУРСЫ

Адасова А., 11 А сынып оқушысы

Каригулова С. С., тарих пәні мұғалімі «№61 ЖББОМ» КММ

Егемендік алғаннан кейінгі кезеңдегі мемлекетіміздегі жаңарулар мен тың серпілістер тарихи оқиғаларға жаңа тарихи таным бағытында зерттеу мен тың деректер негізінде қайта сараптап зерттеу мүмкіндігін әперіп, Отандық тарихымыздың «ақтаңдақ» беттерінің орнын толтырып, болған оқиғалар мен құбылыстарға жаңа көзқарас тұрғысынан сараптап, тарихи шындықты зерттеп, зерделеп жария етіп

отыратыны ұлттық зиялылар қызметі арқылы жүзеге асатыны мәлім.

1913 жылдың 2 ақпанынан бастап халыққа жол тартқан «Қазақ» газеті 1918 жылға дейін 266 саны шығып үлгеріпті. Халықтың көзі, құлағы һәм тіліне айналған «Қазақ» газеті халықтың жылт еткен үмітіне айналды.

Басылымның «Қазақ» аталуында екі түрлі мағына барлығы аңғарылады. Біріншіден, газет жалпыұлттық газет болғандықтан, мақсаты жері бөлшектеніп, елі бытырап жүрген қазақ халқын топтастырып, бір ортаға біріктіру болғандықтан да ұлт атын иемденіп «Қазақ» аталды. Екіншіден, кітәби, әдеби, ғылыми айналымда қазақ атының өз аты аталмай, қырғыз аталып келгендігі белгілі, сондықтан, туған халқының төл атын қайта оралту мақсатында, қазақ зиялылары өз баспасөзін осылай атауды мақұл көрген Ахмет Байтұрсыновтың бұл жайында: «Аталы жұртымыздың, ауданды ұлтымыздың аруақты аты деп, газетамыздың есімін «Қазақ» қойдық» - дейді. Ал газеттің төл белгісі (эмблемасы) ретінде киіз үйдің нұсқасын таңдаған. Себебі, мемлекетіміздің қара шаңырағының маңыздылығын көрсету. [3, 11-б.].

1915 жылға дейін аптасына бір рет, одан кейін екі рет шыққан. Бастырушысы — «Азамат» серіктігі. Газетке қаржылай көмектескендердің көшбасында Мұстафа Оразақұлы бар.

Жалпы 265 нөмірі жарық көрген. Газет рәміздік-бейне ретінде киіз үйді ұсынды. Бұл — қазақ ұлты деген ұғымды берді. Оның түндігі батыстан ашылып, есігіне «Қазақ» деп жазылды. Мұны түсіндірген ұлт зиялылары «қазақ ішіне Еуропаның ғылым-өнері таралсын, Қазақ» газеті қазақ жұртына әрі мәдениет есігі, әрі сырт жұрт жағынан күзетшісі болсын» деп жазды.

«Қазақ» газетін шығаруды ұйымдастырушы, редакторы — Ахмет Байтұрсынұлы, оның өкілетті өкілі М. Дулатұлы болды. 1918 жылы газетті Жанұзақ Жәнібекұлы басқарды. Басылымда А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейхан, М. Дулатұлы, М. Шоқай, М. Тынышбайұлы, Ш. Құдайбердіұлы, Ғ. Қараш, Р. Мәрсеков, Ж. Тілеулин, Ғ. Мұсағалиев, М. Жұмабаев, Х. Болғанбаев, Х. Ғаббасов, Ж. Ақпаев, Ж. Сейдалин, С. Торайғыров, А. Мәметов, С. Дөнентайұлы, Х. Досмұхамедұлы т.б. авторлардың мақалалары жарияланып тұрды. XX ғасыр басында аталған газет оқығандардың, діндарлардың, шәкірттердің, қарапайым сауаты бар адамдардың, тұтастай жалпы ұлттың ықыласпен оқитын басылымына айналды. Бұдан кейін пайда болған барша елшіл газет-журналдар осы «Қазақтың» шекпенінен шықты. Осыдан аңғаратынымыздай, ұлт зиялылары газетті шығаруда ұлттың мүддесін басты орынға қойды. Бұл азаттық қозғалыстың XX ғасырдағы өркениетті түрі болатын. Ал басылымның қара жүгін арқалау міндеті – Әлихан, Ахмет, Міржақыптардың мойнына түсті. 1914 жылы Әлихан Бөкейхановтың серіктестері әрі достары, сол кезде Орынбор қаласында шығып тұрған «Қазақ» газетінің бас редакторы мен орынбасары – Ахмет Алаш басшылары: Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатұлы. Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлы «газет бетінде үкіметке қарсы мақала жариялады» деген желеумен тұтқынға алынды. Әлихан Бөкейхан «Қазақ» газетінің келесі нөміріне «Ұят!» деген мақала жариялап, Алаштың біртуар азаматтарына қолдау көрсетті. Өзінің де Самара губерниясында айдауда жүргеніне алты жыл болғанына қарамастан «Алаш» көсемі пікірлестеріне тілекші екендігін осылайша танытты. XX ғасыр басында аталған газет оқығандардың, діндарлардың, шәкірттердің, қарапайым сауаты бар адамдардың, тұтастай жалпы ұлттың ықыласпен оқитын басылымына айналды. Бұдан кейін пайда болған барша елшіл газет-журналдар осы «Қазақтың» шекпенінен шықты. Алаш әдебиеті қозғалыс кезеңінде туған әдебиет. Ұлт-азаттық қозғалыстың өрістеуіне ақын-жазушылардың қаламгерлік те, қайраткерлік те үлестері айрықша болды. Тіпті ол кездегі ақын-жазушылар, қайраткерлермен бірге осы ұлт-азаттық қозғалысының негізгі қозғаушы күші болды. Алаш қозғалысы дәуірі – ұлттық жазба әдебиетінің тарихындағы ерекше жылдар. Айқап, Қазақ газет-журналдары көркем ойды мыңдаған оқрманға жеткізушіге айналды.

Сын жанрында Ә.Бөкейханның, А.Байтұрсынұлының М.Дулатұлының мақалалары осы жанрдың тұңғыш тәжірибелері еді. Алаш қайраткері Р.Мәрсековтің «Қазақ әдебиеті жайынан» мақаласы әдебиет тарихына арналған алғашқы еңбек болды. М.Дулатовтың «Оян, қазағы!» А.Байтұрсынұлының «Масасы» Ғ.Қараштың «Бала тұлпары» әдебиеттегі ұлтшылдық, елшілдік ұрандарды күшейтті. Сөйтіп, бұл жаңашыл дәстүрді Жүсіпбек, Мағжан, Сұлтанмахмұт, Мұхтар, Бейімбет секілді жас дарындар соны көркемдік сапада, тың қырынан жалғастырып әкетті. Алаш қаламгерлері қазіргі қазақ қоғамының мәдени-рухани болмысына айрықша әсер етіп келеді, мұндай ықпал, әсіресе қазіргі әдеби үрдістен байқалып келеді. [1,1.]

Ғалымдардың айтуынша, 1990 жылдары Қазақ ССР-інде үкімет комиссиясынан бөлек аймақтарды әртүрлі деңгейде комиссиялар құрылып, интеллигенция өкілдерінің шығармашылық жолын сараптай бастаған. Билік және ғылыми орта деңгейінде Алашқа қатысты күдік пен күмән, айтыс-тартыс да толастамаған. Жалғыз Әлихан Бөкейхан ғана емес, Алаш қайраткерлерінің басқа да өкілдері жөнінде айтыс-тартыстар жүрді. Оларды ақтауға қарсылық танытқандар болды. Бұл сол кездің өзінде қоғамда коммунистік идеологияның іргесі әлі сәгілмегенін көрсеткен еді. Ол әрине, орталық комитеттен, саяси жүйеден болды. Ал бірақ менің байқағаным, қоғам Алаш қайраткерлері туралы жазылған пікірлерді, мақалаларды өте жылы қабылдады. Алаш қайраткерлері туралы шыққан мақалаларды жұрт тез арада оқып, қорытып, ол туралы пікір алмасқанын жақсы білем. Бұл өте қызық кезең болатын. Халықтың Алаш қайраткерлерінің қызметін ұмытпағандығы байқалды, - деді Мәмбет Қойгелді. [2,1.]

Ғалым Ахметовтің «Алаш Алаш болғанда» кітабында «Алаш» партиясы мен «Алашорда» үкіметінің құрылуы, автономиялы ұлт республикалары құрылған кездегі ұлт мәселесі баяндалады.

«Ұлтымыздың белгілі қамқорлары Әлихан, Ахмет, Міржақыптардан басқа бірнеше патшаның қуғынында болған адамдар бар. Бірақ бастарын біріктірген партия жоқ еді. Әрқайсысы өз бетінше әрекет жасап жүр еді. Сондай ауыр жағдайда қазақтың жоғын жоқтап, патша үкіметіне қарсы бас көтерген қазақ азаматарының іс-әрекеттерін ұлт-азаттығы үшін күрес деп қарамағанда, не дейміз? Басым көпшілігі сауатсыз, қараңғы бұйығып жатқан ел бұларға бірден қайдан ере қойсын? Соның ішінде Ахаң ұйықтап жатқан елді оята алар ма екен деп ызыңдатып «Масаны» ұшырды. Міржақып «Оян, қазақ!» деп ұран салды. Сұлтанмахмұт Торайғыров «қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болуға» тырысты. Ғалихан Бөкейханов орыс газеттерінде қазақ жерін қалай болса солай тартып алып жатқан, қазақтарды шоқындыруды көздеген патша саясатына қарсы мақалалар жазды. Басында үш мың данамен ғана шыққан «Қазақ» газетінің өзі патша ұлықтарының қатты қадағалауында болды, редакторы Ахмет талай қамалып, мыңдаған сом айып төлеп тұрды, полиция редакцияны қызметкерлерінің үйін тінтіп жүрді.

Қорытынды. ХХ ғасыр тарихының жарқын, әрі елеулі кезеңі – қазақ оқығандарының әлемдік уақыт көшінен қалмай, қаймана қара қазағын өрге сүйреп, ойраны шыққан ордасын қайта тігіп, мемлекеттік түсінікті санасына ұялатуы болатын. Аталмыш кезеңді зерттегенде негізгі дерек көздің бірі де, бірегейі – «Қазақ» газеті болып саналады.

Түйін Сын сағатта туып, Алаш автономиясының үніне айналған «Қазақ» газеті халық алдындағы өз миссиясын орындады. Біріншіден, сол кездегі қазақ халқының ұлттық мұң-мүддесінің, теңдік пен бостандыққа ұмтылған күресінің, тарихы мен мәдениетінің, күнделікті тұрмыс-тіршілігінің айнасы болды. Екіншіден, ХХ ғасырдың басында қазақ қоғамының шамшырағына айналған, еуропалық үлгідегі ұлттық–демократиялық мемлекеттік құрылымның үлгісін көрсеткен Алашорда үкіметінің саяси үнқағазына айналды. Үшіншіден, қазақ тіліндегі кәсіби газет стилін қалыптастырып кетті

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.«Алаш қозғалысы» Е.Тілешов, Д. Қамзабекұлы. Алматы, «Сардар» баспа үйі. 2014. (31-33 бет)

2.«Алаш аманаты бәрімізге сын» Мәмбет Қойгелді. Жас алаш газеті. 2017ж 27 тамыз.

3.«Алаш Алаш болғанда». Ғалым Ахметов, Алматы. Жалын. 1996. (5-6 бет)

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖАРШЫСЫ - ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН

Айдын Даяна 7 сынып оқушысы

Кенжина Карлығаш Ожкеновна, ЖББ№77МБК

Үздіккен арманның, Үзілмес үміттің мекені болған Тәуелсіз еліміздің ең басты құндылығы - Тәуелсіз Қазақстан. Алтыны аспаннан, байлығы балақтан шалған, арманына қол жеткізген елміз. Қазақстанды дүние дидарындағы ең мықты мемлекеттер танитындай, сыйлайтындай деңгейге жеткізген тұңғыш Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтай көреген саясаткердің ерен еңбегін дәл бүгін және әрқашанда айтып өтеміз. Тәуелсіздік күні еліміздің барлық азаматтары үшін орны ерекше мереке деп білеміз, себебі, осынау жүрек жарды қуанышқа толы күнді ата – бабаларымыз ғасырлар бойы армандап, күтумен өтті. Сол армандарға қол жеткізу үшін барлық күшін сарп еткен аса бір ардақты Алты Алаштың арысы Әлихан Бөкейхановтың саясатына тоқталмай кетсек қателік болар. Алайда, бүгінгі Қазақстан Ресейдің 300 жылдық отарының санаға сіңген құлдық психологиясынан әлі де ажырай алмай келгендіктен. Алаш зиялылары сол уақытта барлық мүмкіндіктерді пайдаланып тәуелсіздікке бір табан жақындатқаны бай тарихымыздың көптеген деректерінен табылады.

Мақсаты: Алаш арысы Әлихан Бөкейханов туралы, ақынның шығармашылығы, өміріне тоқталып, Әлихан Бөкейхановтың құпия қалған мұраларын зерттеу. Деректерге сүйене отырып, Ә.Бөкейхановтың Тәуелсіздікке деген талпынысын ашып көрсету.

Ұсынылып отырған жобаның өзектілігі: Ә.Бөкейхановтың өмірі, саясатқа деген көз қарасы, еліміздің ең басты құндылығы – Тәуелсіздікке жетудегі еңбектеріне, шығармашылық құпияларының мағынасын ашуда. Әлихан Бөкейхановтың ғылыми жұмыстары келешек ұрпаққа үлгі. Біртуар ғұлама атамыздың өмір жолы мен еңбектері өскелең ұрпақтың ұлтжанды, көреген болып өсуіне септігін тигізсе нұр үстіне нұр болар еді.

Жұмыстың міндеттері: Халқымыздың Алты Алаш арысы Ә.Бөкейхановтың саясатын зерттеу.

Ә.Бөкейхановтың еңбектеріндегі құпияларға мән беру. Ә.Бөкейхановтың Тәуелсіздікке қол жеткізудегі саясатының тиімділігіне талдау жүргізу.

Зерттеу үшін Ә.Бөкейханов туралы ақпараттарды, ғаламтордан және де «Алаш қозғалысы», Тарихи тұлғалар, мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған басылымдардан мәліметтер алу.

Қазақ көсемі – Әлихан. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхановтың шығармашылық ғұмыры ХІХ ғасырдың 90 –шы жылдарының орта тұсынан басталып, шамамен ол репрессияға ұшыраған 1937 жылға дейінгі аралықты қамтиды. Әрине, 20-30 жылдар Бөкейхановқа творчестволық еңбекпен айналысу үшін қолайлы кезең болды деп айту қиын, дегенмен бұл жылдары да ол өмірінің мазмұнына айналған үйреншікті ғылыми және әдеби тақырыптардан қол үзген емес. Ә.Бөкейханов 1913 жылдың ақпанынан бастап Орынбордан шыға бастаған «Қазақтың» негізін қалап, бағыт-бағдарын анықтаушылардың бірі болып қана қойған жоқ, сондай-ақ газеттің ыстығына күйіп, суығына тоңған ең белсенді және өндірімді авторлардың қатарында болды. Ал, «Қазақ» болса 1913-1918 жылдар аралығында ең алдымен белгілі үштік, яғни А. Байтұрсынов, Ә. Бөкейханов және М.Дулатовтардың табан ет, мандай тер еңбегінің арқасында жалпыұлттық басылым деңгейіне көтерілуімен бірге, ұлт-азаттық қозғалыстың баспа үніне де айналған еді. Тура осы мезгілде ол қазақ қоғамында отарлық және феодалдық езгіге қарсы күрес идеологиясының қалыптасуына қызмет етті.

1917 жылы 5-13 желтоқсан аралығында Орынбор қаласында өткен екінші жалпы қазақ съезі Алаш автономиясы деп аталатын Ұлттық мемлекет құрылғандығын мәлімдеп, оның үкіметін сайлады. Әлемнің алтыншы бөлігін алып жатқан Ресей империясы көлемінде бұл аса зор оқиға болмағанмен, отарлық езгідегі қазақ қоғамы үшін оның тарихи маңызы ерекше еді. Өйткені мұның бәрі қазақ елінің ХVІІІ ғасырдан бергі өз бостандығы мен теңдігі жолында орыс империясына қарсы жүргізген азапты күресінің қорытындысы болатын.

1.2. Алашорда – тарихи қажеттілік. Тарих сахнасына Алашорда – Халық Кеңесі үкіметін алып келген жалпы ұлттық күрестің басында ұлттық интеллигенция тұрды. Олардың ортақ түсінігі бойынша отарлық езгі мен феодалдық мешеулік жағдайында аяқ асты болған ұлттық мүддені қорғап, қазақ елін басқа өркениетті елдер қатарына алып шыға алатын жалқы жол – ұлттық мемлекеттік құрылымның болуы еді. Қазақ ұлт-азаттық қозғалысының басшылары осындай батыл қорытындыға келе отырып, қателесті ме?

Жетпіс жылдан астам уақыт жүріп өткен тарихи жолымыз көрсетіп бергендей, қазақ қоғам қайраткерлері тәуелсіз дербес мемлекет құру жолын тандай отырып, қателескен жоқ еді. Ұлттық қанау мен ұлттық теңсіздік болған, жерде езілген елдердің табиғи талаптары мен мүддесін қорғайтын саяси институттарға сұраныс та қалыптаспақ. Ал, осы негізде пайда болған мемлекеттің саналы түрде жалпы ұлттық-мұраттарға қол жеткізуді көздейтін шараларды іске асыруы да табиғи нәрсе. Өздерінің саяси еркіндігін алған елдердің бәрінде де осылай болған. /1/ Осы тұрғыдан алғанда, әрине, Алашорданың өмірге келуі тарихи қажеттіліктен туған болатын.

Ұлттық саясатта түптеп келгенде ұлы державалық, империялық мақсатты көздеген бұл екі саяси жүйе де ұлттық мемлекеттік идеясынан қорықты. Сондықтан да, ұлттық шет аймақтарда бұл ойға қозғау салушылардың есімін атауға да тыйым салынды. Міне біз соңғы уақытқа дейін қазақ ұлт-азаттық қозғалысы қайраткерлерінің өмір жолымен, олардың артында қалдырған творчестволық мұраларымен таныса алмай келдік. Халқымыздың өз еркіндігі үшін күрес жолында мәңгі өлмейтін терең із қалдырған сондай қайраткерлердің бірі- Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов.

1.3 Әлихан Бөкейхан – тәуелсіздік жаршысы: Әлихан Бөкейхановтың қайраткер ретінде қалыптасуының екі рухани негіздері бөліп айту артық емес. Біріншіден, Әлихан

еркіндік пен тереңдікті жоғары бағалаған ортада өсті. Оның қоғамдық көзқарасының қалыптасуына халықтың бай ауыз әдебиетінің, ұлы Абайдың және басқа ақын-жыраулардың терең ойлы шығармаларының ықпалы болғандығы сөзсіз. Оның 1907 жылы тұңғыш рет орыс оқырмандарын Абайдың творчествосымен таныстыруды көздеген материал жариялап, ал 1909 жылы ұлы ойшылдың шығармаларының Петерборда жарық көруіне мұрындық болып, өмірінің соңына дейін «Қобыланды», «Ерсайын», «Қозы-Көрпеш - Баян сұлу» және басқа көптеген ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, зерттеп және насихаттап өтуін, әрине кездейсоқ жағдай деп айту қиын. /3/

Болашақ қайраткердің өмір жолының қалыптасуына отарлық езгіге қарсы Кенесары бастаған жалпыұлттық көтеріліс (1837-1847) туралы ел арасындағы әңгіме, аңыздардың айтарлықтай ерекше әсері болғандығын аңғару қиын емес.

Мұны біз Ә.Бөкейхановтың 1923 жылы Ташкентте жарық көрген кітапшасына алғы сөз орнына жазып, әкесіне арнаған екі шумақ өлеңінен де байқаймыз:

За годом год хромали годы,
Прошло их много с той поры,
Как, вольный сын степной свободы,
Казнен батыр Кенесары
Но дух его бунтарской воли,
Его борьбы кровавый след,
Был маяком киргизской голи
До дней свободы, дней побед.

Екіншіден, 20 ғасырдың басында озық ойлы Европа мәдениеті мен дәстүрінің ықпалынсыз Ә. Бөкейханов сияқты ірі қайраткердің қалыптасуы, әрине мүмкін еместін. Оның өмір жолын айқындауда, әсіресе Ұлы Француз революциясының және орыс азаттық қозғалысы мен гуманистік әдебиетінің орны ерекше болды./4/ 1917 жылдың жазында Уақытша өкіметтің комиссары қызметінде жүріп жазған мақаласында ол: «Бостандық, теңдік, туысқандық 18-ші ғасырдан бері жарыққа шыққан таза пікір. Мұны майданға салған Франция жұртының саяси ерлері. Осы үш түрдің бәрі біздің тарихтан, інжілден, будда оқуынан, Лев Николаевич Толстой философиясынан табылады, көзі ашық талапты ер іздесе. Бұл үш ұраннан бөлек адам баласының бақыт, махаббатына жол жоқ. Бұл жолдан шыға жайылған хайуандыққа қайтқан болады» - деп жазды.

Қалай болғанда да Ә. Бөкейхановтың көзқарасының Щербина экспедициясына қатысқанын кейінгі кезеңде үлкен өзгерістерге ұшырағандығы анық. Дегенмен, Бөкейханов сияқты қазақ оқығандарының саяси көзқарасының мүлдем жаңа сапаға көтерілуіне тұңғыш орыс революциясы ерекше ықпал етті. Патшалық отарлау аппараты өзіне қызметке даярлаған түрлі мамандық иелері арасынан шыққан қазақ зиялылары елде жаңа сипат, жаңа өрлеу ала бастаған ұлттық қозғалысқа саналылық, ұйымдасқан сипат беру жолдарын қарастырды. Осы бағытта газет шығару, күреске шақыратын кітаптар бастырып тарату, көкейкесті қоғамдық-саяси талаптар қойған петициялар ұйымдастыру сияқты бұрын қазақ тарихында болмаған саяси күрес құралдарын игере бастады. Сан жағынан аз, әлеуметтік-саяси күресте жинаған тәжірибесі мардымсыз ұлттық интеллигенция үшін бұл жеңіл-желпі емес істерді көтеріп алып кету оңайға түспегендігі анық.

Ол Ресей жергілікті және қалалық қоғам қайраткерлері съезінің делегаты, Ресейдің I Мемлекеттік думасының және мұсылман халықтары съезінің депутаты, IV Мемлекеттік Думаның мұсылмандар фракциясының Бюро мүшесі болды. Алаш Орда төрағасы Ә. Бөкейхановтың Жаза кесімі./7/

Ол Ақпан төңкерісінен үлкен үміт күтеді. Бірақ ол үміті ақталмайды. Уақытша үкімет, оның ішінде өзі мүшесі болып жүрген кадет партиясының көсемдері қазаққа автономия беруге қарсы болады. Оның үстіне олармен жер мәселесі жөнінде де ымыраға келе алмайды да, ол бұл партиядан шығып, қазақтан сайланған тоғыз өкілді бастап барып, Томск қаласында Сібір автономистерінің құрылтайына қатысады. Осында болашақ Сібір республикасының құрамында Қазақ автономиясы құрылмақ болады.

Құрылтайдан оралысымен Әлихан қазақ тарихындағы тұңғыш саяси ұйым Алаш партиясын ұйымдастыруға кіріседі. Артынша, 1917 ж. желтоқсанында бүкіл қазақтардың құрылтайында Алаш автономиясы жарияланып, Ә. Бөкейханов сол алғашқы Қазақ республикасының тұңғыш төрағасы (президенті) болып сайланады. Ә. Бөкейхановтың қуғын-сүргін кезеңінен 2 жыл алдындағы мен ату жазасының күніндегісі./4/

1919 ж. большевиктер өкіметінің бұрынғы алашордашыларға жасаған кешірімнен кейін Ә. Бөкейханов қалған өмірін ғылыми зерттеушілікке арнады.

Иә, Әлихан Бөкейхановтың кейінгі ұрпаққа өмірі үлгі болып мәңгілікке қалады.

Әлихан Бөкейханов - Хакім Абай айтқандай «Құйрықты жұлдыз секілді, туды да көп тұрмады» деген сөзбен айтсақ, бір мезетте жарқ етіп жанып, сәулесі әлі күнге дейін жарқырап тұрған жарық сәуле.

Қорытынды:

Алаш қозғалысы «Алаш» партиясы Алашорда үкметі. Алаш идеясы бүгінгі таңда қазақ тарихының күрделі әрі көкейкесті мәселелері болып саналады. Жоғарыда аталған күні кешегіге дейін лайықты бағасын ала алмай келген ұғымдар қазақ қоғамындағы ұлттық оянудың сана қалыптасуының өзінше бір көрсеткіші болды. Қазіргі таңда «Алаш арыстары» ардақты есімін иеленген зиялы қауым тарих сахынасына көтерілді.

Не көрсем де Алаш үшін көргенім,

Маған атақ - ұлтым үшін өлгенім.

Мен өлсем де, Алаш өлмес көркейер,

Істей берсін қолдарынан келгенін.

М.Жұмабаевтың жырларынан «Алаш арыстарының елі, жері үшін аянбай еңбек еткендігі айқын көрінеді.

Қинамайды абақтыға жапқаны,

Қиын емес дарға асқаны, атқаны.

Маған ауыр осылардың бәрінен,

Өз аулымның иттері үріп қапқаны....

А.Байтұрсынұлы өлең шумақтарында кеңес уақытының зұлымдықтарын аша түскендей.

Ұлттық сана - сезім халықтың тарихи жады, ұлтымыздың даналары мен батырларын кастерлеу, өзінің рухани түп-тегімен байланысын күн сайын сезіну арқылы дамиды....

Халықтың ұлт ретінде басын біріктіретін мәңгілік құндылық – осы.

Н.Назарбаев

Тұңғыш Елбасымыз айтқандай Алаш зиялылары біз үшін ұлы есімдер, тұлғалар, ұлт мәселелерін биіктете беретін мәңгілік құндылықтарымыз.

Әлихан Алаштың шын көсемі болды және болашақ ұлт көсемдеріміздің тұлғалық үлгісі һәм кісілік бейнесінің өлшемі келбетімен Алашпен бірге мәңгі жасай бермек.

Алаш мемлекеттігі Әлиханмен басталады. Алаш мемлекеті мен халқы гүлденген сайын Әлиханның жарқын бейнесі тіптен жарқырай бермек. Әлиханды туған Алаш халқы Алаш мұратын жүзеге асыруды әсте тоқтатпақ емес.

Пайдаланылған әдебиеттер.

1.М.К. Қозыбаев *Тарих зердесі*, Алматы, 2001.

2.М.Қ.Қойгелдиев *Қазақ элитасы*. Алматы, 2005.

3.Т.Омарбеков *20 ғ. Қазақстан тарихы*. Алматы, 2001.

4.М.Қойгелдиев *Әлихан Бөкейханов*. Алматы, Қазақстан 1994 ж.

5.Нұрпейісов К. *Алаш һәм Алашорда*. Алматы, 1995ж.

Ә. БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ Ф. А. ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫ

*Жилыбаева Ж., № 76 жалпы білім беретін орта мектебінің
8-сынып оқушысы*

Акмолдина Т. К., тарих пәні мұғалімі

XIX ғасырдың II жартысындағы Қазақстанның қоғамдық өміріндегі түбірлі өзгерістерінің бірі – азаттық қозғалыстың белгілі өкілдерінің қазақ жерінде айдауда болуы.

Көптеген азаттық қозғалысының өкілдері Қазақстанға жер аударылды. Олар жергілікті қазақ және басқа осы өлкені қоныстанған халықтардың өмірімен танысты, патша шенеуніктерінің бақылауына қарамастан, оның тарихын, материалдық мәдениетін зерттеді, ағартушылық істі ұйымдастыруға ат салысты.

Жобада Ф.А. Щербина экспедициясы мәліметтері және оның маңызы жайында қарастырылып, осы экспедицияға қатысып, өз еңбегін сіңірген, қазақ елінің мүддесін ойлаған атақты Ә.Бөкейханның атқарған қызметінің жан-жақтылығы туралы.

Мақсаты: Ф.А. Щербина экспедициясына өз үлесін қосқан Ә.Бөкейханның қызметін насихаттау.

Міндеттері:

1. Ф.А. Щербинаның өмірбаяны мен экспедициясы туралы мәліметтер жинақтау;
2. ұйымдастырылған экспедицияның тарихына шолу;
3. Ә.Бөкейханның экспедициядағы қызметін анықтайтын деректер жинақтау;

Болжам: Егер қазақ тарихының зерттеуіне үлесін қосқан тұлғалардың, атап айтсақ Ә.Бөкейханның және Ф.А. Щербинаның зерттеулерін насихаттай білсек, онда өткен тарихымыздың шындығына көз жеткізіп, ұлтжанды тұлғалардың тәрбиеленуіне мүмкіндік көбейер еді.

XIX ғасырдың соңғы ширегіндегі Ресей азаттық қозғалысы өкілдерінің ресми қызметінде ерекше орын алған өлкені зерттеу ісін жолға қою, тарих пен этнография, табиғат пен ағарту, баспа ісінің негізін қалауда саяси жер аударылғандардың қалдырған мұрасы бір төбе. Осындай зерттеулер жүргізген атақты ғалымдардың ішінде Ф.А. Щербинаның еңбегі зор болды. Ол адамның еңбегі тек тарих ғылымында ғана емес экономика ғылымында да ерекше орын алады. Әлі күнге дейін экспедицияның жасалған жұмыстары тарих, экономика, ауыл шаруашылығы саласында пайдаланып келеді. Өз құндылығын жойған жоқ. Осындай құнды деректер жинау үшін қазақ зиялы қауымының мүшесі Ә.Бөкейханның еңбегімен жан-жақтылығы көрінеді. Қазақ халқының саяси, экономикалық өмірі мен материалдық мәдениетін зерттеуде зор мұра қалдырған бұл комитеттер жинақталған әр түрлі мәліметтердің мазмұнын анықтап, баспа бетінде жариялауда кейінгі ұрпақтарға игілікті із қалдырғандықтан, жас ұрпақтың ұлтжандылық сезімін ояту үшін осы тақырыпты насихаттау басты мақсатым деп алдым.

Федор Андреевич Щербина 25 (13) ақпан 1849 жылы Черномор казак әскери бөлімшесі Ейский аймағындағы Новодеревянской жерінде пірадар отбасында дүниеге келген. Ұлты – казак. 1896 жылы Ресей патшасы II Николай Қазақстанның далалық облыстарына статистикалық зерттеу жүргізу мақсатымен экспедиция ұйымдастырады. Экспедиция басшысы ретінде Ф.А. Щербинаны тағайындаған. 1896-1903 ж.ж. аралығында жүргізілген бұл экспедицияда Ф.А. Щербина Ақмола, Семей және Торғай облыстарының 12 уездеріне статистикалық зерттеу жүргізіп, 13 томдық еңбек жазып шығарды.

Ф.А.Щербина статистиканың дамуына үлесін қосқан атақты ғалым еді. 1884 жылы Воронеж губерниясының жер шаруашылығында қызмет етіп, көзге түсті. Жасаған жұмыстарын практика жүзінде пайдаланып, жүзеге асырды

Дала облыстарын зерттейтін бұл экспедицияның негізгі міндеті қазақтардың жерін есептеу және жергілікті халықтың пайдаланыстағы жерлерін санау болатын. Сондықтан зерттеуші экспедиция барысында жалпы жердің беретін пайдасы, шығыны және әр отбасына берілетін жер мөлшерін есептеуден бастады. Осы есеп бойынша кейін қазақтарға жер берілетін болды.

Кейінгі жылдары зерттеу нәтижесінде пайда болған әдістерін дамыта түсті. Таңдау әдістері арқылы зерттеулер жүргізді. Яғни шаруашылықтың түрлерін таңдау, сол заманға сай бұл еңбек патша үкіметіне өте пайдалы еді.

Қазақ халқының күнделікті өмір тіршілігін ескере отырып, Ф.А. Щербина маңызды монографиялық еңбектің нұсқасын жасап шығарды. Онда қазақ ауылдары, пайдаланатын жерлердің мөлшерлері есепке алынып, көшпенді шаруашылықтың басқа түрлерін де қарастырылды.

Экспедицияның бюджеттік зерттеуі он екі уездің 281 қазақ шаруашылығына жүргізілді. Зерттелген бюджеттік мәліметтердің барлығы 13 томдық «Қырғыздардың жерді пайдалануы туралы дала облыстарын зерттеу кезінде құрылған экспедицияда жинақталған және дайындалған материалдар» атты еңбекте толық көрсетілді.

Сол заманға сай жұмыс істейтін құралдар саны бойынша мәліметтер де көрсетілді. Жер шаруашылығының еңбек құралдары (соқа, тесе, орақ, айыр, күрек, т.б.), қолөнершілердің пайдаланатын құралдары (балта, балға, етік тігетін саймандар, тоқыма құралы, қайшы, т.б.), көліктер (арба, телешке, шана, т.б.), ат әбзелдері, осының барлығы да есепке алынды. Бұл мәліметтер сол замандағы қазақ шаруашылығының көрінісі болып табылды.

Тұрғындардың сол заманда қанша сауатты болғаны туралы да көптеген мәліметтер қалдырды. Соған қарап отбасының да әлеуметтік жағдайларын анықтап отырған.

Ф.А. Щербина экспедициясының нәтижесінде қазақ шаруашылығын жан-жақты есепке ала отырып, статистикалық маңызды мәліметтерге ие болды. XIX ғасырмен XX ғасырдың басындағы Қазақстанның тарихын, оның ішінде қазақ ауылының әлеуметтік-экономикалық факторы жайында табылмас құнды зерттеу қалдырып отыр. Осы мәліметтер арқылы біз өткен заманымыз туралы тарихты айта аламыз. Зерттелген өңірдің экономикалық тарихын қазіргі кезде зерттегенде 13 томдық «Қырғыздардың жерді пайдалануы туралы дала облыстарын зерттеу кезінде құрылған экспедицияда жинақталған және дайындалған материалдар» атты Ф.А. Щербинаның еңбегін зерттеушілер пайдаланады. Әсіресе экономика ғылымында көп пайдаланады.

Ф.А. Щербина патша үкіметінің тапсырысын орындамай, экспедицияның негізгі мақсатын қазақ халқының шаруашылығына бейімдеп алады. Бұл оның өзге елде жүрсе де, мамандығын дұрыс орындағанын көре аламыз. Сондықтан да патша үкіметі бұл экспедицияны аяқтамай жауып тастағанның себебі де осы еді.

XIX ғасырмен XX ғасырдың басында жүргізілген бұл экспедиция Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайын ғылыми тұрғыдан зерттеп қана қоймай, сонымен қатар ортаазиялық ауданның этнографиялық және мәдени аспектілерін тереңірек зерттеп, Еуразия континентінде Шығыс пен Батыс өркениетін байланыстыратын біріккен геосаяси жағдайды қалыптастыру болып табылады. Экспедицияның негізгі алға қойған мақсаты XIX ғасырдың 90

жылдардан бастап Ресей үкіметінің қоныстандыру саясатының объектісіне айналған қазақ даласын жан-жақты зерттеу болды. Ал, осы экспедицияға қазақ зиялыларының қатысуы туралы мәселеге келсек, экспедиция құрамын толық анықтау зерттеуді қажет етер сұрақтың бірі екендігі байқалады. Ф.А.Щербина экспедициядан аластатылғаннан кейін ұйымдастырушылардың бірі болған

Әлихан Бөкейханның Ф.А.Щербина экспедициясы құрамындағы қызметіне тоқталсақ, оның қазақ зиялысы, қоғам қайраткері, ғалым ретіндегі сан қырының мол мүмкіндіктерін осы істе таныта білгендігіне көзіміз жетті. 1896 жылдан бастап Әлихан Бөкейхан ғылыми жұмыстарға көңіл бөлді. «Жер жөніндегі министірліктің Ф.А.Щербина экспедициясы күткендей-ақ Бөкейханның ынтық назарына тап болды». Бұл экспедицияға дейін Тобыл губерниясында жүргізілген санақ жұмыстарына араласып, біраз тәжірибе жинап үлгергенді. Щербина экспедициясына ол алғашқыда статист ретінде шақырылып, кейін экспедицияның жеке зерттеу тобын басқарып жұмыс істеген. Осы Сібір аймағындағы орыс тілінде шығып тұрған газет – журналдың бірі «Сибирские вопросы» атты журнал. Осы журналдың 1908 жылғы көптеген сандарында Әлихан Бөкейханның экспедиция жұмысы барысындағы ой тұжырымдары нақты көрсетілген. ӘлиханБөкейхан Щербина экспедициясының Семей облысына қарасты Павлодар, Қарқаралы,Семей уездері мен Ақмола облысының Омбы уезінде жүргізілген жұмыстарға тікелей қатынасып алуан түрлі деректерді, материалдарды жинайды.Үй, қора, мал санын алады. Семей облысының Павлодар уезін экспедиция 1897 жылдың екінші жартысында зерттеген. Зерттеушілердің Ә.Н. Бөкейхан бастаған ғылыми тобы Павлодар уезінің Алтыбай және Қызылтау болыстарына жасақталған болатын. Ғылыми жұмыстардан кейін Ә.Н.Бөкейхан Павлодар уезі қазақтарының шежіресін,уездің қоныстану тарихын және өзі зерттеп шыққан Алтыбай мен Қызылтау болыстары шаруашылығының ғылыми сипаттамасын жазып,өңдеп, баспаға дайындап берген. Соның нәтижесінде Щербина экспедициясы “Материалдарының” Павлодар уезіне қатысты төрт томы құрастырылды.

Міне осыдан келіп Ә. Бөкейхан қазақ қоғамының жүздік, рулық құрылымын терең зерттеп, қазақ руларының шежіресін жазады. Осы уезге көшіп келген келімсектердің егін шаруашылығын зерттеп оның тиімсіздігін көрсетеді. Экспедиция қорытындыларына сүйене отырып патша үкіметінің қоныстандыру саясатына табанды қарсылық көрсетеді. Зерттеу жұмыстарының нәтижелері қазақ даласының егін шаруашылығынан гөрі, мал шаруашылығына көбірек икем екендігін, ол өкіметтің қоныстандыру саясаты, дала өлкесінің табиғатына, жер-суына және ежелден қалыптасқан дәстүрлі шаруашылығына өтелместей нұқсан келтіргенін дәлелдеп шықты.

Ә.Н. Бөкейхан Алаш азаматы ретінде өз заманының бірқатар көкейтесті, маңызды салаларынан ой қозғап, қалам тербеген. Оның көтерген мәселелері бүгінгі күні де өз мәнін жоғалтқан жоқ, керісінше бұрынғыданда зор маңызға ие болуда. Бұлардың бірі- экология табиғат пен жер байлығын игеру, тиімді пайдалану жайы. Осындай зерттеулер жүргізген ғалымдардың ішінде Ф.А. Щербинаның еңбегі зор болды. Ол адамның еңбегі тек тарих ғылымында ғана емес экономика ғылымында да ерекше орын алады. Әлі күнге дейін экспедицияның жасалған жұмыстары тарих, экономика, ауыл шаруашылығы саласында пайдаланып келеді. Өз құндылығын жойған жоқ. Қазақтардың шаруашылығын жүйелі түрде ғылыми айналысқа енгізген. Осындай құнды деректер жинау үшін қазақ зиялы қауымының мүшесі Ә.Бөкейханның еңбегімен жан-жақтылығы көрінеді. Сондықтан бұл тақырыпты өзектілігі бар, жас ұрпаққа үлкен мұра қалдырғанын. Қазақ халқының саяси, экономикалық өмірі мен материалдық мәдениетін

зерттеуде зор мұра қалдырған бұл комитеттер жинақталған әр түрлі мәліметтердің мазмұнын анықтап, баспа бетінде жариялауда кейінгі ұрпақтарға игілікті із қалдырғандықтан, жас ұрпақтың ұлтжандылық сезімін ояту үшін осы тақырыпты насихаттау басты мақсатым деп алдым. Алға қойған мақсат-міндеттерімді осы жоба жазу барысында орындадым. Егер қазақ тарихының зерттеуіне үлесін қосқан тұлғалардың, атап айтсақ Ә.Бөкейханның және Ф.А. Щербиннің зерттеулерін насихаттай білсек, онда өткен тарихымыздың шындығына көз жеткізіп, ұлтжанды тұлғалардың тәрбиеленуіне мүмкіндік көбейер еді.

Ә.Н. Бөкейхан Алаш азаматы ретінде өз заманының бірқатар көкейтесті, маңызды салаларынан ой қозғап, қалам тербеген. Оның көтерген мәселелері бүгінгі күні де өз мәнән жоғалтқан жоқ, керісінше бұрынғыдан зор маңызға ие болуда. Бұлардың бірі- экология табиғат пен жер байлығын игеру, тиімді пайдалану жайы. Ә.Н. Бөкейханның Ф.А. Щербина экспедициясындағы қызметіне объективті түрде талдау жасау көптеген шешімі қиын сұрақтарға жауап болады

Тарихта ашылмаған сырлар көп, ашылған сырлардың өзінен –ақ еліміздің тарихындағы көптеген оқиғаларды көре аламыз. Отар ел болса да, Әлиханнар өз елі үшін тер төккен, жанын пайда еткен. Ал біз тәуелсіз елдің туының астында өмір сүреміз. Сондықтан болашақта сондай қателіктер болмағаны дұрыс. Ал оны болдырмау болашақтың еншісінде. Сондықтан ұлтжанды, өз еліне аянбай қызмет ете алатын тұлға болу үшін өткен тарихымыздағы оқиғалардан сабақ ала отырып, ұлы есімдерді дәріптеуіміз қажет.

Осы жобаның қысқаша түйіні ретінде Мағжан Жұмабаевтың мына өлең жолдарын ұсынамын:

Мен сенемін жастарға,
Алаш атын аспанға
Шығарар олар бір таңда,
Мен жастарға сенемін!

Пайдаланған әдебиеттер

1. Ақулыұлы Сұлтан-хан. Найдены новые сведения об Алихане Букейхане и Ахмете Байтурсынулы // Казахстан.2009 жыл.Интернет материалдары
2. Сағымбеков Р. Әмбебап Әлихан іздері. // Орталық Қазақстан.1991 жыл.№13
- 4.Қазақстан тарихы мен этнографиясының мәселелері. Қарағанды;2001. Жауапты редактор М.Алпысбаев.

АЛАШ ҮШІН ЖҮРЕГІН АЛАУ ЕТКЕН

*Абишева А., 8 «А» сынып оқушысы
Асаинова Ж. С., тарих пәнінің мұғалімі
«№ 93 гимназия»КММ*

Уақытша үкімет, оның ішінде Әлиханның өзі мүше болып жүрген кадет партиясының басшылары қазаққа автономия беруге қарсы шықты. Жердің сатылуын жақтады. Діннің саясат құралы болуын қадағалады. Міне, осыдан соң Әлихан кадет партиясынан шығып кетеді. Қазақтан сайланған 9 өкілді бастап барып, Том қаласында өтіп жатқан Сібір автономияшыларының құрылтайына қатысады. Мұндағы мақсат-Г.Н.Потанин бастаған Сібір автономияшыларының құрылтайына қатысады. Мұндағы мақсат-Г.Н. Потанин бастаған Сібір автономиясы құрыла қалса, Қазақстанның соның құрамына өтіп, одан әрі Ресей сынды айдаһардың азуынан есебін тауып шығып ету еді. Бұл үмітте ақталмады. «Қайда барсан-Қорқыттың көрі» дегендей, қазаққа басқалардың жаны ашымайтынына көзі жеткен Әлихан ендігі жерде бар күш-жігерін қазақ халқы тарихындағы тұңғыш саяси ұйым-Алаш партиясын

негіздеуге бағыттады. Аласапыран заманда Әлихан Бөкейханның бар арманы тарихтың сан қилы қыл көпірлеріне біржола жойылып кетпей, рухын жоғалтпай өтіп келе жатқан қазақ халқын қалайда аман алып шығу еді. Өзінің мемлекеті, қару-жарағы, әскері жоқ қазақтардың тағдыры ұстара жүзінде тұрған аумалы-төкпелі заман келді. Патшаны тақтан тайдырған большевиктер уақытша үкіметті де түрмеге тықты. Осы кезде Әлихан «Қазақ» газетінде «Николай тақтан түскеннен бері жұрттың сүйенген, таянғаны құдайдан соң құрылтай еді. Құрылтай басына бұтын көтеріп, большевик сарыды» деп жазған.

Өмірді күрес деп түсінген Ә.Бөкейханов Алаш партиясын құруда да осы мақсаттарды іске асыруды көздеді. «Мен кадет партиясынан неге шықтым?» деген мәлімдемесінде ол: «Кадет партиясы жер адамға меншікті боп берілсе де жөн дейді. Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса башқұртша көрші мұжыққа сатып, біразда жылда сыпырылып, жалаңаш шыға келеді.

1917ж желтоқсанның 5-13 күндері Орынбор қаласында өткен Екінші қазақ-қырғыз съезінің қаулысы "Сарыарқа" газетінің (бұл газет Семейде шығып тұрған) 1918жылғы қаңтардың 25 күнгі 29-санында жарияланды. Рүссия мемлекетінде халыққа сенімді және беделді үкіметтің жоқтығынан, бүліншілік біздің қазақ-қырғыздардың басына да келуі мүмкін деп ойлап бүкіл қазақ-қырғызды билейтін үкімет керектігін ескеріп, қазақ-қырғыз автономиясы құрылып, ол «Алаш» деп аталсын. Алаш автономиясының жер үстіндегі түгі, суы, астындағы кені Алаш мүлкі болсын Қазақ-қырғыз арасында тұрған аз халықтардың құқықтары теңгеріледі. Ұлт кеңесі құрылып, ол «Алаш Орда» аталсын делінді қаулыда. Алаш орда үкіметінің басшысы болып Ә.Бөкейханов сайланды.

Кеңес үкіметі тұсында Алаш бағдарламасын орыс тіліне аударғанда қасақана бұрмалап, оқырманға Алаш партиясын, Алаш Орда үкіметін сепаратистік, «Қазақтан қазаққа үшін!» деген тар ұлтшылдық, ескі феодалдық тәртіптерді бұзылмаған күйінде қалдыруды көздеген саяси ұйым және үкімет етіп көрсетуді көздеген.

Алаш үкіметінің ғұмыры қысқа болды. Кеңес Үкіметі оны да таратты. 1925жылы Қазақстанда саяси билік Голощекин сынды Сталиннің қанды қол баскесері, орыстың өз патшасын бүкіл отбасымен қоса айуандықпен атып тастаған мизантроп келген соң туған елінің, халқының мүддесі үшін кеңес үкіметінің қызметіне белсене араласып, еңбек етіп жүрген алашордашылар түгелдей қудаланып, түрмелерге жабылды, жер аударылды, атылды. Олардың отбасылары, туған-туыстары лагерьлерге қамалып, азаппен өлтірілді.

1905жылы Мәскеуде өткен Ресей земствосы және қала қайраткерлерінің съезіне қатысты. Съезде жоғарғы мінберден қазақ тарихында тұңғыш рет туған халқының жоғын жоқтап, сөз сөйледі. Ол өз сөзінде қазақ халқының дін, тіл, сайлау т.б бостандықтары жөнінде мәселе көтерді: **«Мен қырғыз (қазақ) ұлтының өкілі саналамын. Бізде қазақ тілінде оқытатын мектептер қуғынға ұшырауда. Шаруалар бастығы істі қазақ тілінде қарастыруға рұқсат етпейді».**

Осы жылы кадеттер (конституциялық-демократиялық) партиясы мүшелігіне енді, қарқаралы петициясын құрастыруға қатысты. 1906жылы Семей облысы қазақтары атынан Ресейдің I Мемлекеттік Думасына депутат болып сайланды. 1913жылы А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы бірге жалпыұлттық "Қазақ" газетін ұйымдастырды. Газет редакциясына қазақ халқының озық ойлы, парасатты зиялылары топтасты.

Әлихан қазақ халқының ежелгі ата-баба қонысынан айырылуына үзілді-кесілді қарсы болды. Патша үкіметінің отаршылдық қоныс аудару саясатын ашық түрде әшкереледі. Жергілікті тұрғындарды христиан дініне көшіру әрекетін батыл айыптады. Ұлт-азаттық қозғалыстың жолында көшбасшыға айналды. Сол дәуірде бір талай молла, ишандар Әлиханды «кәпірлердің кәпірі, дінсіздердің дінсізі, жоламандар, мұсылмандар, айтқанын алмандар, артынан ермендер!» деп ауыр айыптар тағып, халықты үгіттейді. Әлиханның діни сауатты әлгі моллалардан әлде қайда терең де биіт еді. Ол Қарқаралыда медреседе оқығаннан кейін дүмше молдалардың "өтірік, құранды ұстап жан беретінін, елді қараңғылықта ұстағанды тәуір көретінін сынайды. Бұдан соң дін туралы мақалалар жазады." Біз мұнан түсінетініміз: Әлихан дінді емес, сауатсыз, дүниеқоңыз, жалған моллаларды әшкерелейді. Щербинка экспедициясында болып, Ақмола, Семей облыстарының 12 оязын аралағанда ол ислам дінінің

жайына енді ғылыми көзқараспен келіп, тереңдей зерттейді. Қазақтардың шарифат заңдары мен ата-бабаларының сенім-нанымын қатар ұстануы исламнан бұрын шаман дінінде болуынан екенін түсініп, ғылыми қорытынды жасады. Осы мәселе бүгінде араб елдерінде болып, ислам дінінің заңдарын түбірлеп үйреніп келдік дейтін уахабшылар мен ата-баба аруағын қадірлеп, табынатын діншілдер арасындағы келіспеушіліктің сырын да ашады. Әлихан қазақтар ислам дінін басқа мұсылман халықтарына қарағанда өзіне тән әдет-ғұрпын, өнер, білімін өзгертпей, негізін сақтап, оны көшпенді тұрмыс-тіршілігіне икемдеп қабылдаған» деп тұжырымдаған. Бұдан шығаратын қорытынды: дін-ұлтты емес, ұлт дінді өз табиғатына қарай икемдеп пайдаланады. Бұдан ұлтқа келер зиян жоқ.

Әлиханның қайраткер ретінде қалыптасуына біріншіден, еркіндік пен теңдікті жоғары бағалаған ортада өсті. Оның қоғамдық көзқарасының қалыптасуына халықтың бай ауыз әдебиетінің, ұлы абайдың және басқа ақын, жыраулардың терең ойлы шығармаларының ықпалы болғандығы сөзсіз. Әлихан тұңғыш абайтанушы. Болашақ қайраткердің өмір жолының қалыптасуында орталық езгіге қарсы Кенесары бастаған жалпыұлттық көтеріліс туралы ел арасындағы әңгіме, аңыздардың айтарлықтай ерекше әсер болды. Әлихан сол өткен ғасырдың 80-жылдары империяның шығыстағы ірі саяси орталықтарының бірі Омбы қаласында техникалық училищеде оқыды. Бірақ оның шын мәніндегі үлкен саясаттың не екендігін түсінген кезі, 20 жасында келген Санкт-Петербургте орман техникалық институтында оқып жүрген жылдарына түс келеді. Мұнда ол студенттік қызу айтыстарға қатынасып, XXғ Босағасынан аттағалы тұрған Ресейдің қандай жолмен дамуы тиімді болатындығы туралы қайшылықты пікірлер қақтығысына куә болды. Өз ойын шыңдай түсті. Қараңғылық пен надандық шырмауынан құтыла алмай отырған халқына ең алдымен, білім мен мәдениет керек екенін анық ұғады. Халқын Еуропаның мәдениеті жоғары елдері санатына қосуды арман қылып, елдің тұрмысын, мәдениетін, білімін көтеруді өзінің алдына мақсат қылып қояды.

Ә.Бөкейхан институтты бітірген бетте ішкі ресейден қоныс аударушылар жағдайын зерттеу үшін ұйымдастырылған Полвцев экспедициясына қатынасу үшін 1895жылдың жазында Омбыға келіп, экспедиция жұмысына рұқсат берілмеген соң сонда қалып қояды. Омбыдағы орман шаруашылығы училищесіне математика пәнінен оқытушы болып орналасқан ол, тура осы мезгілде социалистік бағыттағы Степной Край газетінің қызметіне белсенді түрде араласа бастайды. Әлихан Севастьянов, Соколов сияқты халықшылдармен, Беляков сияқты марксистпен бірге газеттің редакция алқасы құрамына енді. Оның осы кезеңдегі көзқарасынан жақсы хабардар ескі досы, профессор С.П. Швецов былай деп жазды: «Никакой радикальной интеллигенций, как представителя особого направления, в составе Степного Края, как думает Т.Виноградов, не было А.Н.Букейхан, которого он относит именно сюда, представлял собою марксистское направление в газете и был, несомненно, наиболее ярким его выразителем. Я бы сказал даже единственно ярким».

1896жылы үкімет орындарының шешімімен Ақмола, Семей және Торғай облыстарындағы жер жағдайын зерттеп, қазақ даласына орыс шаруаларының пәрменді түрде қоныс аударуына қажет ғылыми негіз жасап беруге тиіс болған Ф.А.Щербина бастаған экспедиция ұйымдастырылды. Әлихан экспедиция жұмысына қатысуға мүдделілік танытқандардың бірі болды. Экспедиция алдына мынадай міндеттер қойылды: 1. Көшпелі шаруашылықтың жер пайдалану әдіс-тәсілдерінің заңдылықтарына көз жеткізу; 2. Қазақтарды ауылдық қауымға бөліп, оларды шаруашылық жүйе бойынша жіктеу; 3. Сол жеке шаруашылықтарға қажет төрт түлік малдың көлемін есептеп шығару; 4. Әр түліктің керекті жайылым мөлшерін яки жер нормасын анықтау; Экспедиция жұмысына қатынасу барысында Әлихан қазақ даласына байланысты Ресей империясының көздеген мақсатын бұрын өзі байқай бермеген жаңа қырынан көрді және орталық биліктің таяу жылдары ірі шараларды іске асыруға даярлық жасап жатқанын байқады.

Әлихан үшін өмірінің соңына дейін ең негізгі мәселенің бірі-жер мәселелі болды. Ол бұл мәселе де досы да, жауы да мойындаған білікті маман еді. Өкінішке орай жер мәселесін шешуге байланысты дәлелді ұсыныстар ескерусіз қалды. Әлихан ұсынған Қазақстандағы жерді игеру принциптері мынаған саяды:

Қазақ бұқарасы түгел жер еншісін алып болғанша келімсектердің келуі тоқтауға тиіс. Жер үлесін алдымен патша заманында ата қонысынан айырылған жергілікті халық алуы керек.

Адамға үйге тиетін жер үлесі шаруаға жердің топырағына, жергілікті табиғатына байлаулы болады. Барлық облыс аудандарда жер үлесін, нормасын жергілікті жер комитеттері белгілейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жас Алаш -№71 5қыркүйек 2008жыл
2. Қазақ әдебиеті -8маусым, 1990жыл
3. Орталық Қазақстан- 9маусым, 2016жыл
4. Орталық Қазақстан- 21 наурыз, 2009жыл
5. Дала мен қала- 13 маусым, 2008жыл
6. Н.А.Бейсенбекова, Г.М.Смағұлова, Л.К.Шотбакова «Әлихан Бөкейхан-ұлт мақтанышы»
7. Қазақстан тарихы-№3.2004жыл

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНЫҢ БЕС ҰСТАНЫМЫНА СИПАТТАМА БЕРУ

*Гиниатова Арайлым, Мадияр Бибінұр
10 сынып оқушылары
Толепбеков Н. Т., тарих пәнінің мұғалімі
«Әлихан Бөкейхан атындағы №76» ЖББОМ*

XX ғасырдың басында Ресей демократиялық идеялары және Батыс еуропалық прогрессивті ойларының ықпалымен тәрбиеленген, басқа топтарға қарағанда, саны жағынан көп және жақсы ұйымдасқан топ «Алаш» партиясы құрылды.

Бұл топты Әлихан Бөкейхан «Батысшылдар» деп атаған болатын. Артынша, 1917 жылдың желтоқсанында Екінші жалпықазақ съезі Алаш аутономисы жарияланып, Әлихан Бөкейхан сол алғашқы Қазақ республикасының тұңғыш төрағасы (президенті) болып сайланады. Сол заманда елдегі аласапыран қиын кезеңде халықтың қамын ойлаған саяси күш – Алаш қозғалысы болатын. Осы қозғалыстың басында – саяси мәдениеті әлемдік деңгейге көтерілген, оқыған, сауатты, кәсіби даярлығы заманына сай адамгершілік – имандылық қасиеттері ата-бабамыздың сан ғасырлық қастерлі құндылықтарымен сусындаған Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұхамеджан Тынышбаев, Жақып Ақбаев, Бақытжан Қаратаев, Әлихан Бөкейхан сияқты дүлдүлдер тұрса, солардың ізін басқан болашақтың нарқасқа ұлдары – Жаханша Досмұхамедов, Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин және т.б одан әрі дамытты.

Көрнекті қоғам сонымен қатар мемлекет қайраткері, ұлт-азаттық және Алаш қозғалысының жетекшісі, Алашорда автономиялы үкіметінің төрағасы, публицист, ғалым, аудармашы, ормантанушы.

Еліміздің саяси, рухани өмірі бостандық сезімін бойына сіңіре бастаған кезеңде халқымыздың ұлан ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық мәдениеті мен және басты құндылығы – тәуелсіз еліміздің шынайы тарихын, сол тәуелсіздік жолында күрескен ұлт зиялыларымыздың бірі Әлихан ағамыздың саяси – құқықтық идеялары қазіргі таңда аса өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

I. Әлихан Бөкейханның бес ұстанымы.

Бірінші ұстаным. Алаш қайраткерлерінің бірі Әлихан Нұрмұхамедұлының негізгі бес ұстанымын әрбір қазақ баласы білмек парыз. Әлихан өз ұстанымында ең бірінші жер мәселесін қозғаған болатын. Яғни, Алаш ұлттық демократиялық мемлекет болуы тиіс. Ол үшін ең алдымен «Жер, жер және жер» болуы керек. Жерсіз Отан жоқ. Әлиханның ұйғарымы бойынша, қазақтың байырғы жерін қашан қазақтың өзі ғылым мен техникаға сүйеніп, толық игермейінше, жер жеке меншікке қоныс аударушыларға берілмеуі керек. Осы жер үшін төгілген қаншама қан келер ұрпақтың болашағы үшін жасалған игі іс болатын. Ата-бабамыздың аңсаған арманы осы кең байтақ қазақ жерін титтей де болсын зақымнан аман алып қалып

байырғы «Атамекенін» сол күйінше ұрпаққа аманат ету. Яғни, бұл ұстаным: Жер- Отан, ал Отанды сатуға да, жеке меншікке айналдыруға да болмайды. Сол жер үшін әр қазақтың намысы жыртылып, ол жерге қазақтың тері мен қаны төгілген – дегенді білдіреді.

Екінші ұстаным. Алаш жерінің астындағы, үстіндегі, көгіндегі барлық байлық қазақтың өзіне қызмет етуі тиіс. «Бөкейхановтың сөзімен айтсақ, қазақтың әрбір тасы қазақтың өңіріне түйме болып тағылуы тиіс».

Яғни, бұл – өз жерінің игілігін – әуелі өз игілігіне айналдырсын, одан асса ғана жатқа салауат – деген емеурінді танытады.

Абай данышпанның:

Өздерінді түзелер дей алмаймын,

Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың,-

дегеніндегі «ырық» - осы ырық.

Жердің астына, үстіне, аспанына иелік ете алмасаң – ырықтың кеткені сол емес пе?!

Осындай кең байтақ елдің әрбір бұрышында, қуыс-қуысында жатқан байлық – қаным, жаным қазақ дейтін жұрт үшін алтынның құнынан асқан, ештеңемен тең келмейтін көз.

Үшінші ұстаным. Әлиханнның жобасы бойынша, қазақтың жерінде өндірілген бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып, киілуі керек.

Яғни, мемлекет толықтай экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізуге тиіс болған.

Жасыл желек табиғатымыздан алынатын жүн, ең әуелі күллі қазақ жұртының үстіне тағылуы тиіс, күллі қазаққа бұйыруы тиіс. Тек содан кейін ғана жат елдер мен ұлттарға таралса таралғаны.

Тағы да сол Абай айтқандай:

«Бірлік – ақылға бірлік, малға бірлік емес. Малыңды беріп отырсаң: атасы басқа, діні басқа, күні басқалар да жалданып тірлік қылады. Бірлік сатылса – антұрғандықтың басы осы. Ағайын алмай бірлік қылса керек», - дегендегі бірлік – осы экономикалық бірлік.

Ал біздегі сатылмайтын құндылық – тек «жалданып тірлік құру» ғана болып қалды.

Төртінші ұстаным. Қазақ мемлекетінде мемлекет құрушы ұлттың тіл, дін, діл үстемдігі болуы керек, яғни, Халел Досмұхамедовтың пайымдауына жүгінсек, «Ұлттық мәдениет үстемдігі сақталуы» тиіс болатын.

Келгенде Жиенқұлға шықпайды үнім,- деп Сара ақынның сал Біржанға қарата айтқанындай, бұл үш мәселеге келгенде, біздің де үніміз шықпайды.

Егер қоғамның дамуы осы бетімен кете берсе, күні ертең «Құранды» да орыс тілінде оқитын боламыз. Мысалы, біз өзіміздің ата – бабаларымыздан келе жатқан байырғы салт – дәстүрлерімізді, ұлттық мәдениетімізді, тілімізді, дінімізді, ділімізді сақтамай, құрметтемесек, келер ұрпаққа қалдырар неміз қалады?! Егер де бәрі осылай жалғаса беретін болса, қазақтық құндылығымыздың мәні құрып кетеді. Өзге ұлттарға, өзге елдерге ауыз толдырып айтар, көз жайнатып көрсетер дүниеміз қалмай қалады.

Бесінші ұстаным. Түпкі мақсат: тәуелсіз ғылымға, ұлттық салт, дәстүрге негізделген заңға сүйене отырып, Жапонияның үлесіндегі ұлттық – демократиялық мемлекет құру еді.

Яғни, тағы да сол Халел Досмұхамедовтың пайымдауына жүгінсек:

«Тәуелсіз сол құрылымы болады, тең және туыстық қарым – қатынастарды қамтамасыз ететін одақтық қағидаттар, яғни заңдар жасалады». Мұндағы түпкі мақсат бұрыннан бері экономика жағынан дамып кеткен елдердің қатарына жататын Жапонияның қасында тұрарлықтай тұғыры биік мемлекет болу. Бұл мақсатты орындауда елімізге ең алдымен білімі мен білік деңгейі жоғары жастардың болуы көптен – көп қажет.

Белгілі ғалым Тұрсын Жұртбайдың жазуынша, Алашорда үкіметінің негізгі өзегі, ұстыны осы ұстанымдар болатын. Әуелі Қазақты отаршыл елден бөліп алып, жоғарыдағы ұстанымдарды негізге ала отырып, Жапония үлгісінде даму болатын.

1. Саясат, экономика, қоғамдық даму дегенді былай қойғанда, біз өзіміздің тәуелсіз рухани тәрбиемізді қадірлей алмадық. Қазір дәстүрсіз ұрпақ қалыптасып келеді. Бұл – үлкен рухани апат.
2. Тәуелсіз экономика мен тәуелсіз ғылым жоқ. Ал тәуелсіз ғылымсыз – тәуелсіздік те, зиялы да, болашақ та тағы да сол «сорлы» Абай: «...малды сарып қылып ғылым табу керек. Ғылымсыз – ахирет те жоқ, дүние де – жоқ. Ғылымсыз – оқыған намаз, тұтқан ораза, қылған қажылық, ешбір ғибадат орнына келмейді», - дейді. Біз сол ғылымды «малдың», яғни бизнестің құрбандығына шалып отырмыз.
3. Ұлттық ұйытқының, мектептің, соның ішінде бастауыш мектептің ұлттық мәйегі ұйымаған.

4. Мемлекеттік Тіл – мемлекеттік қолданымнан шеттетіліп отыр. Мысал керек пе? «Кітап шығарудың қажеті қанша. Оны кім оқиды. Электрондық нұсқа бар» - дейтін министрлер мен ректорлар пайда болды.
5. Мемлекет – өз ұлтынан ажырай бастады. Екеуінің ойы екі басқа. Енді олардың басы қайта біріге ме, жоқ па? Әй, қайдам. Бұның барлығы нені тантады? Жоғарыда атап өткеніміздей, біздің тәуелсіз мемлекетімізде қарама – қарсы бағыттағы екі ұлттық ағымның қалыптасқандығын анық аңғартады. Ашығын айтсақ, мемлекет халықтан ажырап қалды. Міне, Ә.Бөкейхан ұйытқан Алаш идеясының негізгі мәйектері осындай.

II. Әлихан Бөкейханның бес ұстанымын ұлт жастарына сіңіру.

Әр ұлттың қай кезеңде болмасын алдында тұратын ұлы міндеттерінің ең бастысы – өзінің ісін, өрісін жалғастыратын салауатты саналы ұрпақ тәрбиелеу.

Болашақ қоғам иелерін жан – жақты, ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу аға – буынның қоғам алдындағы зор борышы. Ал жастарды жан – жақты қабілетті азаматты етіп өсіруде халықтық салт – дәстүрлердің тәлім – тәрбиелік білім танымдық рөлі зор. Қазақ халқы рухани зор – байлықтың мұрагері. Ежелгі ата – бабаларымыздың күмбірлеген күміс күйі, сыбызғы сырнайының үні, асқақтата салған әсем әні, ғашықтық жырлары, мақал – мәтел, шешендік сөз, айтыс өлеңдерінің сан ғасыр бойы өз ұрпағын сегіз қырлы, бір сырлы, өнегелі де өнерлі адамгершілік ар – ожданы жоғары намысқой азамат етіп тәрбиелеп келгені тарихи шындық.

Жастар – кез келген қоғамның болашағы мен қозғаушы күші. Бұл оймен дауласудың өзі артық. Мемлекеттің тұрақты дамуының негізі – бәсекеге қабілетті жастар буынының болуы.

Арыстандай айбатты,

Жолбарыстай қайратты

Қырандай күшті қанатты

Мен жастарға сенемін!, - деп Мағжан атамыз айтып кеткендей, ХХ ғасырдан бері Алаш қайраткерлеріміз ұлтты, халықты, жерімізді өркендетер, көркейтер деп жастарға үлкен үміт артқан. Жастардың бойларына о заманнан бастап рух берген.

Әлихан Бөкейханның тағы бір көпшілік біле білмейтін қыры жастарға деген сенімі мен оларға саяси, тіпті ғылыми салада жол көретіп, қолдап отыратындығы. Талантты жастарға көп мән беріп, оларға ерекше көңіл бөлетін Әлихан жастардың тегіне де қарамаған. Түркі мұсылман халықтарының мәдени, ғылыми жіне саяси өркендеуіне үлес қосып, пайда келтіру ол үшін бірінші орында тұрды. Әлихан Мұстафа Шоқайдың саяси ұстазы болған. 12 томдықты дайындау барысында қол жеткізе алмаған кейбір түп нұсқа материалдарды тауып беріп, көмектескен ақсақал ғалым ағамыздың бұл мәселеге мұқият тағы қарап, жіберген қателігін кітабының келесі басылымдарына түзеткен.

Әлихан Бөкейхан жастарды адамгершілікке тәрбиелеп, отанға, қазақ халқына және оның теңдесі жоқ салт – дәстүрлеріне, тұрмыс – тіршілігіне деген сүйіспеншілікті арттырады. Ол жаңашыл, тәжірибесі мол ұстаз болып, өзінің оқушыларының алдында жалпыұлттық масштабтағы тапсырмалар қойған. Оның шәкірті Халел Ғаббасов 1917 -1920 жж. «Алаш» автономиясы орынбасарының біріне айналып кетті.

Қазіргі ХХІ ғасырда осы аталған ұстанымдарды жас патриоттардың бойларына бүлдіршін кезінен бастап дарыту – біздің ең басты да өзекті мақсаттарымыздың бірі. Мысалы, өзіміздің ділімізді дамыту барысында оқушыларға ұлттық рухани бағытта іс шаралар жүргізіп, құлшыныстарын арттыру үшін негізгі сабақ бағдарламасына өзгеріс енгізуіміз қажет.

III. Қорытынды

Зиялы қауым өкілдерінің өздері Алаш десе кірпідей жиырылатыны жасырын емес. Бұған дейін екі мәрте, яғни, 2008 және 2012 жылдары ҚР Үкіметінің қаулысы шығып, Алашты кең көлемде насихаттайтын іс-шаралар еліміздің әр түкпірінде атқарылды дегенмен бұл мәселедбіз әлі күнге дейін ақсап отырмыз.

Ғылыми-теориялық және практикалық санаттағы конференциялар өткізіліп, жекелеген тұлғаларға және Алаш қозғалысы мен Алашорда үкіметі тарихына байланысты елімізден өзге Түркия, Жапония, Ресей елінде монографиялар мен ғылыми еңбектер және диссертациялар қорғалды. Әйтсе де бұл жұмыстар Алаш құндылығын толық танып - білуде аздық етті. Яғни

біздің осы тақырыпты алудағы басты мақсатымыз – осындай іс – шаралар дәріптеліп келгенмен, бойға сіңірілмей жатқандығын көрсетіп, әлі де өзінің дамуы керек екенін айдан анық екенін таныту. Егер де біз қазірден бастап осындай мәселені қолға алсақ, ертеңгі келер ұрпақтың санасы Алаш қайраткерлері қалағандай болатындығына сенеміз. Әсіресе Әлихан Бөкейханның үлкен сеніммен қозғаған бес ұстанымы еліміздің басты қағидаттарына айналуы сөзсіз.

Содержание

№	НАИМЕНОВАНИЕ НАПРАВЛЕНИЯ/РАБОТЫ	СТР
	НАПРАВЛЕНИЕ «ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ «АЛАШ» МҰРАСЫ «АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ И НАСЛЕДИЕ «АЛАШ»	4
1	ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ «АЛАШ» МҰРАСЫ <i>Ихласова А.А., қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі Мектеп : «№13 ЖББОМ» КММ</i>	4
2	ИДЕИ НЕЗАВИСИМОСТИ АЛИХАНА БУКЕЙХАНОВА <i>Кудайберген С., Смаилова А., учащиеся 7 «Б» класса Смаилова Г.А., учитель истории КГУ «Гимназия № 38»</i>	7
3	«ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА: ИЗВЕСТНЫЕ И НЕИЗВЕСТНЫЕ ФАКТЫ» <i>Гольженков Я., ученик 10 «А» класса КГУ «Гимназия №95» Досова Б.А. доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, к.и.н. Кошербаев А.И. учитель истории КГУ «Гимназия №95»</i>	11
4	НАСЛЕДИЕ АЛАШ В ВОПРОСАХ ЯЗЫКОЗНАНИЯ <i>Низамеева Д., ученица 9 «Б» класса Малиновская В.Б. учитель истории КГУ «СОШ № 63»</i>	14
5	ИССЛЕДОВАНИЯ НАСЛЕДИЯ АЛАШ И СОВРЕМЕННЫЕ УЧЕНЫЕ <i>Махмудова Р. С., ученица 10 класса Тё О. Р., учитель истории, КГУ «Гимназия №97» Г. Караганда.</i>	16
6	АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ И НАСЛЕДИЕ «АЛАШ» <i>Кретова А., ученица 8 класса Жакупова Б.Т., учитель истории, СОШ № 73 г. Караганда.</i>	18
7	ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПРОБЛЕМАТИКИ ПАРТИИ «АЛАШ» <i>Каипова Кристина, Махмудова Диана, науч. рук. Гагина М.Н., Голобородько С.М., учителя истории КГУ «СОШ №59»</i>	20
8	ОПЫТ МОДЕРНИЗАЦИИ ЯПОНИИ («МЕЙДЗИ ИСИН») В ИДЕЯХ ЛИДЕРА ПАРТИИ «АЛАШ» А. БОКЕЙХАНОВА» <i>Даулетова К.М. ученица 10 «Б» класса Ходко Т.В., учитель истории, КГУ «СОШЛ №53», г.Караганда</i>	22
9	Әлихан Бөкейхан «Алаш мұрасы» <i>Жаксылыкова С.М. қазақ тілі мен әдебиет мұғалімі №48ЖББОМ</i>	24
10	АЛИХАН БУКЕЙХАНОВ И НАСЛЕДИЕ «АЛАШ» <i>Сунцова Е.Н., учитель истории, Калиева А.Б., учитель русского языка, СОШ №82, г. Караганда</i>	26
11	«ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН» ЖӘНЕ «АЛАШ» МУҰРАСЫ <i>Калиева Д. М., тарих пәні мұғалімі, тарих магистрі, «№25 мектеп» КММ</i>	30
12	АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ: СТУДЕНТ САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОГО ЛЕСНОГО ИНСТИТУТА <i>Огородникова Ю.С., ученица 10 «В» класса, КГУ «Гимназия №3» Досова Б.А., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, к.и.н. Рыбалко А.В., учитель истории КГУ «Гимназия №3»</i>	33
13	АЛАШТЫҢ АХМЕТІ ІЗІМЕН <i>Маратова А., 8«Ә» сынып оқушысы Баймолдина Жадыра Сабыровна «А. Байтұрсынұлы атындағы №41 мектеп-гимназия» КММ-нің тарих пәнінің мұғалімі</i>	37
14	АЛАШ ЗИЯЛЫСЫ – ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУ <i>Нәрікбай Н., 10 «А» сынып оқушысы</i>	39

	<i>Оспан Д. Қ., «Ахмет Байтұрсынұлы атындағы №41 мектеп-гимназия» КММ-нің тарих пәнінің мұғалімі</i>	
15	АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ БҮРКЕНШІК ЕСІМДЕРІНІҢ ТАРИХИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ <i>Базар Аманкелді 10 - сынып оқушысы</i> <i>Сейтжанова Толғанай Газизовна</i> <i>қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, №41 мектеп-гимназия</i>	42
16	ИДЕИ ДВИЖЕНИЯ «АЛАШ» И СОВРЕМЕННОСТЬ <i>Николаева З.К., ученица 8 класса</i> <i>руководитель Карпова С.В., учитель истории КГУ ОСШ № 50</i>	43
	НАПРАВЛЕНИЕ «ҰЛЫ ДАЛА ПЕРЗЕНТІ» «ВЕЛИКИЙ СЫН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»	46
17	ҰЛЫ ДАЛАНЫ ҰЛЫҚТАҒАН ҰЛТ КӨСЕМІ <i>Прокудина К.С., 8-сынып оқушысы</i> <i>Кабдымананова А.Н., қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі , №2 Лицей КММ</i>	46
18	РОЛЬ АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА. <i>Исаев А., ученик 10-А класса</i> <i>Шуданбеков А. Ш. учитель истории КГУ «СОШ № 35 им. Ю.Н. Павлова»</i>	49
19	ӘЛИХАН БОКЕЙХАНОВ ҚАЗАҚ РУХАНИЯТЫНЫҢ «ӘЛППЕСІН» ЖАЗДЫ <i>Касабаева Ж.Н., қазақ тілі мен әдебиет мұғалімі №48ЖББОМ</i>	52
20	А.БОКЕЙХАНОВ: СЫН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ <i>Черторижская К., ученица 8 класса</i> <i>Жакупова Б.Т., учитель истории, ОСШ № 73., г. Караганда.</i>	53
21	ВЕЛИКИЙ СЫН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ – АЛИХАН БОКЕЙХАНОВ <i>Пензякова А., ученица 9 "Б" класса</i> <i>Петрова Т.А., учитель истории КГУ СОШ № 25</i>	55
22	АЛИХАН БОКЕЙХАН И НАЦИОНАЛЬНАЯ ТРАДИЦИЯ «ЖЫЛУ» <i>Папу Г. М., ученик 9 класса,</i> <i>Әбдіғұл С.Н., учитель истории, магистр педагогики и психологии, школа №81 г. Караганда</i>	57
23	АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ – ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ <i>Рымкулова Р. С., 10 «Ә» сынып оқушысы,</i> <i>ғыл. жет.Аяфова Г.Е., тарих пәнінің мұғалімі, «№3 гимназия» КММ</i>	60
24	КЕШЕГІ АЛАШ ЖЫРЫ - БҮГІНГІ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН! <i>Тусупбекова С., 9 «А» сынып оқушысы</i> <i>Утебаева Камшат Жиенбаевна №16 ЖББОМ, тарих пәнінің мұғалімі.</i> <i>Педагогика ғылымдарының магистрі.</i>	62
25	ВКЛАД АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА В ИЗУЧЕНИЕ ЖИВОТНОВОДСТВА. <i>Сагизбаев И., ученик 10 класса</i> <i>Аханов А. К, преподаватель истории КУ «СОШ №54»</i>	65
	НАПРАВЛЕНИЕ «Ә. БОКЕЙХАН - ПУБЛИЦИСТ» «А. БОКЕЙХАНОВ - ПУБЛИЦИСТ»	68
26	ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПУБЛИЦИСТА АЛИХАНА БОКЕЙХАНОВА <i>Шевченко Аделина, 10 «Б» класс</i> <i>Алибекова Г.Т., учитель истории КГУ «ШЛ №103»</i>	68
27	ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КЕНЕСАРЫ	72

	КАСЫМОВА В ТРУДЕ К.СТЕПНЯКА <i>Маклакова А., ученица 10 «Б» класса</i> <i>Ратникова Т. А., учитель истории КГУ «Гимназия №9»</i>	
28	«Ә. БӨКЕЙХАН: ҰЛЫ ДАЛА ПЕРЗЕНТІ» ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ҚАЛАЛЫҚ КОНКУРСЫ <i>Адасова А., 11 А сынып оқушысы</i> <i>Каригулова С. С., «№61 ЖББОМ» КММ, тарих пәні мұғалімі</i>	75
29	ТӘУЕЛСІЗДІК ЖАРШЫСЫ - ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН <i>Айдын Д. 7 сынып оқушысы</i> <i>Жетекшісі: Кенжисина К. О., ЖББ№77МБК</i>	77
30	Ә. БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ Ф. А. ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫ <i>Жилыбаева Ж., № 76 жалпы білім беретін орта мектебінің</i> <i>8-сынып оқушысы</i> <i>Акмолдина Т. К., тарих пәні мұғалімі</i>	80
31	АЛАШ ҮШІН ЖҮРЕГІН АЛАУ ЕТКЕН <i>Абишева А., 8 «А» сынып оқушысы</i> <i>Асаинова Ж. С. тарих пәнінің мұғалімі, «№ 93 гимназия»КММ</i>	84
32	ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНЫҢ БЕС ҰСТАНЫМЫНА СИПАТТАМА БЕРУ <i>Гиниатова Арайлым, Мадияр Бибінұр, 10 сынып оқушылары</i> <i>Толепбеков Н. Т., тарих пәнінің мұғалімі «Әлихан Бөкейхан атындағы №76»</i> <i>ЖББОМ</i>	87